

Nedslått over at nordmenn også kunne være slik, gikk de mot døren, men i døren snudde mor seg og sa, at hun klarte ikke å reise hjem før hun hadde fått sett sønnene sine igjen. Da brølte stornazisten, som en tysker, at hvis de ikke nå kom seg ut derfra litt brennfort, skulle de også bli innputtet. Stille og gråtende gikk de ut. Men politkonstabelen som satt i kroken og skrev, hadde fulgt nøye med i alt som foregikk og ble sagt. Han reiste seg og gikk etter dem ut, tok trøstende omkring de gråtende mødrene og sa: Dere må tro meg når jeg sier at sønnene deres lever og har det etter forholdene bra. Jeg tror at det verste er over for deres vedkommende. For den stornazisten er blitt betenkt over alvoret i det som nå foregår i Norge.

En gnist av håp tentes i en engstelig mors hjerte, og hun utbrøt gjennom tårer: Er det virkelig sant, da må du være så snill å hilse dem så mye fra mor, og si at vi har vært her. Ja, når det blir stilt i kveld, da skal jeg gå inn til dem, før jeg går av vakt, og si dem dette. Men da må dere love meg å ikke gråte mer, men reise hjem med godt mot. Så må vi håpe at det går bra til slutt. De to mødrene tørket bort den siste tåren og bega seg på den lange og slitsomme hjemveien. Da politkonstabelen hadde fortalt oss dette, lutet han seg ned mot oss og sa med lav stemme: Jeg skal si dere en ting, gutter. Det står ikke bra til med gamle Norge nå, når mødrene må reise rundt i landet og be for sine sønners liv. Vi nikket samtykkende, og han sa god natt, låste celledøren etter seg, og gikk.

Møte med tysk konsentrasjonsleir

Dagene gikk og det så ut for at det var slutt med forhørene, og det bidro til en noe lettere atmosfære. Mat fikk vi nok av og matlysten vokste, så vi begynte å få bedre mot. Det eneste som fortsatt plaget oss, var veggglusen, for rotter, kakerlakker og veggglus var noe som tyskerne dro med seg overalt. Selv om tyskerne stort sett var renslige, så var det ikke uvanlig å se at når de med sin oppakning hoppet ned fra en bil, så hoppet rottene etter. For oss som var innestengt sammen med dette utøyet som beit og svei over hele kroppen, var det en stor plage. Men så en dag fikk vi beskjed om at vi skulle sendes til Sydspissen, som var en fangeleir tyskerne hadde opprettet på Tromsø-øya. Noen tyske SS-soldater skulle reise og overta vaktholdet der, og de skulle ta oss med dit, så det ble plass til nye arrestanter her, for det så ut til at de norske fengslene nå ble altfor små til å dekke det tyske behovet.

Jeg følte jo en aldri så liten glede over å komme herifra, så jeg kunne slippe å se igjen den så fryktede Gestapo. Men det som jeg ikke visste, var at i Gestapo var det plassert mange slike umennesker som hadde til oppgave å tyrannisere og framprovosere påskudd med metoder, som for oss var ukjent og utenkelig, for best mulig å mishandle oss fanger, hvor enn vi kom. For mens nordmenn arbeidet og var opptatt med tanken på å få tyskerne ut og Norge fritt igjen, var det andre som tenkte ut de mest utenkelige sjofle metoder for å ta knekken på oss, og arbeidet systematisk for at tyskerne skulle bli og at Norge skulle bli med i den mektige aksen Roma-Berlin. Vi ble så stuert inn i en lugar på hurtigruten, deretter gikk turen nordover til Tromsø. Stort sett hadde vi det bra ombord, bortsett fra at luften ble svært dårlig i den trange lugaren. Men heldigvis tok tyskerne oss opp på dekket så vi kunne trekke frisk luft, og samtidig som de fikk vise sine tilfeldige damer og medpassasjerer hvilket fett bytte de som Herrefolket, hadde sikret seg, og skulle ta vare på.

Så selv om jeg var glad over at til nå å ha berget livet. som faktisk flere ganger bare hang i en tynn tråd, var jeg spent og tenkte mye på om det var mulig å berge det til krigen var slutt. Men tyskerne gikk jo seiersrikt fram inn gjennom Russland, hadde jeg fått vite, så det var med en viss engstelse at jeg så fram til vårt første møte med en tysk konsentrasjonsleir, som for oss var noe ukjent og fremmed som gjorde oss engstelige. Da vi sent om kvelden kom fram til leiren på Sydspissen, etter å ha gått fra byen, var det stor festing blant tyskerne der. De SS-soldatene som kom med oss, skulle jo feire sin ankomst, og de som var der

hadde fått ordre om å dra til Øst-fronten, og det måtte jo også feires! De var helt krigsgale etter å komme avsted, og sa: Var ikke krigen slutt før de kom fram til fronten, skulle de sørge for at den *ble* det, for Hitler har lovet det tyske folk en hurtig seier over Russland.

Men en av tyskerne hadde meldt seg frivillig til å ta seg av oss, det skulle bli en passende fest for ham å lære oss nordmenn hva nazisme er, før han reiste, og hva det ville si å være så dum og gjøre motstand mot den seiersrike tyske hæren.

Vi ble så beordret inn i den store brakken for fangene, og stilt opp i den lange gangen som gikk midt gjennom brakken, med rom for fangene på begge sider. Den tyske SS-soldaten gikk utålmodig fram og tilbake med en flaske brennevin som han tok seg en dram av, både titt og ofte. Han murret som en sint hund, skar tenner og skulte på oss med noen stikkende øyne. Jeg hadde aldri sett maken til oppførsel av en voksen mann.

Det var tydelig å se at han bare ventet på at de andre tyskerne var kommet seg godt igang med festingen, som foregikk i en brakke for tyskerne, et stykke borte, for da kunne han uforstyrret herske med oss som han lystet. Nå var tyskerne engang slik at når de festet, da kom deres ødeleggelsesvanvidd for alvor fram, og da skulle mest mulig av glass og inventar knuses og ødelegges, så det var et fryktelig bråk der. Tyskeren som skulle ta seg av oss, var visst ikke noe unntak i så måte. Han begynte ganske pent ved å slippe nøkkelhanken ned på gulvet og lot oss ta den opp. Var vi ikke raske nok, som vi jo *aldri* ble, da måtte vi gjøre «hinlegen og pumpen,» som betydde å ligge strak på gulvet og gjøre armbøyninger. Da han hadde holdt på med dette en stund, måtte vi gjette hvor gammel han var, noe som viste seg å være like vanskelig, for når vi gjettet feil, måtte vi «hüpfen», som var å sitte på huk og hoppe med fremstrakte armer.

Det ble verre og verre, og da Johannes i sin fortvilelse gjettet at han bare var femten år gammel, for det ble det hundre «pumpen». Utmattet og fortvilt, med bedende øyne så han opp på tyskerne og sa: Herre Gud! En nordmann kan jo ikke vite hvor gammel en tysker er! Da ble han så sint at vi ble jaget ut, temmelig brutalt og det er vanskelig å beskrive den behandlingen som vi nå måtte gjennomgå. Full og desperat som tyskeren var, skrek, slo og sparket han oss overalt hvor han bare traff, så blodet rant både fra munn og nese på de fleste av oss. De av oss som hadde tannprotese, måtte stikke det i sanden og så sette det i munnen og bite til så småsteinen satt fast i tannkjøttet. De andre måtte fylle munnen med sand, mens vi hoppet og sprang under slag og spark. Han som het Karl kom hoppende bort til meg og sa: Tyskerne er steine gal, vi må springe på og holde han, før han dreper oss.

Det første var jeg enig i. Men å springe på tyskeren og holde han, det måtte vi prøve å unngå, for jeg hadde alt fått øye på en tysker som sto vakt ved en liten kanon, utenfor piggrådgerdet, klar med geværet om vi skulle finne på noe så fortvilt som å springe på tyskeren. Så jeg sa til Karl at vi måtte bare prøve å holde ut til det ble morgen. Det vil jeg si var en lang og fryktelig natt for oss, som ennå ikke var blitt vant med en slik oppførsel av mennesker.

Men da det langt om lenge, endelig ble morgen og de andre fangene skulle stå opp, ble vi stilt opp med hendene i været og ansiktet mot brakkeveggen hvor det var slått en masse spiker bare halvt inn. Da fangene som var her sto opp og kom ut, hørte vi dem springe, stanse opp for an tyskerne og sa... Ich bitte vorbeigehen zudürfen. – Ich bitte austreden zudürfen, – Ich melde mich zurück, og tyskerne strek i ett: Achtung! Hindlegen! – Pumpen – pumpen. – Opp! Marsch! Marsch! Du verrückte Hund, laufen, laufen, – Marsch! Du meine liebe Freund, komm Schnell zurück! – Du verrückte Karel, Jungfrau Maria, Kruzifix – Sakrament. Wollst Du mich kriechen? Du Schweine-hund! Dette høretes fryktelig, og lite lovende for oss. Og Torstein, som sto ved siden av meg sa: Hør – vi er kommet til et galehus. Ja, det høres slik ut, sa jeg samtykkende. Dermed fikk vi et spark i baken av en tysker, så vi fór oppetter brakkeveggen og

ble hengende fast med klærne på de halvt innslåtte spikrene. Og tyskeren som enda var halvfull etter festen, viftet med revolveren og skrek at hvis vi ikke holdt igjen kjeften fordømte kommunist-svin, så skulle vi bli skutt på stedet, og stakk revolverløpet inn i øret på meg. Jeg var så forbanna – at, «Dæven han brennsteike i Hel.... hver en jævla tysker». Jeg kunne ete stein – når jeg tenkte på at disse umenneskene var kommet ulovlig inn i landet for å herske slik med folk som ikke hadde gjort dem noe. Men vi var nødt til å bite det i oss og tie.

Etter å ha vasket det meste av blodet vekk fra ansiktet og børstet den verste skitten av klærne, fikk vi to skiver tørt brød hver og så ble vi sendt i et straffe-kompani over til Tromsødalen til den såkalte Krøkebørsletta. Den lå noe mer avsides til opp mot fjellet, for å bære stein fra et lite steinbrudd oppe i skogen og ned til plassen der den nye fangeleiren skulle bygges, for å kunne ta imot det stadig stigende antall nordmenn som ble arrestert. Dessuten lå fangeleiren på Sydspissen for nært byen og altfor åpent til, slik at de sivile lett kunne følge med å se tyskernes brutale framferd og overgrep mot fangene, noe som medførte at de av befolkningen som tyskerne kom i kontakt med, lett kunne tilkjenne sin harme ved å påvise deres umenneskelighet og dermed svekke deres kampmoral. Dette hadde tydeligvis det Gestapo lagt merke til, og derfor bestemt seg for så hurtig som mulig å flytte leiren til et mere avsidesliggende sted, slik at de mere upåaktet kunne herske som de ville og stimulere sin kampmoral. Dermed kunne de ruste seg moralsk opp til verdensherskere, som de tydeligvis hadde tatt sikte på.

Det harde straffearbeidet var tungt for oss etter en slik natt, utrente som vi var etter å ha sittet innestengt i fengselscella. Her gikk alt i løpende tempo, og vi måtte hoppe når vi skulle til latrinen for avtrekken, og hoppe måtte vi tilbake til steinbåren for å fortsette og bære stein. Da kvelden endelig kom, var vi så støle i beina at vi datt overende bare noen «blåste» på oss.

Ble snauklippet

Da vi kom tilbake til leiren ble vi snauklippet, og så da ut som en flokk munker. Bare gisler og noen få fanger fikk, av en eller annen for oss ukjent grunn, beholde håret. Deretter fikk vi på oss Kongens gardeuniform hvor alle distinksjoner og bånd var sprettet av. Og jeg tenkte på hva Kongen vår ville ha sagt om han fikk se et slikt avpilket gardekompani, men tross alt følte vi oss litt stolt i all enkelhet.

Det var i løpet av dagen kommet flere fanger, noen som på grunn av de van-skelige sanitære forholdene var blitt smittet med utøy, ble jaget naken ut i sjøen mens tyskerne pøste sjøvann over dem og skrubbet overalt med en stor stivbustet piasavakost. Det kunne bli en både hardhendt og kald vask i nordavinden, men til stor fornøyelse for tyskerne. Det at det var *de* som i stor utstrekning besmittet sivilbefolkningen med utøy, syntes ikke å bekymre dem mye.

Det var ikke bare oss det hadde gått hardt utover ved det første møtet med en tysk konsentrasjonsleir. I brakken der hvor tyskerne hadde holdt fest, var det meste av glass og inventar knust, så to fanger måtte til for å feie opp og bære ut glassbiter og knuste møbler. Men for herrefolket var det jo bare å sende en bil til byen og hente nye, for det å knuse og ødelegge var vel en viktig del av deres opplæring til gode soldater.

En av de to som gjorde rent i brakken, kunne fortelle at den nye kommandanten ikke hadde likt den hardhente behandlingen som tyskeren hadde gitt oss om natten, og beordret han til å børste klærne våre rene for blod og skitt. Men det passet vel ikke for en arrogant tysker, så han tok oss med bak brakken der kommandanten ikke kunne se oss, og begrenset det til å bare kontrollere at vi selv børstet klærne våre rene. Om det skulle være en straff for hans brutale behandling av oss fanger, eller for at han hadde handlet på egen hånd uten ordre fra kommandanten, var ikke godt å vite. Men for oss syntes det å være en trøst at det muligens fantes en grense for brutalitet som ikke måtte overskrides.

De fleste fangene her på Sydspissen var gisler som var kommet fra Grini konsentrasjonsleir. De hilste på oss og spurte om det virkelig var liv i oss etter den brutale medfarten vi fikk i natt? Det var jo alltid bråk når det kom nye fanger til leiren. Men maken til i natt hadde de ikke hørt, for ingen av dem hadde fått blund på øynene sine hele natten, så tyskerne her er sannelig verre enn Grinis plageånd Kuntze.

Ja, vi var da heldigvis i livet alle sammen, om enn noe mørbanket og blåflek- ket. Verst hadde det visst gått utover Anton som var blitt slått over ryggen så han ikke klarte å stå rett, og den som ikke kunne stå rett for en tysker, han var ille ute.

Gislene som var kommet fra Grini og derfor ved erfaring kjente bedre til disse spesielle forholdene i en tysk fangeleir, ville så gjerne hjelpe oss ved å informere om hva vi ikke måtte gjøre, for dermed å unngå de harde avstraffelsene som tyskerne ga dem som ikke kjente til hva som ikke var tillatt. Blant annet måtte vi ikke røyke, da det var strengt forbudt og ville medføre en særlig brutal behandling om tyskerne oppdaget det, og de fortalte om en av fangene som ble tatt for røyking. Først fikk han hard straff med slag og spark, så måtte han demonstrere fallskjermhopping ved å hoppe ned fra brakketaket, en høyde på ca. fem – seks meter. Deretter måtte han ligge på ryggen og røyke mange sigaretter så han fikk flere brannsåre i ansiktet etter den varme asken som falt ned fra sigarettene.

Rommet i brakken hvor vi skulle bo, var rent og pent med sentralvarme og etasje-køye med nye og gode sengeklær. Men et mareritt var det likevel, for tyskerne kom inn på rommene til ulike tider og var vi ikke da hurtig å rope Achtung! og sto rett for dem, og var vi ikke like hurtig å melde riktig fra om rommets belegg, hvor mange som var til stede, og hvor mange som var fraværende og hvor de var, så var det «hinlegen og pumpen» så det svei i både armer og bein. Fant de støv noen steder, eller at køyene ikke var riktig oppredt, var det opp med vinduet, og de kastet ut alt som var løst i rommet og kunne gå ut gjennom vinduet. Vi fikk da bare noen få minutter til å få alt på plass igjen. Hvis ikke, måtte vi ut å springe og hoppe med store tømmerstokker under armene. Etter en slik hopping var det flere som klaget over at nyrene deres var slått løs.

Vi ble så støle av all hoppingen at det var flere som om morgenen ikke klarte å komme seg fram fra køyen sin med egen hjelp når tyskerne sparket i dørene og skrek Aufstehen! og få på seg klærne før de kom tilbake, for da ble vi alle brutalt jaget ut i den lange korridoren for kollektiv straff, slik som vi sto, for å hoppe rundt med fremstrakte armer. Det var et nedverdiggende og trist syn, etterhvert som korridoren ble full av fanger som hoppet i mangelfull påkledding, noen uten benklær, andre uten strømper som var mistet – og falt ned på gulvet under den ville hoppingen. På andre slang underbuksen rundt beina, så vi snublet og falt og var nære på å bli trampet ihjel av hverandre under den ville hoppingen. Dette til stor fornøyelse for tyskerne som løp fram og tilbake, lo og brølte som gale, mens de sparket og slo med stokken på den bare baken for at de skulle få opp større fart på oss fanger. Når det hele var over – var det snarest mulig å finne tøyet sitt og komme seg inn på rommet for å unnsnippe mere straff. Da hendte det ofte at både underbukser og strømper skiftet eier, og vi var glad til om underbuksen passet.

Men den kollektive straffen bidro til å sveise oss bedre sammen, slik at vi alltid prøvde å hjelpe og beskytte hverandre best mulig under disse forholdene, for dermed å prøve å unngå overgrep fra tyskerne.

Under tvang måtte vi stille opp om morgenen for å høre de tyske nyhetene i radioen, om tyskernes seiersrike fremrykking gjennom Russland, å se på når de arrogant og selvsikkert flyttet fram de mange små hakekorsflaggene på kartet over fronten, og da ropte tyskerne alltid Heil Hitler! og jublet som barn av begeistring, mens de viste oss sin største forakt over at vi kunne være så dumme å tro at det var mulig for noen makt i verden å slå den tyske armeén, og kom

med et tilbud til de fangene som hadde fått dom under tre år. De kunne mot å inngå et kompromiss få sin straff ettergitt, mot å melde seg frivillig til Øst-fronten, for der å kunne få en sjanse til den store æra og være med å feire den store og endelige seieren over bolsjevismen. Som belønning for innsatsen, skulle de som meldte seg frivillig, få velge seg en stor og fin bondegård så snart krigen var slutt. Til stadighet skal jo nordmenn være med når Norges merke skal rives ned!

Det var også noen her som tilsynelatende hadde større frihet i leiren enn andre. To av disse, en mann med blondt, glatt hår, og en noe yngre gutt, litt tykkfalle med mørkt krøllet hår, gikk omkring i leiren med skriveblokk og penn, og oppfordret alle fanger med dommer under tre år til å melde seg inn i Nasjonal samling, og til fronttjeneste. Som belønning skulle de få velge seg en fin bondegård. De skulle være behjelpelig med å skrive søknaden, så vi kunne få benytte oss av det storsinnete og gavmilde kompromiss-tilbudet fra tyskerne, dermed kunne vi komme oss bort fra dette helvetes livet her i leiren, sa de, og var svært så ivrige i sin tjeneste for tyskerne. Det var flere av oss som lurte på hva slags nordmenn det kunne være, som var fanger og samtidig gikk så ivrig inn for å være medlemmer for Nasjonal-samling. Et slikt samarbeide med nazistene og tyskerne som vi bare kunne ha forakt for, uten å kunne vise dette. Men jeg tror ikke at det var noen av fangene som meldte seg, selv om det i høyeste grad var nedslående for oss å høre om tyskernes fremmarsj overalt.

Det hendte i slike mørke stunder at jeg fryktet det verste og tenkte med gru på hvordan det skulle gå med oss fanger, være sjøfolk, de som kjempet utenfor Norges grenser, og kanskje aldri mere ville kunne komme hjem til sitt fedreland og sine kjære som de hadde ofret og lidet så mye for, om tyskerne og quislingene skulle vinne denne krigen.

Det at kanskje ingen meldte seg, gjorde vel sitt til at forholdene i leiren var til å bli gal av. Hardt straffearbeid hele dagen med å bære stein, og med spade måke dype grøfter i bløt leire, for det hastet med å få den nye leiren i Tromsødalen ferdig. Det så ut som at hele det norske folket skulle i leir bak piggråd.

Lite mat fikk vi også, men heldigvis så fikk vi mye – deilig torske-tran som var sendt oss fra Røde Kors, og den hjalp godt på å holde oss i form, og den verste hungeren borte. Så det verste for oss var den brutale straffeeksesisen og alle de andre plagene som tyskerne fant på, etter at vi trette og slitne kom tilbake til leiren. Så vårt første møte med en tysk konsentrasjonsleir var nærmest som et sjokk for mange. Å, jeg måtte spørre med selv, hva er det egentlig som foregår? Blir vi slått av vår egen åndsretning?

Det var ufattelig og skremmende for meg, at et opplyst folk fra et land med en høy vestlig kultur og teknisk viten kunne på en så tilsynelatende kort tid være falt så bunnløst dypt, at det falt oss naturlig å sammenligne de med de verste dyr.

For at jeg ikke skulle fortvile og arbeide meg ihjel, måtte jeg prøve å skjerpe mine iakttagelser for å se om det ikke også blant vaktene fantes tyskere som ennå hadde menneskelige følelser. Det måtte jo være merkelig, når det fantes gode og dårlige nordmenn, om det ikke skulle finnes gode tyskere, som ikke er formørket nazist.

Jeg la merke til at en av vaktene skilte seg litt ut fra de andre. Han bråket verst og høyest når det var flere tyskere til stede. Men når han sparket og slo, var det ikke så hardt. Han drev ikke straffeeksesisen til vi var helt utkjørt, som de andre gjorde. Dessuten kunne han, når han var alene, snakke normalt og rolig til oss, og ikke bare brøle og skrike slik som de andre tyskvaktene gjorde. Vi som var fra Lavangen kalte han bare for Kristian, da han var så lik en ungdomsvenn av oss hjemme i Lavangen som het det samme.

Noen tyskere var annerledes

En dag han var alene vakt med oss for å losse tømmer og plank fra en fraktbåt, spurte han forsiktig: Dere synes vel at dere hopper for meget her? Men jeg kan betro dere, at jeg har hoppet mere enn dere kommer til å gjøre! Hvordan kan du ha gjort det, som er tysker? dristet jeg meg til å spørre. Jo, det skal jeg si dere, fordi jeg var blant de i politiet som mente at vi så hvordan det ville gå, og derfor nektet å underskrive den jovialitetserklæringen til Hitler, som ble pålagt oss. Og for det ble vi arrestert. I to og et halvt år hoppet jeg *hver* dag, så til sist ble jeg som en stålfjær. Men da vi også fikk kirken med sine prester imot oss, måtte vi gi tapt for å overleve og inngå et kompromiss, hvor Hitler lovte oss at i tilfelle krig, skulle vi slippe å gjøre fronttjeneste, men bare gjøre tjeneste som vaktpoliti bak fronten. Men som dere selv ser, har Hitler brutt sitt løfte til oss, og vi blir enkeltvis sendt til Øst-fronten sammen med de andre, hvor kirkens feltprester fortsatt følger med oss som skygger av onde ånder. Dere blir også til slutt som stålfjærer. Men denne krigen blir ikke å vare så lenge at dere må gi tapt og inngå kompromiss med Quisling. Dessuten står jeg oppført på en svarteliste og blir overvåket av de andre, så jeg tør ikke utvise noen medlidenhet og sympati med dere fanger, sa han, og så seg om for å forvise seg om at ingen tyskere kunne høre hva han hadde sagt.

Den åpne og frie talen av en tysker forbauset oss, men ga oss samtidig en viss peiling om hva som hadde – og fortsatt *foregikk* i det tredje riket under Hitlers styre. Men han hadde sagt nok til at jeg visste hvor vi hadde han, og derfor kunne tillate meg å slappe litt av under det harde arbeidet med å losse de røde og tunge plankene fra fraktesbåten og inn på bryggen, så jeg bedre kunne iakttas og følge med hva som egentlig foregikk på en vanlig dag i et okkupert land.

Det var et yrende liv overalt med tyskere og nordmenn som var travelt opptatt med all slags arbeid, som en krig fører med seg. I et provisorisk skur, godt skjult under bryggen, holdt svartebørs-haiene til. De ventet på sine kunder eller en passende anledning til å øke sitt forråd. Men de virkelige store haiene hadde det nok mere komfortabelt, og andre metoder for å beskytte seg for ikke å bli oppdaget.

Helt åpenlyst kunne man se de såkalte tysk-tøser som formelig hang fast på tyskerne i den mest intime omfavnelse, uten å vise tegn til å skamme seg. Men det var også norske kvinner som tålmodig kunne stå og vente på en anledning til gi oss sin pakke med brød, for å lindre vår nød. Kristian, som selv hadde vært fange, snudde ryggen til for ikke å se noe, når han skjønte hva de ville. Foruten at det smakte godt å få spise et stykke brød når man var sulten, betydde det så mye å se og føle at det var noen som tenkte på oss fanger og viste sin sympati selv om det var forbudt av tyskerne, og fare for selv å bli arrestert. Men det var de som bare sto stille og så på, eller gikk tause omkring og fulgte med i hva som foregikk.

På havnen og ved kaiene lå det mange båter av alle slag, som var blitt rekvirert av tyskerne og tvunget til å gå i fraktfart for dem, med å frakte forsyninger av mat og krigsmateriell. Ombord i de fleste båtene var det plassert bevæpnede tyskvakter som hadde ansvaret å passe på at båt med last kom til riktig sted, og at ingen hamstret (stjal) av lasten slik at den havnet på svartebørsen. Etterhvert som tiden gikk, raste krigen videre uten hensyn til den lovnad som ble gitt det tyske folket. Det ble mer og mer påtrengende for nordmenn å skaffe seg mat både på lovlig og ulovlig vis. Stadig flere tyskere begynte å tvile på utfallet av krigen, og prøvde derfor å skaffe seg penger og verdier for å plassere i land hvor de eventuelt kunne søke tilflukt.

Inne i et bryggehus i nærheten fikk jeg se en av disse tyskvaktene som var tatt i land fra en av båtene, hvor han i fullt feltutstyr med gassmaske for ansiktet, hoppet fram og tilbake ute av stand til å gi en lyd fra seg, langt mindre å kunne forklare seg, mens Gestapo slo og sparket soldaten for å få opp tempoet til han ikke orket mer, men stupte og ble liggende som livløs på bryggegulvet. Det var jo ofte at vi så tyske soldater som fikk straffeeksersis for en eller annen

forseelse. Men jeg syntes dette var en noe uvanlig hard behandling Gestapo ga sin egen landsmann, som kanskje ikke hadde klart å passe godt nok på lasten. Men jeg tenkte også at det kanskje bare var for å prøve om det militære utstyret deres var i orden og fungerte godt nok. Man kunne se hvordan Kristian bet tenene sammen, et tydelig tegn på at han mislikte den harde behandlingen Gestapo ga hans egen landsmann. Men av erfaring visste han vel at det var best å bite vreden i seg.

Etter at vi var ferdig med å losse båten, slapp Kristian oss inn på et brygge-loft hvor det var lagret feltproviant (tysk kjeks, som skulle til fronten) med ordre om at vi kunne spise, men ingen måtte ta noe med til leiren. Kristian sto selv vakt så vi ikke skulle bli overrumplet av noen. Vi spiste oss riktig mette sammen med en masse store rotter som holdt til der, og som ikke bare hadde spist grådig av krigsprovianten, men også lagt sine ekskrementer over alt på kjekspakkene, så det var heslig å spise selv om vi jo også regnet rottene som våre allierte, så lenge de hjalp oss med å redusere de tyske lagrene med krigsproviant. Heller det enn å alliere seg med de tyske okkupantene slik nazister og gestapister gjorde for å ramme oss på den mest utspekulerte måten.

Da vi sent om kvelden ble ferdig og kom tilbake til leiren, ble vi visitert, for å se at vi ikke hadde med noe som var forbudt å ta med tilbake til leiren. Men etter dette ble Kristian faktisk som et barometer i leiren, som vi kunne se på når det var trygt eller fare på ferde. De av tyskerne som vi så at han var redd for, hadde vi all grunn til å passe oss for. Mens de vi så at han var venn med, kunne vi jo også slappe litt av for, uten å risikere at vi ble sparket eller slått fordervet. Det var bare synd at det var så få av dem. Men det hadde en overmåte stor betydning for oss nordmenn, som var uvant med at mennesker kunne oppføre seg som de villeste dyr.

Det som gjorde tyskerne farligere enn dyr, var deres utspekulerte djevlskap som var ukjent for oss nordmenn, derfor kunne vi ofte gå i den fella som de satte opp for oss – uten å vite hva deres *egentlige* hensikt var. Da vi en morgen marsjerte til byen for å arbeide med ett eller annet, var det alltid bare en tysker med som vakt, og vi hadde det mere fritt og muligheter til å få tak i litt ekstra mat fra de tyske lagrene. Men da vi skulle passere en vannstender, som sto ved siden av veien, stoppet tyskeren og ba meg åpne kranen på hovedvannledningen, som lå to meter under bakken, (vannstenderen var et tre-toms rør som rakk fra hovedvannledningen og en meter over bakken. Inne i røret sto en en-toms jernstang med et lite messingratt på toppen). Da jeg, såvidt rørte ved rattet for å åpne kranen, gikk jernstangen løs og ble kastet opp av vanntrykket – som sto flere meter opp i luften. Resolutt tok jeg jernstangen og presset den ned mot vannstrålen mens vannet sprutet omkring og gjorde meg våt til skinnet, var heldig – traff rett på hullet – gjorde et par omdreininger på rattet – jernstangen gikk i snittingen – og vannet stanset. Jeg var utrolig heldig, syntes jeg, som fryktet det verste om det hadde mislyktes for meg.

Tyskeren ba oss da gå videre som om intet var hendt. Jeg lurte meget på hva tyskerens hensikt var med det. Var det en felle? Var det for å teste meg eller hva?? Jo mer jeg tenkte på det – jo mer usikker ble jeg på om jeg hadde gjort det riktige. Jeg var jo så ny som fange – og hadde derfor liten erfaring om tyskernes mange utspekulerte metoder for å få en fange til selv å avsløre seg. Jeg var jo, som sagt, blitt våt til skinnet så jeg frøs meget i den kalde nordavinden – men hva som kunne ha hendt om jeg ikke hadde klart å stanse vannutblåsing, torde jeg ikke tenke på, så jeg var glad for at det gikk som det gikk.

Men da vi om kvelden kom inn til leiren, kunne en av gislene som kjente bedre til tyskernes utspekulerte knep, fortelle at det med vannstenderen var en felle som tyskerne benyttet for å teste de av fangene som de var usikker på – og fryktet for var opplært til kommandosoldater, så det kan bli farlig for deg – å vise en sånn resolutt handling, sa han. Men ikke noe spesielt hendte – bortsett fra at jeg kom under strengere bevoktning – og fikk ikke bli med til byen på arbeide lenger.

De hjalp russerne

Foruten gisler var her også blant fangene tre menn fra Finnmark (blant dem far og sønn). De hadde vært ute på sjøen i en liten motorbåt og fisket da de oppdaget at det sto en mann på land og viftet til dem med et hvitt flagg, og ropte om hjelp. De trodde at det var fiskere som hadde forlist med sin fiskebåt og trengte hjelp, og det å hjelpe var jo en del av folkesjelen til menneskene her nord, så de satte kursen mot land.

Stor ble deres forbauselse da de kom på land og oppdaget at det var to forkomne russiske spioner som holdt til i en liten berghule. De var blitt satt på land på et utilgjengelig sted ut mot havet for å observere og rapportere alle tyske skip som passerte. De var blitt fri for proviant og trengte hjelp, da den russiske ubåten som skulle hente dem, etter endt oppdrag, var blitt senket av tyskerne.

Det å ikke hjelpe mennesker i nød var jo for de fleste nordmenn et ukjent begrep, så de to russerne fikk fisk, brød og en del tysk hermetikk som de tre fiskerne hadde med i båten. Lite kjente vel fiskerne til alle de tyske forbud og de konsekvenser det kunne medføre, så de glemte å dekke over båtens nummer, noe som ble deres skjebne. For da tyskerne senere oppdaget og tok de to russiske spionene til fange, ble de tvunget til å oppgi nummeret på den båten som hadde brakt dem det norske brødet og tysk hermetikk som tyskerne fant rester av i berghulen deres. Dermed fant tyskerne hurtig fram til de tre fiskerne og arresterte dem.

Tyskerne var jo et fremmed folk som ikke kjente til den spesielle nord-norske folkesjelen, eller tok hensyn til den, så de tre fiskerne ble dømt til døden for å ha gitt de to russerne mat, noe som de var meget fortvilt og bitter for, da det hadde vist seg så vanskelig, tross alle anstrengelser, for å få de to russerne tilbake til Russland. Det ser ut for, sa den ene fiskeren bittert, at en spions største tjeneste for sitt land er når han etter endt oppdrag blir tatt til fange for dermed å skape usikkerhet og forvirring hos fienden uten at det blir tatt hensyn til de nordmenn som av kjærlighet til sitt fedreland har vært behjelpelig med at deres oppdrag er blitt fullført.

Det er jo så mange tanker og refleksjoner som kan komme for dem som under kampen for å befri fedrelandet sitt, var kommet så hardt i det. Særlig ille var det for den yngste av de tre (sønnen) som ikke fikk være ute sammen med oss andre, men var innesperret av tyskerne i et lite bur med nettingvegg ut mot appellplassen, som om han var et dyr. Derfor syntes han at prisen var for høy, som han måtte betale med sitt unge liv for den frihet som andre skulle få nyte når krigen var slutt, men som han selv ikke skulle få oppleve.

Krigen var ofte en voldsom hard påkjenning for den som var våken og så, hørte og følte med det som foregikk under tyskernes umenneskelige barbari.

Da tyskerne anså de nordmenn som hadde vært i kontakt med russiske spioner og hjulpet dem, som noe riktig storvilt, og derfor ikke kunne bli skutt her nord, men måtte sendes sørover til Trondheim for å bli avlivet der av selve Gestapo-sjefen på Volla.

Hustru – og mor til den unge gutten hadde vært hos de norske myndigheter og Gestapo og bedt for sin mann og sønns liv. Men det eneste hun fikk var et løfte om at hun skulle få være hos dem den siste natten – før de ble skutt.

Vi var mange her i leiren som av tyskerne var dømt til lange og harde fengselsstraffer, så det var ikke oppmuntrende for oss å måtte høre hvordan tyskerne stormet fram innover Russland, så vi ba ofte i vårt stille sinn at russerne måtte klare å demme opp mot den tyske krigsmaskinen.

Trass i hardt arbeid og andre plager av tyskerne, hadde jeg klart meg bra, med små skader, og var i forholdsvis god fysisk form. Da var det verre for de som hadde fått større skader, eller de som var syk når de ble tatt av tyskerne, slik som den unge norske studenten som var syk av tuberkulose (tæring) og var av arrestert Gestapo og sendt hit, hvor de ute på appellplassen drev sin harde og brutale straffeeksesis med han. Han var bare ett av de mange ofrene fra de såkalte harde tretti-åra, med arbeidsledighet og underernæring, hvor tuberkulosen

var den sikre følgesvenn. Derfor hadde han små muligheter for å klare seg i kamp mot tyskerne. Men å nekte ordre fra tyskerne, var det samme som å bli sparket ihjel av deres jernbeslåtte støvler. Derfor var han fortvilt og ba så pent for seg om å slippe den harde straffen som han ikke tålte. Og slippe fri da han led av smittsom tæring, var blåser, og derfor med jevne mellomrom måtte til lege for å få lungene blåst om han skulle bli frisk.

Men da tyskeren fikk vite at han var syk og så at han gråt, ble han helt besatt av raseri, for det å være syk og følsom var noe som de ikke tålte. For deres oppgave, så det ut for, var å oppløse, splitte alt det gamle tilvante og gjøre alle mennesker ufølsomme og harde som stein. Og de som var syk, så det ut for, ikke hadde livets rett. Så den unge studenten blei så hardt kjørt at selv den som var frisk, måtte bryte sammen. Det så ut for oss som om at det var om å gjøre for tyskerne å knekke hurtigst mulig de syke og svake, for smittsom sykdom var de livende redd for, så han kom snart bort derfra, uten at vi visste hvor hen.

Nesten hver eneste dag kom tyskerne hit med en eller flere nordmenn som hadde gjort et eller annet illegalt, eller nektet å la seg kue ved å godta alle de påbud og forordninger som tyskerne og quislingene sendte ut.

Men en dag fikk vi se en noe uvanlig fange, en liten skinnkledd mann stå oppstilt for seg selv ute på appellplassen. Det var en russefange som hadde rømt fra et kompani som tyskerne hadde satt sammen og reiste rundt med i byer og tettbebygde strøk, for å vise oss nordmenn hvilke fryktelige horder fra øst den tyske soldat kjempet mot, så de ikke skulle komme og overfalle Norge. Fangen hadde søkt tilflukt opp i fjellet blant reinsamene i håp om å komme seg unna den svart-kledde bøddel, som han var så plaget av, når bøddelen med sin lange pisk slo brutalt og nådeløst de utarmede fangene. Da kunne det hende at det kom en sterk mistanke om at det bak den sorte masken skjulte seg en forræder (Quisling) av deres egne landsmenn, som ville hevne seg, fordi kommunist-systemet hadde fratatt dem de privilegerte særretter som deres forfedre hadde under tsar-veldet, og som de mente seg arveberettiget til, og derfor nå så en mulighet å få disse rettigheter tilbake ved en tysk seier. Men selv oppe i fjellene var ingen trygge for angivere, derfor hadde Gestapo fått tak i han igjen og stilt han opp her på appellplassen.

En av de verste tysk-vaktene som var her på Sydspissen, som Kristian gikk omvei for ikke å treffe, han pekte på den forkomne fangen og spurte oss andre om vi visste hva slags dyr det var som sto der? Da ingen svarte, gikk tyskeren bort og stilte seg opp ved siden av fangen og spurte på nytt om vi ikke nå så forskjell på et dyr og et menneske? Forskjell var det unektelig å se, der han liten av vekst og med særlige utpregede mongolske trekk, ubarbert, skitten og lurvet i en altfor stor reinskinns-pesk (pels) og store skinn-skaller på beina, sto ved siden av den tyske SS-soldaten i sin rene og nypressede uniform, og med blankpusa støvler, høy og med et typisk germansk utseende. Men da ingen svarte han nå heller, men tillot oss å sende han et foraktet blick, da skrek han som en gal. Det kunne han fortelle oss dumme fuglehoder, at det var et kommunistsvin, og han personlig skulle sørge for å avlive det. For disse mongolene er ikke mennesker, og dere må være noen uopplyste og gale mennesker som tar parti med slike svin, og tror at sådanne kryp kan vinne over Tyskland, og sendte oss en kald og hånlig latter.

Jeg måtte tenke der jeg sto, at vel nok så så han lurvet og uanseelig ut etter våre tilvante begrep om sånt. Men han var jo slik som den mektige naturen gjennom tusener av år har formet det folket for at de skulle kunne klare leve under de barske klimatiske forhold, noe vi må ha all respekt for. Dessuten kunne han jo være et stort og godt menneske, for det vi visste. Og på den karrige tundraen langt bak Uralfjellene satt kanskje hans gamle mor og far og ventet. Kanskje hadde han en kjær kone og barn hvis hjerte banket varmt for han som skulle hjelpe dem for å overleve, og som de derfor alltid ville vente på at han skulle komme hjem en gang. Men nå sto han der i et fremmed land, dødsdømt og

håndet av disse storgermanske overmenneskene (som de trodde selv), og som så det som sitt livskall å fly som ørner på rov i andre land, og hvor de med sine blodige hender spredte død, fortvilelse og nød overalt hvor de kom for å bringe hjem sitt råbytte, som kunne være fra det fineste sølvrevskinn til velfylte silde-dunker. Men jeg kunne visst være glad for at tyskerne ikke var tankelesere, da slike tanker måtte være fjern for en tysker, og derfor ikke plaget dem noe særlig.

Da tyskerne hadde hånet han lenge nok, slengte han geværet på skulderen, tok fangen med seg og gikk ut av leiren.

Neste dag fortalte han stolt, at nå hadde han vært oppe i skogen bak den nye leiren i Tromsø-dalen og skutt dyret, som ikke var helt villig til å grave dypt nok sin egen grav. Men det har en tysk soldat råd med, sa han og syntes visst at han hadde gjort en riktig heltegjerning som han måtte skryte av, uten tanke for at de selv en dag skulle måtte stå til rette for hva de hadde gjort.

De farlige angiverne

Ryktet kunne fortelle at den «lurvet» russefangen var blitt angitt til tyskerne av en nordmann som tilfeldig kom og fant ham, utsulten og forkommen i en gammel utløe på fjellgården sin, da mannen kom for å hente noe ved. Det var helt håpløst under de rådende forhold, og kunne bringe den forkomne fangen til Sverige – i sikkerhet, uten å bli oppdaget av tyskerne. Så mannen som kjente til tyskerne og deres forbud, skjønte snart at han plutselig var stilt overfor et valg som gjaldt livet hans, og torde ikke annet enn å melde fra til tyskerne om at det var en russefange i hans utløe. Dessuten måtte mannen, ta i mot en belønning på tusen kroner fra tyskerne – for å slippe å bli arrestert, for å ha sympati for russerne. Etter dette ble han av naboene stemplet som angiver og nazist, og frosset ut overalt.

Hva som var riktig eller galt gjort i den gitte situasjonen, var ikke godt å vite. Men en ting var sikkert at under den tyske okkupasjonen av Norge kom mange mennesker uforskyldt opp i slike vanskelige situasjoner, at de måtte gjøre ting som de ellers ikke ville ha gjort under normale forhold.

Den eldste av de to fangene, som vi syntes hadde noe større frihet enn vi andre, kom bort til meg og Johannes og sa, i en noe ironisk men vennlig tone: «Dere som ikke vil herfra, og forsmår en fin bondegård som belønning, skal få litt røyketobakk av meg, så dere kan trives bedre her». Så ga han oss en god klype tobakk og en eske fyrstikker, før han gikk videre. Vi skjønte ikke riktig hva han mente, da det hørtes mest ut som en upassende grov spøk. Men det var jo fristende å ta oss en røyk nå når vi hadde tobakk, så vi gikk bakom et stort favnvedlag hvor vi sto godt skjult, (trodde vi). Mens vi sto og tok oss en riktig god røyk som vi blåste inn mellom favnveden for at ingen skulle se den, sto plutselig en tysker ved siden av oss som sa: «Ha! ha! dere står her og røyker». Vi sto med en gang rett og med lua i hånden, det beste vi hadde lært, og hadde mest lyst til å synke ned gjennom jorda, for da husket vi hva det betydde å bli tatt på fersk gjerning for røyking.

Vi var ikke våkne nok og derfor hadde vi glemt gislenes advarsel. Men tyskeren som så at vi var redde, smilte og sa: «Men nå var dere heldige at det var meg som kom på dere. For jeg er blitt forlovet med en søt og snill Tromsø-pike og av henne har jeg lært å forstå dere nordmenn. Så jeg har nektet helt og utført enhver form for avstraffelse av dere. Derfor er jeg blitt forflyttet inn på kontoret. Men hvis dere vil overleve denne krigen, så vær våken! Pass opp og vær forsiktig! For ikke alle fanger er gode nordmenn», sa han og rettet en advarende finger til oss, for å poengtere det som han hadde sagt, før han gikk tilbake samme veien som han kom.

Det føltes som et stikk i brystet å høre at kanskje også Norges aller beste kvinner hadde begitt seg i lag med tyskerne, men vi ville så gjerne takke for deres gode og positive innflytelse som vel var deres hjelp til at vi kunne berges.

liv og helse, og håpet at vi kunne *tilgi*, for når alt annet er prøvd, er det kanskje bare det gode som kan hjelpe, og skape fred. Da tyskerne var gått, gravde vi tobakken ned i sanden for at vi ikke skulle fristes til å røyke mer, når vi hadde vært så heldige.

Slike episoder virket alltid oppmuntrende, når det bare gikk bra, da de viste oss omtrent hvor vi hadde hver enkelt tysker, og hjalp oss å løfte litt på det sløret som omkranset nazismen og skjulte for dens mest utspekulerte metoder og virkning. Men dette var bare litt, en begynnelse. Jeg skulle dessverre på min vandring til de tyske konsentrasjonsleirene i Norge oppleve det som var enda mere bunnløst tragisk, og som etter hvert ga et klarere bilde av hva som egentlig foregikk under det tredje rikets ekspansjon og okkupasjon av vårt land.

I øst kjempet det russiske folket en tapper kamp mot de tyske okkupantene, minner fra tsar-tiden, da arbeiderne led under de store og mektige godseierne, var skremmende og kunne gi seg utslag i upopulære tiltak. Så der hadde vi nordmenn og russerne – noe felles – som manet til årvåkenhet og kamp.

Det at finnene hadde kjempet tappert mot russerne for å verne sin egen jord – under Vinterkrigen 1939 – kunne vi jo godt forstå. Men det at de nå hadde slått seg sammen med tyskerne, som bare så på det germanske folket som fullverdige mennesker, var uforståelig.

Krigen hadde ikke gått etter Hitlers oppskrift - en parademarsj. Hele det russiske folket hadde gjort langt hardere motstand enn den finsk-russiske Vinterkrigen hadde gitt inntrykk av. Derfor satte tyskerne, sammen med finnene, alt inn på å ta Leningrad for å skaffe vinterhus til soldatene, da nok en vinter ute ville påføre de dårlig utstyrte tyske soldatene store lidelser og tap. Men Stalin hadde vært forutseende og i tide sikret seg finsk jord for å kunne holde tyskerne på avstand, og dermed en større mulighet til å forsvare Russlands nest største by.

Vi var kommet fram til de første dagene av september. Høsten var kommet med korte, kjølige dager, lange mørke kvelder og netter. Snøen kom stadig krypende lenger ned over fjellsidene. Landet her nord kledde seg i sin hvite kappe, og minnet oss om at sommeren var forbi. Blomster og insekter måtte gå i dvale for å hvile til en ny hektisk vår atter vekket dem til å spire, og spre ut sin overflod av skjønnhet, og yrende liv, til fryd og glede for dem som kunne nyte det.

Tyskerne hadde innsett at skulle den nye leiren bli ferdig, måtte fangene få arbeidsro, så kommandanten hadde bestemt at det ikke skulle være noen straffeeksersis under arbeidet, så vi var nå kvitt *den* plagen så lenge vi bare arbeidet.

Til en annen fangeleir

Men en dag fikk vi beskjed om at vi skulle sendes til Trondheim og muligens derfra videre til Falstad fangeleir i Ekne. Selv om forholdene her var umenneskelige og en uvant tilværelse for oss, var vi engstelig for å komme til en ny leir og kanskje oppleve det samme sjokket om igjen. Derfor gikk vi tause og angstfylte ombord i sydgående hurtigrute, med en tysker som vakt og ansvar for oss. Ombord ble vi ni mann stuert sammen og innelåst i en lugar helt nede i skipet. Rett før hurtigruten skulle gå fra kaien hørtes bråk i trappen av jernbeslåtte støvler, og døren ble åpnet og en mann ble skjøvet, og kom på hodet inn i lugaren, etterfulgt av en av Gestapos støvler i baken, og det vanlige brølet, Du Schweine-Hund.

Han så meget medtatt og fortvilet ut der han med stort besvær klatret opp i den øverste køyen hvor han satt og gråt og bar seg ille over smerter etter sparket i baken, mens han klødde seg i hodet med begge hender. Svetten rant som små bekker ned over ansiktet. Luften var jo trykkende varm og meget dårlig inne i den trange lugaren, som mest lignet på en grå og trist fengselscelle uten ventiler, bare med et lite rundt kikk-hull i døren, litt større enn en femøring. Særlig varmt ble det i køyen oppe under taket hvor den fremmede mannen satt fortvilt og grublet over problemene sine. Vi kjente han jo ikke, hadde ikke sett han før,

men vi syntes synd og hadde medlidenhet med han, da vi gikk ut fra at han var en av våre som satt hardt i det. Men han måtte i sin fortvilelse føle en uimotståelig trang til å betro seg til noen, når han uten videre kunne fortelle oss at han arbeidet for Gestapo i Tromsø, og at han hadde hjulpet dem med å oppspore og fange storvilt, sabotører, rømte russefanger og spioner med sine norske medhjelpere. Dessuten hadde han vært med tyskerne og brent hus i Lofoten etter det engelske raidet der. Og i tillegg hadde han hjulpet dem å omsette deres stjålne varer på svartebørsen til høye priser, og plassert pengene i sikre papirer. Så han kunne ikke forstå at de kunne behandle sin venn som hadde hjulpet dem så mye, slik som de gjorde. Vel hadde han gjort en stor tabbe.

Mens Gestapo-sjefen var reist til Trondheim for å avlive storvilt, hadde han med en falsk nøkkel låst seg inn i den skuffen i skrivebordet hvor Gestapo hadde oppbevart sine hemmelige koder og særlig viktige papirer, samt tatt et rasjoneringskort på brennevin som tilhørte en mann fra Finnmark som var dømt til døden og sendt til Trondheim. På kortet kjøpte han brennevin på Polet før han skulle legge det tilbake i skuffen neste dag. Men ut på natten ble han full og kom i bråk med noen jøssinger, og ble arrestert av politiet, som fant kortet på han, og leverte det tilbake til Gestapo.

Nestsjefen tok han så i forhør og prøvde med bruk av sine metoder å få han til å tilstå at han hadde vært i skuffen deres og hentet kortet. Men han nektet det, og sa, at han fant kortet på gulvet bak skrivebordet, så det måtte på en eller annen måte ha falt ned. Men det ville ikke nestsjefen tro. Og selv hvor meget han bad dem vente med å sende han til Trondheim før Gestapo-sjefen kom tilbake, så han fikk forklare seg for han, så hjalp det ikke. Men han forsto nok at det var om å gjøre for nestsjefen å få han vekk, så han ikke skulle få anledning å snakke med sjefen, som han visste var hans spesielle venn, så han og nærmest ropte i fortvilelse: Å, Herre Gud! At jeg skulle gjøre en slik tabbe, og begynne å drikke før jeg hadde brakt kortet tilbake i skuffen. For hvis de tror at jeg har vært i skuffen deres og sett det som var der, da dreper de meg med en gang jeg kommer til Trondheim. Har jeg bare hatt en mulighet til å fått gitt Gestapo-sjefen i Tromsø en troverdig forklaring på at jeg ikke hadde vært i skuffen deres, for den falske nøkkelen har jeg gjemt. De har ingen sikre bevis, så da tror jeg at det skulle gå bra. Men det er jo helt håpløst nå, sa han, og ble mer og mer fortvilet.

Jeg tror ikke jeg har sett et menneske så fortvilet, så det gjorde det svært uhyggelig for oss, som jo hadde våre egne problemer å stri med. Men vi var nå klar over at det var en virkelig gestapist av verste slaget, som var falt i unåde hos sine tyske venner, vi hadde fått sammen med oss. Og da han i samarbeid med Gestapo sikkert kjente bedre til de brutale metodene deres enn vi gjorde, og derfor hadde all grunn til å være engstelig. Så vår medlidenhet med han var nå redusert betraktelig. Han måtte jo også være en gal mann som uoppfordret, og uten reservasjon betrodde sine ugjerninger til oss.

Vi holdt på å bli kvalt

Luften inne i lugaren ble etter hvert dårligere, og vi fikk pustevansker og måtte holde oss for det meste nede på dørken og i nærheten av hullet i døren hvor luften enda var litt bedre. Bare gestapisten satt fortsatt opp i køya, svett og fortvilt, med sine problemer og formelig hikstet etter pusten, mens han stønnet: Disse tyskerne må være et Fandens folk som kan behandle en venn slik, som har hjulpet dem så meget.

Det ble bare verre, og det var nå nærmest fritt for luft. Vi var klamme av svette og alt syntes håpløst grått og trist. Ingen hørte oss, og ikke ett menneske var å se eller høre. Alle var vel opptatt med sitt, så ingen tenkte på oss som holdt på å kveles av mangel på luft. Bare maskinens monotone dur høstes, og propellen som presset oss fram til en ukjent skjebne. Å, Herre Gud! Den som bare kunne få luft – mye luft, og tankene gikk tilbake til da jeg var en fri mann og kunne fråste i ren og frisk luft, og frydes ved alt det skønne i naturen, når den kjølige brisen svalet den varme kroppen min.

Gestapisten var nå falt bakover i køya og lå bare i en døs og stirret opp i taket som om han var en død mann.

Det begynte å flimre for øynene, så vi la ansiktet med nesen ned mot dørken for om mulig å finne den siste rest av luft. Da hørte vi noen som kom ned trappen. Det var en av pikene ombord som hadde et eller annet ærend i lintøyskapet her nede. Da jeg snakket til henne gjennom hullet i døren ble hun redd, skvatt til og utbrøt: Hva i Jesu-navn! Er det folk her? Ja, sa jeg, vi er fanger under transport til Trondheim og vi holder på å dø av mangel på luft, så hun måtte være så snill og finne tak i noen som kunne hjelpe oss. Ja, hun skulle snakke med maskinisten, sa hun, og sprang avsted på raske ben – som en reddende engel.

Vi var heldige, for det viste seg at hun tilhørte Hjemmefronten og var mer enn villig til å ta den risikoen å hjelpe oss, selv om det var strengt forbudt for sivile å ta kontakt med fanger under transport.

Nå gikk det ikke lenge før det kom frisk luft inn til oss, og like etter kom maskinisten tilbake og spurte om vi nå fikk frisk luft? Jo, takk! svarte vi alle i kor.

Han beklaget at ventilasjonsanlegget ombord i båten var i ustand, men det hadde ikke vært mulig å få komme til verksted å få det reparert, for tyskerne bestemte jo at båten skulle gå – uansett mangler. Men nå har jeg fikset det «provisorisk», så vi får bare håpe at det går bra, sa han, og gikk. Ja, håpe det var vel det eneste lyspunktet et hærtatt og undertrykt folk har, som har mistet sin rett til å bestemme over seg selv – og sitt.

Jeg tenkte på den tiden da vårt land og folk lå under fremmed åk i hundreder av år og aldri mistet håpet. Han var såvidt gått, da piken kom tilbake for å se til oss, og høre om vi hadde fått luft? Og vi takket henne så meget for hjelpen. Men vi trengte mere hjelp, om hun ville være så snill å skaffe oss skrivepapir og noe til å skrive med, så vi kunne få gitt beskjed til våre foreldre så de ikke ble engstelig når de fikk vite at vi ikke lenger var i Tromsø? Jo, hun ville så gjene hjelp oss, og var straks tilbake med skrivepapir, som hun rullet sammen og stakk inn til oss igjennom hullet i døren.

Gestapisten som lå oppe i køya, var en seiglivna kar, som våknet til liv da han hørte vi hadde fått skrivepapir, og dermed øynet håp for å løse problemene sine. Mens vi skrev en kort beskjed hjem, skrev han en lengre forklaring til sin venn, Gestaposjefen i Tromsø. Men da vi heller ikke hadde penger til porto, tilbød hun seg å ordne alt for oss, noe som vi selvfølgelig var svært takknemlige for. Det var en riktig kvikk og søt jente som man ikke kunne unngå å legge merke til, de blå øynene og det lange, krøllete håret hennes.

Nå da vi hadde fått luft og samtidig gitt beskjed hjem, syntes atmosfæren å virke noe lettere. Særlig syntes gestapisten å være kvitt den værste angsten, som jo ikke bare plaget han, men også oss som var nødt til å være sammen med han.

Først sent på kvelden kom tyskeren for å hente oss opp for å spise og lufte oss før vi skulle legge oss for natten. Han virket lett bedugget og mere høflig enn det som var vanlig av en tysk-vakt.

I spisemessen var det mange passasjerer, der en del tyskere som koste seg med øl, vin og dameselskap. De hadde angst for de allierte utbåter, og følte seg tryggest når de reiste sammen med sivile nordmenn, og de var overalt og skapte en spesiell atmosfære. Det var dekket på et langbord med hvit duk til oss, med det beste som de hadde å by på. Selv om det var kort og rasjonering på maten, fikk vi spise så meget vi ville, og det var det jo en stund siden, så vi var alle riktig god og mett da vi gikk ut på dekket for å lufte oss. Vi måtte stå alle samlet ved rekken. Det var helt blikk stille på sjøen, men stummende mørkt og umulig å kjenne seg igjen. Den påbudte blendingen var effektiv, ikke ett lys var å se. Det virket som et spøkelses-land som lå kvalt under den stjerneklare himmelen. Bare langt i det fjerne kunne vi se et fyr som blinket, og et par skip hvor bare de høyst påbudte signallys kunne sees.

Det var nok et dårlig vær for allierte fly til et raid i natt, men derimot brukbart for ubåter som kanskje var på tokt langs norskekysten for å se etter tyske transportskip. Det var allerede flere som var blitt torpedert, skutt i senk, eller gått på miner i de minefelt som tyskerne hadde lagt langs kysten. Man kunne i luften formerlig kjenne lukt av tysk krutt, så det var mange mulige farer som lurte på en, i en ufredstid. Slike tanker opptok oss, der vi sto ved rekken og fylte våre lunger med luft. Mens den mørke natten lå over Norge, så vi frem til den dagen da frihetens time slo, og det atter blei ren luft og lys over landet. Men ennå var det tyskerne som bestemte, og mange nordmenn fikk føle at de ikke lenger var herre i eget hus. Vi ble så beordret ned av den tyske vakten, og låst inn i lugaren. Så var det bare å håpe, for vi var jo her som rotter i ei felle, om noe skulle hende hadde, jeg en langt mindre sjanse til å redde meg enn på p/s «Norge» 9. april som jeg ennå hadde i frisk erindring. Men jeg hadde forresten etter hvert måttet innstille meg på å ta alt som det måtte komme, og var tross alt glad for hver time og dag som jeg fikk lov til å leve.

Da hurtigruta var lagt til kaien i Trondheim, kom Gestapo ombord og hentet gestapisten, mens flere fra det norske politiet kom og hentet oss i land hvor en rutebuss sto klar for å kjøre oss til Falsta fangeleir. Det var nå kommet flere til, så bussen blei full med fanger. De fleste syntes å være sjøfolk som var hentet fra en båt, da de hadde sjømannssekker, koffert eller bare en pakke med sine mest nødvendige eiendeler i, som ble plassert oppe i bagasjenettet inne i bussen. Etter deres gode humør å bedømme, skjønte jeg at de ikke hade vært innom og stiftet beskjentskap med tyske konsentrasjonsleire. Særlig en dansk sjømann som var med i følget, var i et særlig godt humør, sang og fortalte morsomme vitser og sjømannshistorier, og syntes i sin uvitenhet å se på dette som en komisk og morsom avkobling fra å måtte seile (reise), mens de ventet på at krigen skulle ta slutt.

Vårt møte med Falsta fangeleir

Det at vi i bussen ble ledsaget og bevoktet av norsk politi istedenfor tyskere, virket beroligende, så de fleste tillot seg å smile til de mest morsomme historiene. Dessuten var det jo ikke ofte at noen hadde tillatt seg å servere morsomheter under en fangetransport.

Det var en sjelden fin høstkveld hvor fullmånen skinte fra en skyfri himmel, og spilte seg i den speilblanke sjø og alle de klare elver og tjern som vi kjørte forbi på tur gjennom de brede bygdene i Trøndelag. Der hvor de store hagene bugnet med poteter og allslags grønnsaker, og hvor det fullmodne kornet sto og svaiet i den milde høstvinden som det levende gull. Det var for oss som å kjøre gjennom et eventyrland, hvis det ikke var for angsten over hvordan vi skulle bli mottatt når vi kom frem. Jeg hadde jo ankomsten til Sydspissen fangeleir ennå i frisk erindring. Men kanskje dette nettopp var derfor at vi nå så hvor skjønt dette landet var som hadde fostret oss og gitt oss så rikelig med mat og stor frihet inntil tyskerne kom og tok det fra oss.

Vi som kom fra Tromsø, var stort sett i god fysisk form, og dessuten hadde vi tilegnet oss en viss erfaring i å bedømme, og takle tysernes slag og spark. Men her i rutebilen var det jo sjøfolk og andre hvor dette ble det første møtet med en tysk konsentrasjonsleir.

Det begynte etter hvert å komme mørke skyer på himmelen. Det var i slikt vær at allierte fly tok seg inn over tysk-okkuperte områder på bombetokt, og slapp ned sabotører, våpen og annet utstyr til de norske hjemmestyrkene. Tyskerne var nok av erfaring klar over det, og derfor fryktet de månelyse netter og hadde mest lyst til også å kunne blende månen, hvis det bare hadde latt seg gjøre. Det hendte at de mest fanatiske tyskere skjøt på månen for å blende den, men det var jo som oftest etter en stor fest.

På en høyde stoppet sjåføren bilen og pekte på Falstad fangeleir, som vi nå kunne se, med lys fra alle vinduene – ligge opplyst – som et ildhav i den ellers så mørkblendete bygda, og sa: «Der ser dere Soria Moria slott, så hvis det er noen av dere som føler trang til å gå ut en tur og gjøre sitt fornødne, er det best dere gjør det nå, og har det gjort. For når vi kommer frem, er det ikke sikkert at det blir anledning til sånt». Vi gikk så ut – to og to om gangen – sammen med en politi som passet på at ingen forsvant i mørket. Jeg skjønnte jo at dette ikke var den første turen som denne sjåføren kjørte med fanger til Falstad fangeleir, og at dette bare var en antydning om hva vi kunne vente oss – når vi kom frem.

Månen var nå lange stunder bakom noen regntunge skyer, som syntes å trekke seg over himmelen. Så det var igjen mørkt over landet, for tyskerne hadde jo påbudt fullstendig blinding av alt lys i alle hjem for at ikke fiendtlige fly skulle se og orientere seg, så det var ingen som turde la ett vindu være utildekt, for da var tyskerne og banket med geværet på døren. Men det fortaltes at det hendte at de også skjøt inn igjennom utildekte vindu. Men der framme lå Falstad fangeleir med lys fra alle vinduene, og dessuten opplyst av store lyskastere, så det lignet mest som et eventyrslott som lå opp mot skogkanten.

Ingen kunne vel slik på avstand tenke seg til all den villskap og grusomhet som rådde der før bilen stoppet og Gestapo, som sto oppstilt og ventet, stormet inn i bilen som de villeste sjørøvere, skrek og sparket mens de rykket og skjøv oss mot utgangen «Hva Fanden skal dette bety? Er tyskerne tullet?», sa dansken irritert, han var som sjømann ikke vant med en slik behandling. Men han lærte fort å tie når «herrefolket» snakket – da tyskerne tok han i nakken og rykket han baklengs ut bildøra – med kofferten sin og sjømannssekken i hånden. For den som var så ubetenkt og snudde seg for å ta kofferten sin med seg, ble av tyskerne rykket baklengs ut, mens andre som snublet i dem ble skjøvet på hodet ut. Så det var bare et under at ingen brakk ryggen, eller ble tråkket fordervet. Det lå flere i en dunge sammen med kofferter, sjømannssekker og klesbylter som Gestapo hadde kastet ut. Jeg måtte hoppe over den danske sjømannen som lå forskremt og kavet for å komme seg opp på beina igjen, og hurtig stille opp

riktig på geledd, men alt vi gjorde var galt, og aldri ble det riktig for en tysker. Det så ut som at det viktigste for tyskerne var å forvirre og splitte, så de lettere kunne *herske* over den enkelte. Dette hadde nok vært en effektiv metode å bruke overfor tyskerne, men på oss nordmenn syntes det å ha motsatt virkning.

Det var flere unge og eldre blant oss, hvis dette var deres første bekjentskap med tyskernes villskap, og etter en slik mottakelse var både det gode humøret og smilet borte, og de så nå både redde og forskremte ut når Gestapo bøyd seg ned mot oss og skreik som hyener klar for det siste sprang i sitt bytte. Bare leirkommandanten, som sto litt på avstand for seg selv og overvåket det hele, var taus. Det så ut som om det var viktig for en tysker å skrike *mest* og *høyst*, og være mest hensynsløs og brutal for å tilfredsstille kommandanten. Nestkommandanten som til nå hadde holdt seg forholdsvis rolig, la seg framover, nesten flat på marken og skreik høyt mot oss: «Hva gjør dere her? Hvem har bedt dere komme hit, mine gale hunder?»

Jeg hadde jo alt erfart at tyskeren som skreik høyst – skreik av angst for det nazi-systemet som han måtte forsvare – og var minst like redd som vi var – for de kjente jo systemet bedre enn vi gjorde, og visste at selv en høy offisersgrad ikke kunne redde den tyskeren som motarbeidet det. Men da kommandanten snudde ryggen til – og gikk, trolig godt fornøyd med mottagelsen som vi hadde fått, fikk nestkommandanten et mere sympatisk uttrykk i ansiktet, og sa i en noe vennligere tone: Nå kan dere gå inn på rommet og legge dere, for i morgen kommer det atter en dag, og da kan det være bra om dere er uthvilte og våkne. Det var noe ved nestkommandanten som lignet på Kristian (den tyske SS-vakten på Sydspissen i Tromsø). Men det var vel bare en illusjon – av meg å tro det.

Falstad var bygd og benyttet til guttehem før tyskerne kom og fant ut at det passet bedre som konsentrasjonsleir. Det var et stort murbygg i to etasjer og kjeller, bygd i firkant med et stort åpent tun i midten som tyskerne benyttet som appellplass, og hvor det var ei stor bjørk til tuntre, og noen mindre busker langs den ene veggen. Langs tre av sidene var det en forholdsvis høy balustrade hvor man gikk inn til rommene. Over utgangen, som gikk tvers igjennom den øvre fløyen, var det et lite tårn med ei klokke i. Når porten var stengt, føltes det som å være innestengt i et kloster hvor ingen kunne se oss utenfra, og vi bare kunne se opp mot himmelen og stjernene.

På baksiden av bygningen var utgangen fra vaktrommet som lå i andre etasje, og de rommene som kommandanten og vaktssoldatene benyttet. Rundt bygningen var det et piggrådgerde med et høyt tårn, hvor tyskerne hadde god utsikt over området omkring leiren og et myrjorde som strakte seg opp mot skogen som delvis var hugget bort, så bare stubbene med røtter sto igjen. Ved siden av myrjordet rant en elv som kom fra det gamle vannbassenget oppe i skogen, og som nå var forholdsvis stor på grunn av høstregnet. Et godt stykke fra den andre siden av elven lå gårdsbruket som tilhørte hjemmet, men som tyskerne hadde tatt, og benyttet hovedbygningen til bolig for Gestapo-vaktene.

Det var ikke så mange fanger ennå i leiren. De fleste var kommunister som etter å ha fått sin harde velkomst av tyskerne, hadde fått i oppdrag å ta seg av de fangene som kom, fordele dem på rommene, sørge for at alle fikk bade og rene klær, samt de sparsomme rasjonene av mat. Da vi var blitt jaget inn gjennom porten av tyskerne, kom Jørgen Vogt som var valgt til den selvskrevne formann for fangene og hadde slik fått den ubehagelige, men ansvarsfulle oppgave å være et slags bindeledd mellom fangene og tyskerne. Han var en meget sympatisk mann og ga oss en førstehånds orientering om forholdene i leiren, og det reglementet som tyskerne hadde sagt måtte overholdes av fangene.

Det var nå blitt sent på kveld, så vi var dødstrette etter reisen og alt bråket, og jeg kastet meg på hodet i sengen for å sove. Men det kom en bil til med flere fanger, og tyskerne skrek og bråkte enda verre. Det var alltid uhyggelig å høre hvordan mine landsmenn ble behandlet verre enn om det var dyr, og alltid da

kom den tanken: Med hvilken rett hadde tyskerne til å trenge seg inn i landet og herske slik med et fredelig folk, et folk som lot andre leve i fred, og som gjerne ville være venner med alle og respektere dem som mennesker. Så det var uråd å få sove før langt utpå natten. Og da var det ikke lenge før jeg våknet av tram-ping når tyskerne med sine støvler kom marsjerende langs balustraden og inn på rommene hvor de først blåste kraftig i plystra og så skrek, «Aufstehen!» Da var det bare å komme seg ut av køyen hurtigst mulig, for av erfaring fra Sydspissen visste jeg at de som tyskerne fant i køya når de kom tilbake, kunne det gå særlig ille med.

Så var det å re opp køya i en fart, og så springe ned i kjelleren, hvor klosett, vaskerom og spisesalen var. Det var alltid en fordel å være først, så en fikk unnagjort vaskingen før så mange kom, for da ble det som rimelig trangt om plassen, og unødige vanskeligheter. Når vi hadde vasket oss, var det å gå inn i spisesalen. Der fikk vi to skiver brød, en med smør på og den andre med bare ei lita sild på, og et stort krus med gresste eller kaffe kokt av kaffe-erstatning.

Når alle hadde spist, var det å stille opp til morgenappell på appellplassen slik at Gestapo fikk tatt oss for å se at alle var der. Om bare stjernene kunne se den brutaliteten som foregikk her, noe som tyskerne benyttet seg av i fullt monn. Det var tydelig å merke at noe spesielt var i gjære.

Alle vi som var kommet hit i løpet av kvelden og natten, måtte stille opp i et særskilt straffekompani. Gestapo var overnervøse og nærmest hysteriske og vil-le formelig knuse alt og alle, for de hadde funnet flere sendere, store mengder med våpen og ammunisjon som var illegalt smuglet inn til Norge med båt fra Shetland, og ved flyslipp av veltrenede kommandosoldater med diverse utstyr fra England.

Dette ble tatt imot og gjemt av motstandsfolk på forskjellige strategiske steder i grenseområdet mellom Nord-Trøndelag og Nordland, til bruk under en mulig forestående alliert invasjon for å dele landet i to, og dermed forhindre tysk transport av krigsmateriell til Nord-fronten. Flere tyske gestapofolk var blitt skutt av de norske motstandsfolkene, som enten var kommet seg unna ved å flykte over til Sverige eller hadde gått i dekning oppe i fjellet. Derfor hadde tyskerne gått til massearrestasjoner av folk fra Majavatn, Grane og Hattfjelldal og som nå sto her sammen med oss i straffekompaniet.

Det ble nå et fryktelig liv for oss under den mest raffinerte form for tysk terror. Gestapo fra Trondheim var kommet hit som forsterkning og møtte opp med store schæferhunder, maskinpistoler og stokker som var hentet fra skogen og laget av smågran som var særlig seige, og derfor ikke brakk så fort på nakkene våre. Det var som en nådeløs ånd lå over leiren, og det var klart at noe ekstra fryktelig var under opprulling. Ingen fikk snakke eller gi lyd fra seg, for det var strengt forbudt.

Vi ble så under stokkeslag og spark jaget ut på det bløte myrjordet, opp mot skogen, hvor vi måtte løpe, hoppe og kaste oss ned, for så å åle oss fram gjennom den opptrampete gjørma, mens tyskerne løp etter og skrek som gale, sparket og slo uten hensyn til *hvor* de traff. Det så ut til at det ikke var meningen at noen av oss skulle overleve.

Vi som kom fra Sydspissen fangeleir, hadde jo allerede fått trening og var nærmest som stålfjærer, og hoppet og sprang som harer. Oppe i vaktårnet sto selve Gestaposjefen fra Trondheim og leir-kommandanten med kikkert for å påse at avstraffelsen ble utført grundig og hensynsløst. Og de skulle jo ikke få det å si på vaktene at de ikke gjorde jobben sin grundig, for noe annet torde de vel ikke. Var det noen som tyskerne syntes var *for* raske og spenstige, og derfor vanskelig å få slag på, løp de fram og sparket dem i beina (på ankelen) med jernstøvelen så de ble halte og derfor ble etter de andre. De fór tyskerne på og slo til

de stupte. Noen klarte ved umenneskelige anstrengelser og smerter å springe fram inn blant de andre fangene – for så å prøve å holde ut. Men de som av slag og utmattelse stupte, ble liggende som livløse og ikke lenger reagerte på tyskeres slag og spark. De så jeg ble tatt på ryggen av andre medfanger og båret inn til leiren. *Hvor* mange var det ikke mulig å følge med, men jeg så at Hermod, som var sammen med oss, også ble båret inn.

Til sist hadde tyskerne slått av alle stokkene sine på oss. Da måtte vi kripe og åle som jordmakker gjennom den bløte gjørma langs en åpen grøft, mens tyskerne desperat prøvde å trampe oss levende ned i jorden når vi løftet hodet for å puste. Så vi jamret og stønnet under den tyske jernhælen. Da var det at Hans kom ålende ved siden av meg, løftet hodet opp av gjørmen mens blodet dryppet fra nesen, og spurte i en nærmest oppgitt tone: «Tror du, Jendal, at det finnes noen Gud til?» «Det ser mørkt ut for at det fins», svarte jeg, og glemte av at det å snakke var strengt forbudt, og dermed ble det svart for øynene mine igjen, da tyskeren brølte: «Hold snuten igjen du verflokte hund! og trødde meg ned i gjørma med jernstøvelen sin så det knaket og svei i ryggen min. Ja, her kunne man i sannhet miste troen både på Gud og menneskene. Men det var utrolig hvor mye et menneske kan tåle, og hva som skal til før de tar troen sin opp til ny vurdering.

Vi fikk virkelig en føling, av at livet vårt hang i en svært tynn tråd og flere skjønnte hvordan veien kom til å gå. Quisling, en av de fra Majavatn sa til meg: «Kommer du med livet herfra, så må du hilse hjem». Han begynte vel å ane hva utfallet kom til å bli.

Våte, skitne og med sundrevne klær kom vi springene og hoppende inn i leiren til middag. Noen uten sko på beina, for ingen våget eller kunne ta de opp når de ble sittende fast og mistet dem i gjørma under den nådeløse flukten for å komme unna tyskeres slag og spark. Særlig la jeg merket til tærne på de nakne føttene til den danske sjømannen som dirret som trommestikker, det var jo høst, og de var ikke vant til å gå på slikt kaldt underlag, men her var det ingen kjære mor, selv for en med bare føtter.

Da vi utkjørte og skjelvende kom inn, hadde leirledelsen gjort badet i stand så vi fikk et varmt bad og vasket oss rene. Mens vi badet kom en tysker inn og beskuet oss over kroppen. Det så ut som han lette etter noe bestemt som han ikke fant, og gikk ut uten å si ett ord.

De hadde også lagt fram rene og hele klær og sko til oss. Klærne var noen lysegrå fangedrakter som tyskerne visstnok hadde tatt med seg fra Holland, og de prøvde så godt de kunne for å hjelpe oss, sine medfanger, og spurte meg om vi alle virkelig var i livet etter en slik fryktelig behandling av tyskerne? Om alle er i livet vet jeg ikke, for jeg så iallfall flere som stupte og ble båret nærmest livløse inn til leiren. Da ble de vel båret inn på sykestuen, sa han. Jeg øynet en redning. Er det sykestue her, må jeg gå dit med en gang, for jeg tror tyskerne har trødd ryggen sund på meg, og ville gå dit hvor sykestuen var. Nei, inn på sykestuen kommer du nok ikke så lenge du klarer å gå på dine egne bein, for tyskerne tillater ikke det, sa han, og prøvde å trøste oss med at det er verst den første tiden. Siden blir det sikkert bedre etterhvert som det kommer flere nye fanger. Vi måtte bare prøve å holde ut, og ikke fortvile og gi opp håpet. Men det må være noe alvorlig i gjære, for så desperat har tyskerne ikke vært siden de kom hit, og at også Gestapo fra Trondheim er kommet hit, betyr vel ikke noe godt.

Så gikk vi inn i spisesalen hvor vi med en glupende appetitt kastet oss over tallerkenen som var fylt til randen med en slags suppe, kokt av fjorårets poteter, og en noe harsk, men feit spekepølse, som visstnok kom fra de gamle norske militærlagrene. Men suppen smakte godt, bare at den var tynn og så altfor lite til slike sultne gutter som oss. Da vi hadde spist, var det å stille opp igjen i straffekompaniet, badet og med rene, tørre klær, men noe mer engstelig, da jeg kjente at jeg hadde fått en alvorlig knekk i ryggen. Men tyskerne stilte også – klare

med nye lange stokker istedenfor de som ble slått av om formiddagen. De hadde et humør som det lynte av, for de var blitt så hes i stemmen av alt bråket og skrikingen at det bare hveste i dem. Men da tok de fløyta til hjelp, og så bar det av sted. Ett blås i fløyta – spring, to blås – ligge ned, tre blås – hoppe. Så vi hoppet og sprang mens de sviende stokkeslagene suget seg inn i skinnet for hver gang de traff, og tyskerne plasserte seg slik at når den ene var utkjørt, så overtok en annen.

Etter at tyskerne hadde slått stokkene sine av igjen på oss, måtte vi stupe kråke ut i elven, så vi gikk rundt som flere vannhjul, der vannspruten sto høyt opp i luften for hver gang beina for rundt. Det var fryktelig, så utkjørte som vi var, å måtte stupe under i det kalde vannet. Jeg holdt faktisk flere ganger på å fylle lungene mine med vann for hver gang jeg var under. Da reiste en av fangene (en baker fra Bodø) seg opp av vannet og skalv som et aspeløv mens han sa: «Dette klarer jeg ikke mer!» Da tok tyskeren opp maskinpistolen og skrek, at hvis han ikke lystret ordre, ble han skutt på stedet. Da rev han med begge hender opp skjorta så knappene spratt og viste tyskeren sitt bare bryst, og sa: «Skyt, bare skyt du!» Men ennå var vel en kule for god for en ekte nordmann. Tyskeren beordret han opp fra elven. Mere kunne jeg ikke se, bare hørte et skudd. Men da vi kom opp av elven så jeg en som ble båret inn til leiren, og det var jo bare de som nærmest lå bevisstløs på marken som fikk forlate straffekompaniet ved å bli båret inn til sykestuen.

Da det endelig ble kveld, var vi nærmest et ynkelig kompani, som forslått, våt og skitten med avrevne klær hoppet og hinket seg inn porten, hvor det på et skilt, var skrevet med fete typer, ARBEIT MACHST FREI. De tyske vaktene bråkte og brukte nå plystra særlig flittig, mens de med et spørrende blikk så opp på balkongen som om de ville si: Er vi ikke flinke, og gjør et godt arbeide? Leirkommandanten selv sto tørr, ren og veldekorert med sitt nyervervede jernkors på brystet. Det måtte visst bety mye for vaktene at de kunne tilfredsstille en slik kommandant ved at vi var blitt mishandlet mest mulig.

Noen trøstet oss

Mange av oss var helt oppgitte og fortvilte etter en slik fryktelig medfart som vi hadde fått. Men flere av de andre fangene møtte opp nede i kjelleren og prøvde å trøste oss så godt de bare kunne ved å si: «Vi har sett hvor fryktelig tyskerne har slått og herjet med dere, men dere må bare være sterke, og ikke gi opp, så må nok tyskerne gi seg til slutt, og da vil det sikkert gå bedre.» Det var kanskje en mager trøst, som nok ville ta sin tid, men en velkommen trøst i riktig stund var det likevel for oss. Vi fikk så et varmt bad, og igjen fikk vi tørre og hele klær på oss for andre gang på en dag. Etterpå gikk vi inn i spisesalen hvor de vanlige to brødiskivene og et krus med te sto og ventet. Men selv om magen var tom, og jeg følte meg sulten, hadde jeg ingen lyst på mat.

Jeg følte meg virkelig dårlig, frøs så jeg hakket tenner mens det verket over hele ryggen, slik at jeg ble redd for at noe var blitt trødd sund inne i meg av tyskerne. Da jeg gikk ned på toalettet for å late vannet, viste det seg at urinen var rød av blod, og det begynte å svartne for øynene så jeg måtte støtte meg i mot veggen for ikke å falle om. Jeg var rimelig redd, for jeg visste jo hva det kunne bety å bli skadet eller syk i en tysk konsentrasjonsleir. Så jeg gikk og ville inn på sykestuen. Men legen sa at det allerede var mer enn fullt belagt med de fangene som hadde stupt under den umenneskelige behandlingen og var blitt båret inn dit, så det var ingen plass, og at jeg måtte bare forsøke å lure meg bort og passe meg for tyskerne til det ble kveld, så jeg kunne legge meg. Så fikk vi håpe at det gikk over, for det var bare tyskerne som bestemte *hvem* som skulle inn dit, jeg torde ikke med min beste vilje og legge meg.

Jeg drømte mor

Da jeg trett, sulten og med feber gikk til køys om kvelden, var det vanskelig å finne en stilling som jeg kunne ligge i. Det verket og gjorde vondt over alt, hvordan jeg enn lå. Det var mange andre som også lå og snudde og vred på seg i køylene, fordi de ikke fikk sove på grunn av legemlige og sjelelige smerter. Dessuten lå jeg bare og skalv i feber under det tynne hestedekket (ullfilt som tyskerne brukte til hestene) til jeg sovnet. Da drømte jeg at mor kom bort til sengen og sa: «Du har det vondt nå, gutten min». Hun strøk meg varsomt over pannen med sin kjærlige hånd, slik som hun så ofte gjorde da jeg var liten, for å kjenne om vi hadde feber. Og hun hadde med seg et stort fat fullt med nystekte vafler med rømme og sukker på, for det var noe som jeg alltid likte så godt. Mor ga oss ofte det når vi var hjemme, for hun ville så gjerne at sønnene hennes skulle bli store og sterke menn som kunne klare seg godt i det harde arbeidet for å eksistere i et karrig land. Men et land som var fritt og fagert å bo i, og som ga i overflod til de som elsket det, og ville arbeide hardt.

Men tyskernes blås i fløyten og skriket: Aufstehen! vekket meg brått opp av den skønne drømmen, opp til en tysk konsentrasjonsleirs grusomme mareritt, som vi håpet bare var et mareritt i en vond drøm som vi engang skulle våkne opp av. Men det å våkne opp når man tror at man er våken, er det vel ingen lett prosess, og krever nok et inngående arbeide med seg selv.

Selv hvor febersyk, trett og støl vi følte oss, måtte vi alltid være snar til å komme oss ut av køyen for ikke å pådra oss ekstra hard straffeeksersis av tyskerne.

Når vi hadde reid opp køyen, vasket oss og spist, var det å stille opp til appell, så tyskerne fikk telt oss, for det var visst meget viktig at tallet stemte til enhver tid med tysk nøyaktighet. Deretter måtte vi marsjere i ring og synge tyske sanger. Den tiden var forbi da vi kunne synge vår egen nasjonalsang, og den som *ikke* sang, risikerte stokkeslag hvis tyskerne oppdaget det, så vi sang alle, hver med sin stemme.

Gestapo gjorde av frykt stadig flere vilkårlige arrestasjoner av folk over hele landet. De fleste som var så heldige å komme seg ut etter det første forhør hos Gestapo, flyktet enten over grensen til Sverige, eller over havet til England. Men for at tyskerne skulle få tak i de nordmenn som fortsatt måtte arbeide illegalt, og rulle opp all motstand mot seg, lot Gestapo de som var åpne og dermed kunne skaffe de viktige opplysningene, slippe midlertidig fri og de kunne bli tatt inn til forhør både to og tre ganger. Ja, de som Gestapo fant ut var særlig samarbeidsvillige og hadde en viss politisk innflytelse, de kunne være enda flere ganger inne til forhør hos dem, og Gestapo kunne på den måten skaffe seg viktige opplysninger, og foreta arrestasjoner av både politiske og andre aktive motstanders folk. Så det kom stadig nye fanger hit, til alle døgnets tider. Det var fra ganske unge gutter til eldre menn som bar tydelige tegn på et hardt arbeide og slit for å kunne betale høye renter og avdrag til banken og handelsmenn, så ikke hus og hjem kom under auksjonshammeren.

Foruten nordmenn var det også noen russere, serbere og tsjekkere. Noen ble satt inn på enecelle oppe i annen etasje hvor de måtte synge «Rett som ørnen står» for tyskerne, mens de andre kom i straffekompaniet som etterhvert ble ganske stort. Det var nok blitt en misforståelse når tyskerne trodde at vi som kom fra Tromsø, tilhørte Maiavatn-saken, siden vi kom samtidig hit, og derfor ga oss den samme harde og brutale behandlingen som de fikk. For da de oppdaget det, ble vi tatt ut fra straffekompaniet og satt til å grave opp store trerøtter som vi bar på nakken inn til leiren, hvor andre fanger saget og kløyvde dem til ved, som ble brukt til fyring av sentralvarmen i leiren. Det skulle visstnok bety en noe lettere form for straff. Men det var et svært tungt arbeid, og det at vi ikke fikk lov til å snakke sammen gjorde det enda tyngre og vanskeligere. Når vi stultet framover og grov løs røttene, sto vi lagelig til for spark og slag, noe som tyskerne gjorde flittig. Selv om de nå ikke slo fullt så hardt, var det sviende ond når de traff med stokken der hvor vi var slått fra før. Bedre ble det ikke når v

måtte bære de store og tunge trerøttene på nakken inn til leiren. For bære de *måtte* vi ubønnhørlig gjøre uten å kny, selv hvor tunge de måtte være for oss. Hos Gestapo var det ikke noe som var tungt for en fange. Var det noen som ynket seg under den tunge børa, eller når en rotkvist trengte seg inn i nakken, måtte vi sette ned roten for så å hoppe og krype rundt den under tysernes sviende stokkeslag, som var en form for kollektiv straff. Etter en slik behandling sprang vi faktisk mer eller mindre hysteriske på roten, rev og slet av med fingrene alt som det var mulig å få løst av jord og bark for å gjøre den så lett som mulig. Og, merkelig nok, inn ble de båret, men *hvor* vi fikk krefter fra til det – undret jeg meg over mang en gang.

Her var det ingen forskjell på direktøren, ingeniøren eller arbeideren. Ingen ble spurt om de var fattig eller rik. I den grå fange-drakten var vi jo alle like, og vi lovte hverandre at kom vi med livet i behold derfra og opplevde freden, skulle vi aldri glemme dette. Holde sammen og hjelpe hverandre etter beste evne og forutsetning, hver på sitt vis, som nå når vi stilltiende hjalp med å beskytte hverandre så ingen unødig forslet seg, eller ble skadet på annet vis under børa av de tunge trerøttene. Tyskerne viste jo ingen hensyn. En gammel mann på omkring 80 år, som var same og liten av vekst, fikk ikke lov av tyskeren til å bære røtter sammen med oss, men i stedet måtte den gamle mannen gå fram og tilbake med en stor banan-formet stein på nakken til han stupte og ble liggende på jordet og bare ynket seg, mens tyskeren sparket og slo for å få han opp på beina igjen. Her var ingen for gammel, ei heller for ung til å bli mishandlet på det groveste. Dette var i sannhet *et helvete på norsk jord*.

Det gikk jo som rimelig også hardt ut over stokkene som tyskerne slo av på oss. For å erstatte disse tok den ene av tyskvaktene bare en av fangene med seg, som bærer, inn i skogen hvor han skar smågran til nye stokker med bajonetten. Så jeg var tross alt, glad for hver kveld at vi alle kom inn til leiren med livet sånn noenlunde i behold. Og jeg var forbauset over hvor mye vi mennesker egentlig kunne tåle før vi stupte.

Inne i leiren var det alltid en eller flere tyskere som hadde til fornøyelse og underholde seg med å gå gjennom rommene og plage oss på alle måter. Det så ut til at vi ikke skulle ha noen ro til å kunne tenke. Slik gikk stort sett dagene uten at vi kunne si ett ord, eller klage under det harde straffearbeidet. Men vi måtte fremfor alt holde sammen og på beste måte prøve å berge oss selv ved samtidig å passe på hverandre, så ingen ble for hardt skadet, for da var tyskerne på dem med slag og spark. De hadde bare aldri så lite respekt for de nordmenn som var germanere, fysisk sterke, våkne og så harde at de tålte *alt*.

De kjente ingen medlidenhet med de som var svak, ble skadet eller syk, for på dem hakket de fleste tyskerne, slik fugler gjør. Det at én fange var et følsomt menneske som var glad i sitt land, hadde ansvar for det og sin familie, syntes ikke å vedkomme en tysker som under en av de mange harde avstraffelser sparket Torsten på ankelen med sin jernbeslåtte støvel, slik at han ikke klarte å holde følge med oss. Jeg var ikke oppmerksom på det, men med de største anstrengelser klarte han å komme opp ved siden av meg og hvisket fortvilet:

Tyskeren har sparket meg på foten, så dere må for Guds skyld ikke springe fra meg, for da slår han meg i hjel! Vi slakket da litt av på farten så han kunne holde følge med oss. Det ble jo flere stokkeslag på oss, men det var bedre å få slagene fordelt enn at bare den ene som var skadet, skulle bli slått invalid. For hvis en tysker først begynte å hakke på en fange, hadde de fleste av dem ikke forstand til å slutte. Og det så ut som at den råskapen var smittsom, for hvis han som begynte ble trett og sluttet, så var de andre tyskerne mer enn villig til å fortsette inntil den ulykkelige fangen var *helt fysisk nedbrutt*. Det var vel slik vi var lært til å forestille oss at selve Satan var. Derfor var det ofte at mange under disse umenneskelige forhold ropte i fortvilelse på sin Gud om hjelp. Men det hendte også at vi undret oss over *hvem* som hadde skapt Satan. Hvem *han* var. Hvor han kom fra. Hvem som *hadde*, og hvorfor han var kastet ned blant menneskene

og nærmest forvandlet dem som var Guds barn, til noen fryktelige dyr. Hvem har skapt den tanken at ett folk er bedre og mere utvalgt enn andre folk og raser. Hvem som fortsatt opprettholder Satan, gir han liv og næring slik at han er en svøpe på menneskene som aldri tar slutt? Her var det jo ingen prest vi kunne spørre, så vi var nødt til å tenke selv hvis vi ville ha et svar på dette som menneskene selv har skapt i sitt eget bilde.

Det var i grunnen bare etter at vi hadde lagt oss at det av og til var såpass rolig at man kunne få en liten stund å tenke på, men som oftest hadde vi for mye ondt på en eller flere steder i kroppen til å kunne samle tankene, eller så var vi så utslitt og trett at vi bare sovnet med en gang hodet kom på puta.

Hvem skapte denne kulturen?

En kveld, mens jeg lå og tenkte på hvem som har skapt og formet denne økonomiske og åndelige kulturen i Europa, som vi led så under, og spredte den ut over store deler av verden, hørte vi noe ute på appellplassen. Mest av alt lignet det flere husmødre som var travelt opptatt med å banke gulvteppene sine. Da jeg så ut av vinduet fikk jeg se en flokk fanger, fra unge gutter til gamle menn, som sprang rundt på appellplassen og plukket opp det høstgule løvet som var falt ned fra det store tuntreet. Etter fangene sprang flere tyskere med stokkene og slo dem på ræva, mens de skrek i kor: Du jødesvin, du jødesvin, som er kommet hit og vil være hos oss, Ha, ha! De syntes nå å more seg lystelig. På balustraden, ved siden av jødene velfylte ryggsekker, sto kommandanten m.fl. som syntes å nyte denne forestillingen, mens jødene sprang omkring og ikke visste hvor de skulle gjøre av seg for ikke å bli slått fordervet. Det var et trist syn, noe som førte oss hundrevis av år tilbake i tiden. Slik holdt de på til langt på natt.

Neste dag kom en av jødene inn på rommet til oss og var helt uforståelig og fortvilt over å få en slik behandling når de ikke hadde gjort noe galt mot tyskerne. Han spurte oss om det var vanlig at tyskerne slo alle fanger eller om det bare var jøder de slo så hardt? Så tok han ned buksene sine for å vise oss hvor fryktelig han var blitt slått i baken. Og det var et trist syn, for den var opphovnet med dype blodrøde merker på kryss og tvers som viste *hvert* stokkeslag som hadde sugd seg inn gjennom skinnet til det revnet. Det var som man kunne tro det var den samme åndskulturen som kom i retur, og slo tilbake på dem som hadde skapt den.

Mens han sto slik med buksene nede og vi var opptatt med å betrakte den nedverdiggende behandlingen som en voksen - respektabel mann hadde fått av disse unge tyskerne, som han kunne ha vært far til, kom plutselig en tysker inn uten at vi enset han, og sto rett. Men jøden enset tyskeren, og fór som skutt ut gjennom en dør, og kom seg ned i kjelleren til de andre, så tyskeren så bare at noe forsvant foran øynene hans. Men hva det var kunne han ikke se, til stort hell for jøden som også hadde fått beskjed at det var strengt forbudt for jøder å oppholde seg på andre rom enn der hvor *de* bodde. Men derimot fikk vi som straff for vår uoppmerksomhet hoppe og ligge nede på gulvet og gjøre de vanlige armbøyninger, til tyskeren fant det for godt å gå videre for å plage de andre. Jødene fikk den såkalte «David-stjernen» sydd fast foran og bak på jakkene sine, et merke slik at alle skulle se at de var jøder.

De ble dessuten holdt atskilt fra oss andre ved å bli plassert på et eget rom og måtte stille opp for seg selv på appellplassen. Dessuten ble de satt inn i et eget straffekompani hvor de to sammen måtte bære stein i store bærer som tyskerne hadde laget spesielt for jødene. Og de måtte under det tunge arbeidet ikke klage, men synge. «Alle fugler små», og, «Mellom bakker og berg». De fikk også en umenneskelig og særlig plagsom behandling med slag, spark og all slags skjellsord. En dårlig takk for alt de hadde gitt av kultur og kristendom, og at de

ikke hadde gjort noe annet galt mot tyskerne enn at de var født jøde, og derfor ikke var av arisk rase, som nazismen mente var de andre raser langt overlegne og derfor var utvalgt av den Allmektige (Gud) til å herske over alle og alt på Jorden.

Det var også forbudt for oss å arbeide eller snakke med jødene, noe som gjorde det nærmest umulig å hjelpe dem, slik vi gjorde oss imellom. Det var bare nede i vaskekjelleren at vi, med stor forsiktighet, hadde mulighet til kontakt med dem.

De verste sadistene blant Gestapo-vaktene ble nå så opptatt med å plage og herske med jødene, noe som bevirket at vi fikk det vekselvis noe roligere, selv om en skremmende atmosfære av angst og uhygge fortsatt lå i luften etter tyskernes arrestasjoner i den såkalte Maiavtn-saken, som hadde skaket opp tyskerne og de norske quislinger til bristepunktet av hysteri.

De fra Maiavtn og Grane var nå igjen kommet sammen med oss for å bryte opp røtter og bar inn til leiren. Selv om vi ikke fikk snakke så mye sammen under arbeidet, ble vi riktig gode venner, med felles mål og skjebne, og ante kanskje lite om hva som skulle hende så mange av oss.

En kveld kom Gestapo fra Trondheim med nok en fange i Maiavtn-saken som var slått blå-svart rundt begge øynene og munnen av Gestapo. Han betrodde oss at han var telegrafist i Hjemmefronten hvor han ble forrådt og tatt på fersk gjerning mens han satt og sendte en melding til England, og var tydelig fortvilet over hvordan dette skulle ende. Jeg forsøkte å trøste han ved å bagatellisere saken, og at det sikkert ville gå bra, for optimister måtte vi tross alt være. Men han var tydelig klar over det alvorlige i en slik sak, noe som den behandlingen han allerede hadde fått, også tydelig viste. Han ble liggende på samme rom som meg. Men han fikk liksom ikke sove, lå bare og vred seg i legemlig og sjelelige smerter og angst over den fryktelige situasjon som han nå var kommet opp i på grunn av kampen for Norges frihet. Han fortalte også at alt gikk bra så lenge den indre kjerne kjente til den planlagte allierte aksjonen for å dele landet i to, med en korridor til den svenske grensen, der de som hadde flyktet over grensen, kunne komme frivillig tilbake, få utlevert våpen og fortsette kampen mot tyskerne. Men da de fikk beskjed om at det skulle gjøres klart for aksjonen som skulle settes i gang, var de nødt til å koble inn flere menn som måtte få informasjon og læres opp til våpeninstruktører, ta seg av og fordele de våpnene som var kommet illegalt inn i landet, kamuflert som fiskekasser og sildetønner. Det som var transportert opp i fjellet og lå gjemt i vanntette containere på bunnen av vann, og i berghyller helt inn mot grensen, for at tyskerne ikke skulle få tak i dette, om aksjonen skulle bli vellykket.

De ble forrådt

Men blant den allierte styrken som lå på Island klar for aksjon, hadde en tysk-født amerikansk offiser på forhånd underrettet tyskerne om denne planlagte aksjonen. Dermed kunne tyskerne i samarbeide med gestapisten Henry Rinnan, som i god tid plasserte sine bandemedlemmer som motstandsfolk blant oss. Dessuten noen usle provokatører var nærmest regelmessig hos Gestapo og avla rapport om vårt illegale arbeide, uten at vi visste om det. Dermed kunne Gestapo sikre seg viktige kontakter blant våre egne og ha dem gående på gress under overvåkning til det passet dem, og slå til først og arrestere nesten samtlig av oss. Hele aksjonen måtte droppes etter at vi var blitt forrådt og latt i stikken av våre egne allierte.

Jeg syntes at den planlagte aksjonen hørtes fantastisk dristig ut, med en slik sørgelig og tragisk utgang, når man ikke hadde noen mulighet til å kontrollere riktigheten, var jeg nødt til å tro det som ble sagt. Men jeg visste at på Øst-fronten kjempet russerne en forbitret kamp mot tyskerne. Særlig på Nordfronten var situasjonen kritisk dersom ikke tilførselsveien gjennom Norge ble avskåret,

for dermed å hindre tyskerne i å sende flere soldater og våpen til fronten. Det var en stor fare for at russerne kunne forblø seg, og måtte gi opp Leningrad, byen som tyskerne kjempet desperat for å ta til vinterkvarter. Dette for at de ikke skulle fryse i hjel på de åpne slettene når de harde vinterstormene satte inn for alvor. Hva det kunne komme til og bety for oss, torde jeg ikke tenke på.

Det var jo alltid interessant for oss å høre nytt hos fanger som kom inn, om det som egentlig foregikk ute, da det jo var vår eneste mulighet til riktig informasjon.

Vi ble hver gang ofte rystet av angst over det som ble fortalt så åpent og uforbeholdent til oss. Men jeg kunne jo tenke meg til at han som var tatt på fersk gjerning av Gestapo, hadde små muligheter til å kunne holde tett. Han var vel nedfor og skuffet, og begynte kanskje alt å ane hva utfallet kom til å bli, og derfor gjerne ville informere noen om hva som egentlig var hent med dem, og bringe det videre for etterslekten. Men i såfall var ikke jeg den rette til det, da jeg bare var en alminnelig arbeider med et utradisjonelt syn på så mange ting og derfor hadde liten forutsetning for å kunne skrive slik at det ble godtatt. Derfor håpet jeg at det ville være noen andre som kunne skrive historien om det som vi opplevde under krig, okkupasjon og i fangenskap hos det tyske «herrefolket».

Jeg fikk heller ikke sove etter å ha hørt beretning hans om den mislykkede militær-aksjonen, og om hvor vanskelig og farlig det var blitt for Hjemmefrontens folk å arbeide illegalt ute. Nå hadde de ikke bare tyskerne å kjempe mot, men også den stadige voksende banden av de usleste quislinger og angivere blant våre nordmenn som brukte de simpleste metoder som det var nesten helt umulig og gardere seg mot. Noe som var skyld i at så mange nordmenn var blitt arresterte i det siste, og satt svært hardt i det.

Jeg var meget engstelig over hvordan det ville gå dem, og den så hardt torturerte telegrafisten som vi som satt inne hadde satt vår lit til, skulle befri oss. Men kanskje den dype angsten kom av at jeg selv hadde prøvd det fryktelige marerittet når alt håp er ute. Da reiste han seg opp på knærne i køya, så på meg med store redde øyne og nærmest ba om at jeg måtte vekke han. Jeg så jo at han var like våken som jeg, og sa: «Det er blitt natt over Norge nå. Vi sover alle under et fryktelig mareritt, og det er visst ingen som kan vekke oss, for du er jo like våken som jeg.» Da sukket han og sa: «Så er jeg virkelig våken likevel, jeg som trodde at jeg sov og bare drømte så stygt.» Så la han seg ned og gjemte hodet under det tyske hestedekket, hvor det hadde rent tårer fra de tause og sterke menn.

Jeg ble etter dette liggende lenge våken og tenkte på hva slags nordmenn disse quislingene egentlig var, som så resepektløst kunne samarbeide med Gestapo og gjøre det så håpløst for de som var fri og kunne planlegge en militæraksjon i Norge, mot tyskerne. De skapte så mye sorg og bekymring, for nærmest å kunne gi bort sitt fedreland og folkets frihet, for egen ussel vinning. Det var nesten som om man kunne føle seg mer trygg for dem når vi satt inne.

Hitler hadde visstnok engang sagt, at han hadde bare respekt for et folk som kjempet for sin frihet og retten til selv å råde over sitt land. Det var store ord av en mann som ikke hadde respekt for *noe*, så det kunne vel bli en tvilsom belønning til de som i fiendens tjeneste så usselt svek sitt land, når planen om et Stor-Europa var en realitet. Men det med å belønne var vel noe som bønder og odels-gutter ikke behøvde å bekymre seg for, selv om de kanskje var utpekt til det.

Det er utrolig hvor fryktelig vi mennesker egentlig kan være mot hverandre, og det var vanskelig å tro at menneskene var seg fullt bevisst sin oppgave og mening med livet. For oss fanger var jo dette et mareritt, som vi bare håpet en gang å bli befridd fra ved å våkne opp til et nytt og bedre liv.

Det ble såvidt en liten blund på øynene mine før det var morgen og vi måtte opp til en ny slitsom dag, som man aldri visste hva ville bringe. Særlig var vi bekymret over at det så ofte under morgenappellen var flere fanger som falt om på appellplassen, og deretter ble slått og mishandlet på det groveste av Gestapo, uten at jeg visste hva som var årsaken til det.

Da jeg hadde gjort morgentoalettet og hadde spist, var jeg som vanlig like sulten og trodde nesten ikke mine egne øyne da en gutt kom bort til meg med ei stor brødiskive med smør og deilig blåbærsyltetøy på, og spurte om jeg ville ha den. Han hadde fått den av en annen fange, sa han. Ja, men er ikke du sulten her hvor det er så lite å spise, spurte jeg, og syntes at en slik brødiskive med alt det deilige blåbærsyltetøyet på, så alfor fristende god ut til at noen som var her inne, kunne gi den fra seg uten en spesiell grunn. Nei sulten er jeg ikke, sa gutten, for jeg har spist meg så mett av det knekkebrødet som vi har tatt med oss fra forretning vår. Da tar jeg selvfølgelig mot brødiskiven med takk, sa jeg, og var riktig glad, for det var ikke vanlig her å få en slik godbit. Men da gutten begynte å slikke syltetøyet og smøret av før han ga meg den, ble jeg både skuffet og sint – skuffet over hans dårlige oppførsel, da jo noe av syltetøyet ble igjen og gjorde at den ble både blå og heslig.

Sint ble jeg fordi han ikke like gjerne spiste opp hele brødiskiven. For her var ikke forholdene slik at man hadde råd til å kaste mat, selv om det ikke var smør på den. Sulten som jeg var spiste jeg den likevel og følte meg ganske mett etterpå, og tilga så gjerne hans ubetenksomme oppførsel. Han var jo ung, og fortalte at han gikk på gymnas og hadde derfor tatt med seg lærebøker sine og noen fagbøker som han hadde lånt på biblioteket, så han ikke skulle tape så mye til han slapp ut herfra og kunne fortsette skolegangen. Men han hadde visst alt fått en mistanke om at det ble liten ro til å lese, for hans spurte meg om jeg trodde at det ble noen muligheter til å lese. Jeg måtte si, ut fra mine erfaringer, at jeg trodde muligheten for å få lese var lik null.

Da vi straks etter sto oppstilt til morgenappellen, følte jeg meg plutselig så underlig svimmel og slapp, ville bare besvime og falle om, så jeg måtte plante beina godt i marka for å kunne stå til den ubehagelige kvalmen gikk over. Men jeg kunne se at flere av fangene falt om og blev nærmest livløse båret inn til sykestuen. Gutten som ga meg brødiskiven, og en annen eldre jøde ble ikke båret inn, men lagt på marka inntil balustraden hvor de lå som døde, for tyskerne tillot ikke at jøder kom inn i sykestuen. Straks etter var tyskerne og hentet dem ut derfra, for så å gå løs på dem med spark, stokkeslag og en flom av skjellsord, mens de samtidig drev en brutal eksersis med de ennå omtåket fanger. Dette var tilsynelatende til stor fornøyelse og underholdning for kommandanten og de fleste tyskerne, som da alltid sto på balustraden og så på. Bare nestkommandanten og et par-tre andre syntes å mislike det hele, og trakk seg som oftest tilbake og gikk.

Selv var jeg glad for at jeg klarte å stå til det gikk over, men var fra nå av alltid engstelig, for jeg hadde jo kjent det lumske symptomet og fryktet for at jeg også en morgen skulle stupe under appellen.

Da det ble kveld, kom en tysker ned i vaskekjelleren hvor vi sto og vasket jord, blod og svette av oss etter en brutal og slitsom dag. Han tok gutten og den gamle faren hans som ba så pent for seg og tilbød tyskeren mange penger og varer fra sin forretning i Trondheim, hvis han bare ville spare dem for den straff som de fryktet. Men tyskeren bare hånlo av det, og i stedet helte han flere bøtter med iskaldt vann over hodet på dem til de var helt gjennomvåte. Deretter stengte han dem inne i et kaldt og mørkt lite bøttekott under nedgangstrappen, etter først å ha fylt flere bøtter med vann på gulvet så de ikke skulle kunne legge seg om natten. Jeg syntes at dette var en fryktelig behandling bare fordi de stupte og ikke hadde klart å stå til morgen-appellen var over, og skjønnte ingen ting av det hele. Det var så umenneskelig at man ble redd for at det ikke fantes menneskelige

følelser hos et slikt folk, som så tydelig viste den slette form for oppførsel og respekt for selve mennesket. Hva som kunne være årsaken til det, var det vel ikke godt å få et entydig svar på. Men nazismen var nok bare den mest synlige krusning på overflaten av en langt dypereliggende årsak. Man ville likesom ikke tro at det var mulig for en mann, eller en håndfull menn å omskape et opplyst folk til slikt, over natten.

Jeg var i kjelleren om morgenen da tyskeren kom ned og tok dem brutalt i nakken, rev de ut av kottet og skjøv dem inn i vaskekjelleren med et spark i baken, og det vanlige, Du jøde-svin! Den gamle mannen, som hadde stått oppe hele natten, var så frossen og støl i beina at han snublet i dørkarmen og kom nærmest på hodet inn og ble liggende på gulvet, idet han utbrøt: Herre Gud, hvor fælt det er! Hva har vi gjort siden vi må gjennomgå alt dette? Så reiste han seg opp, slo hendene anklagende mot murveggen og sa: Er dette lønnen for den kulturen som et folk har gitt verden? Ja, dette er vel fasiten på den kulturen som vi alle er så glade og stolte av, svarte en av fangene, som sto og vasket føttene sine i et lite blikkfat.

Etter appellen måtte vi ut til det vanlige arbeidet som jo besto i å bryte opp røtter i skogen og bære dem inn til leiren. Jødene måtte derimot fortsatt bære stein. Til middag fikk vi spise suppe som var kokt av potet og gammel spekepølse, den smakte litt harskt, men ellers var den feit og god. Men jødene nektet å spise suppen da de mente det var svineflesk i den, noe som visstnok religionen deres forbød dem å spise. Men her var bare *ett* levesett akseptert av tyskerne, for da de kom inn i spisesalen og fikk se at jødene ikke ville spise suppen, skrek de nærmest i kor, De jøde vil ikke spise flesk! Ja! ja! det har vi råd med, sa de frydefullt, og syntes visst å ha fått det påskuddet som de hadde ventet på for bedre å kunne hemningsløst utfolde sitt hat og forakt mot jødene, for med slag, spark og de groveste skjellsord jaget de jødene fra spisebordet, ut og opp til steinbruddet for å fortsette å bære stein. Men nå la tyskerne så mye stein i bærebårene deres at det var bare de som var sterkest i hendene som klarte å bære den stykkevis. Mens tyskerne sparket og slo dem på leggene, bar, slet og dro de som gale maurer i de altfor tunge stein-bårene.

Tyskernes kollektive avstraffelse gjorde at de i sin fortvilelse for å overleve begynte å kjekle seg imellom, beskyldte hverandre for å være veik, eller ikke tok hardt nok i, noe som selvfølgelig ikke gjorde deres situasjon bedre, da det så ut for at det var tyskernes hensikt å kunne splitte og oppløse det gode samholdet mellom dem. En av jødene som var gammel og svakest, fant noe tynn ståltråd (hesjetråd) som lå henslengt på marken, som de i sin fortvilelse festet mellom bærehandtakene så den ble til en bærestropp over nakken, for med det så klarte de å bære de tunge steinbårene. Men tyskerne la da bare enda flere stein til deres byrde. Etterhvert skar den tynne ståltråden seg inn i nakken og nærmest lammet hendene, og dermed ga tyskerne et nytt påskudd til brutal behandling.

Vi som arbeidet i nærheten med å bryte opp trerøtter, hørte det frytkelige bråket, og kunne bare delvis se og følge med hva som egentlig foregikk. Da vi kom inn til leieren om kvelden, hadde tyskerne vært inne på rommet til jødene og tatt fra dem ryggsekkene deres som var fylt med knekkebrød, kjeks og sjokolade. I to dager måtte de bære stein før de fikk mat. Siden var det *ingen* jøde som protesterte mot å spise suppe med flesk i.

Man kunne ikke unngå å ha medlidenhet med disse jødene som hadde gjort nødvendige oppgaver i samfunnet vårt. De var jo nordmenn som vi, hadde norsk statsborgerskap, den samme beskyttelse og rettigheter til å ta sin tro og sitt arbeide som alle norske borgere hadde før tyskerne kom og ville påtvinge oss sin tro på nazismen. Dessuten drev de fleste jøder med forretning i de harde trettiåra og solgte ofte sine varer med tap til de som var arbeidsledig, hadde lite penger og dårlig råd, noe som de med sin nedarvete sans for forretning nok tok igjen hos de som hadde fastlønnnet arbeide, tjente penger og hadde således god

råd til å betale. Det var en helt nødvendig form for økonomisk utjevning for at de som var arbeidsledig og hadde det vanskelig å overleve i et samfunn hvor det kunne være sånn stor forskjell på fortjeneste. Dessuten måtte vel kjøpmennene ta hensyn til jøden som hadde forretning ved siden av når de skulle kalkulere prisen på varene sine, hvis de ville ha kunder. Det var også en effektiv bremse at prisene ikke gikk opp, men snarere ned. Det, og at velstående jøder stort sett, bare giftet seg innbyrdes, gjorde vel sitt til at mange mislikte den sterke konsentrasjon av kapital og økonomisk makt hos jødene, noe som kom tydelig fram ved tyskernes arrestasjoner og behandling av jødene.

Blant fangene var det komme inn en av Rinnan-bandens farlige gestapister som av en eller annen, for meg, ukjent grunn var falt i unåde hos Gestapo, og derfor ivret etter å rehabilitere seg ved å angi fanger. Derfor måtte særlig de nyankomne fangene gjøres oppmerksom på det, og advares mot å si noe i hans nærvær. Da de fleste hadde lett for å tro at alle som var arrestert av Gestapo, var gode nordmenn som man kunne stole på.

Det var nærmest en uskreven lov at vi måtte hjelpe hverandre hvis vi skulle overleve nazismens utspekulerte djevelskap som var langt verre enn den plagsomme sulten, for jeg var jo ikke vant med så lite mat, og det at man måtte legge seg sulten om kvelden gjorde at vi ofte drømte om mat som vi spiste og spiste uten å bli mette, var jo bare en av de mange plagene i en tysk konsentrasjonsleir.

Forgiftet brødskive

En morgen før vi skulle stille opp til appell, kom en litt eldre, rødmusset mann bort til meg og sa: Du som er en ung og sterkt gutt, får vel altfor lite mat her, så nå skal du få en stor brødskive av meg med godt blåbærsyltetøy på. Jeg takket og ble glad da han ikke gjorde som jødegutten, som først sleika av syltetøyet før han ga den fra seg. Jeg spiste brødskiven og syntes den smakte riktig deilig med blåbærsyltetøy på. Men da jeg straks etter sto på appellplassen, ble jeg så svimmel og rar, kjente at jeg ville besvime og ble redd da jeg jo hadde kjent det samme ubehagelige symptomet før.

Da satte jeg begge føtter hardt i jorda, spente musklene, for jeg måtte ikke stupe om på appellplassen, og bet tennene sammen for jeg skulle stå. Jeg ville stå til den siste tyske appell i Norge. Men det svartnet for øynene mine og jeg stupte mot jorden som en skadeskutt fugl, og ble liggende. Som på en dundyne, gjennom tåke ble jeg av to fangekamerater båret inn i sykestuen og lagt på gulvet hvor det alt lå tre, som også hadde stupt under appellen. Legen kom så bort til meg og spurte om jeg hadde tatt noe: Nei! sa jeg. Har du fått noen brødskive av andre? spurte han ivrig etter en forklaring. Omtåket som jeg ennå var, skjønte jeg ingen ting, og var derfor redd for å kanskje angi noen, derfor sa jeg for å være på de sikre siden. Nei, det er ingen som har gitt meg noe. Da kom en medfange springende inn, pekte på meg og sa til legen: Han der har ikke tatt noe, for jeg så at han fikk brødskiven av en annen fange.

Så forsvant han hurtig ut døren i det samme som tyskeren kom inn for å hente oss ut. Legen meldte straks fra til tyskeren mens han pekte på meg. Det er godt gjort for han har ikke tatt noe, men fått brødskiven av en annen. Tyskeren svarte med en håndbevegelse. Da kan han bare bli liggende her. Han jaget og sparket de tre andre ut, mens de ennå ravet etter besvimelsen.

Da de var ute, lukket legen døren forsvarlig etter dem, og fortalte så til meg at tyskerne la påsmurte brødskiver ut på forskjellige steder i leiren. I blåbærsyltetøyet hadde de blandet et giftstoff som bevirker at alle som tar og spiser brødsnivene blir syk, besvimer og faller om under appellen. For mot nazismens og tyskernes djevelskap klarer ingen å stå. Randal, han vet vi jo alle om, og kan passe oss for.

Men det kan være flere farlige gestapister fra Rinnan-banden som er kommet inn leiren som vi ikke vet om. Derfor må vi være særlig oppmerksomme og forsiktig, da disse quislinger som Gestapo og Rinnan har gående på gress her i leiren, er særlig farlig og samarbeidsvillige, og kynisk utnytter deres djevlskap. Derfor må du advare dem du kjenner godt, og si at ingen må ta eller spise de brødiskivene, eller annet som de måtte finne eller blir gitt av andre fanger, sa legen, og var ikke nådig i sin fordømmelse mot en slik fremferd av nordmenn.

Det begynte nå etterhvert å klarne oppe i hodet etter besvimelsen, så jeg forsto bedre hva som egentlig foregikk, og var glad for selv å være blitt hjulpet av en våken medfange, og sluppet så lett når nazismens djevlskap var så mye større og mere utpekulert enn man kunne tenke seg til.

Men når jeg hørte bråket av tyskeren, hvordan han ute på appellplassen drev straffeekseris, skrek og slo de tre andre fangene som også hadde stupt, ble jeg livende redd for at han skulle komme inn og hente meg ut, så jeg ville bare komme meg bort fra sykestuen hurtigst mulig, og prøve å gjemme meg nede i kjelleren. Men legen sa at jeg skulle bare ta det med ro og slappe av, for tyskeren kom ikke mere inn på sykestuen nå.

Legen fortalte så at han satt i den såkalte England-farer -saken. Så fikk jeg den gleden å hilse på hans sykesøster. Hun som var den eneste overlevende av de englandsfarerne som ble tatt på fersk gjerning ombord i båten på tur over Nordsjøen og dømt til døden av tyskerne og skutt. Bare hun som var kvinne slapp fra det med livet, og var derfor blitt plassert som sykesøster på Falstad hvor vi satt og hadde oss en hyggelig prat sammen. Jeg fikk også samtidig den gleden å hilse på Hermod som hadde ligget på sykestuen siden han stupte under tyskernes brutale behandling, og ble båret inn den første dagen vi kom hit.

Først etter at det var blitt stilt ute, torde jeg liste meg ut, hvor jeg begynte å sage sund stubbrøtter sammen med de andre. Til et par av fangene som jeg trodde jeg kunne stole på, fortalte jeg hva som var årsaken til at så mange besvimte og stupte under appellene, og ba de samtidig om å advare andre som var å stole på, om ikke å spise de brødiskivene som de måtte finne, eller fikk av andre. Det var nok en stor risk vi tok, hvis tyskerne skulle oppdage at deres utpekulerte djevlskap var blitt oppdaget. For det så ut for at når forholdene blir lagt slik til rette at det såkalte siviliserte kulturmennesket går over til dyr, blir det langt mer farlig, mere utpekulert og kynisk beregnende enn dyrene er.

Men advarselen min gikk som ild i tørt gress, og det ble snart slutt på at noen falt om under appellene og ble slått fordervet av den grunn.

Vi som hadde trodd at det bare var gode nordmenn som satt arrestert i de tyske konsentrasjonsleire var både skuffet og dypt rystet over den faren det innebar for oss nå, og de konsekvenser det på lang sikt kunne få for de norske motstandsfolkene. Selv om de nok regnet seg for å være likeså gode nordmenn som vi, var det jo på helt andre premisser, så gestapisten Randal gikk nærmest omkring som en ensom ulv i leiren, for ingen *torde* eller *ville* snakke med han. På tiltale fra tyskerne var han den eneste som alltid svarte med å si deres militære grad, noe som de selvfølgelig satte stor pris på. På spørsmålet om hva som kunne være årsaken til at en gestapist fra den beryktede Rinnan-banden var blitt arrestert og var kommet hit som fange, var det en som kunne fortelle: Randal og en annen gestapist hadde deltatt i en av de store nazifestene i Trondheim. Da de skulle gå hjem om natten, ble de enige om at den første jøssingen de traff, skulle de slå i hjel.

Nå ble forholdet slik at den første de traff, hadde ei søster som var gift med en fremragende stor-nazist, og kunne ikke uten videre godta et slikt overgrep så nært i familien. Dermed ble han arrestert og sendt til Falstad med streng beskjed fra selve Gestaposjefen i Trondheim, om at han som tilleggsstraff for overgrepet sitt skulle bli snauklipt og stå i porten med bøyd hode hver gang han kom til Falstad. Når vi så at Randal sto i inngangsporten med bøyd hode, visste vi hvilket fryktet og ubehagelig besøk som kom. Nazisten Randal var for oss et uhyggelig forvarsel om at noe spesielt var i anmarsj. Men også et varsel for de tyske

vaktene – som da ble særlig aktiv i sin brutalitet mot oss fanger. Men som herrefolk kunne jo tyskerne selv velge seg metoder som påskudd for å terrorisere oss, hvis de trengte noen, etter at de gamle og velbrukte var avslørt og ble diskret motarbeidet av oss. Om kvelden fikk vi ordre om at til i morgen skulle alle kunne tysk. Men det var det jo håpløst å klare på én natt, så da var det bare å legge ryggen til for å ta imot stokkeslag og skjellsord for de som tyskerne oppdaget ikke kunne tysk. Og stokken fikk også de smake som kunne tysk, fordi de ikke hadde lært de andre det.

Med høsten kom også mørket, så etter at vi hadde stilt opp til appell om morgenen, måtte vi gjøre noe som tyskerne kalte for frisport. Det kunne gå ganske hardt for seg, for de torde ikke ha oss ute før det ble lyst av frykt for at noen skulle forsvinne i høstmørket. Det var tydelig å merke at noe ekstra var i gjære, for gestapisten Randal sto for det meste hele dagen i porten, med bøyd hode. Men da han allerede hadde sittet inne i flere måneder, begynte han å føle seg noe mer trygg etter hvert som tiden gikk, selv om Gestapos arrestasjoner i Maiavatn-saken bekymret han noe.

Blant de arresterte var det også flere russere, serbere og tjekkere, hvor de fleste som hadde god sangstemme, måtte synge for å underholde tyskerne.

Luban hadde sammen med Alexander og et par tre andre russere dannet et lite sangkor som sang på russisk, «Stenkarasin», m.fl. De sang særdeles vakkert, og da sto som oftest leir-kommandanten, som det så ut til å likte sangen, på balustraden og hørte på.

Men jødene fikk som sagt, av en eller annen grunn, ikke synge på tysk, unnatt en eldre jøde som visstnok hadde vært operasanger i Trondheim domkirke. Han måtte ofte, under appellen, synge for tyskeren «Novgorods klokke» m.fl. på tysk. Han hadde en mektig stemme som bruset fra den innestente appellplassen opp mot stjernene, som formelig sto og dirret over hodene våre, på den klare høsthimmelen. I den spente og nesten håpløse situasjonen som fangene nå var i, var det som om de vakre tonene gikk helt inn i våre hjerter og ga oss nytt håp og tro på livet og det gode i menneskene. Det var bare så trist, for før den siste skønne tonen døde hen, sprang alltid en tysker frem med stokken og slo den gamle mannen på føttene så han ble dårligere til beins for hver dag som gikk. Det var til å gråte over en slik form for takk, men tyskerne skrek i kor, Vekk! vekk! og sprang etter oss med stokken, slo og jaget oss opp på balustraden og inn på rommene som om vi var en flokk med sauer. Verst gikk det utover den som var sein, fysisk svak eller tok for ofte for mye hensyn til sine medfanger, for de fikk de fleste stokkeslagene.

Det gikk mer og mer opp for meg at nazismen hadde gjort tyskerne åndelig bevisstløse, så den som blir grepet av nazismen, blir ute av stand til å bedømme sine gjerninger.

Tyskerne slo han fordervet

Jeg hadde lagt merke til en liten, tykkfallen mann fra Nordland som flere kvelder på rad var sein, tok så meget hensyn at han ble siste mann som kom seg opp på balustraden og inn. Den harde straffeeksesisen hadde i lengden gjort meg så fysisk sterk at jeg var nærmest blitt som ei stålfjær, og sprang som oftest først opp på baulstraden og inn for å kunne stå i vinduet, for derfra å bedre kunne se hva som egentlig foregikk bak ryggene våre, hvor jeg var klar over at tyskerne foretok mange av sine, for oss skjebnesvangre beslutninger.

Fra vinduet så jeg at tyskerne pekte på mannen fra Nordland med stokkene sine. Hva de sa seg imellom, hørte jeg jo ikke, men av ansiktsuttrykkene å bedømme, visste jeg av erfaring at det ikke var noe godt de hadde i sinne. Det at tyskerne bare hadde respekt for den fysiske styrken, og slo hardest ned på de fysiske svake, bekymret meg når jeg så at noen var så svake at de vakte Gestapos oppmerksomhet, og jeg ville gjerne prøve å hjelpe dem når en passende anledning bød seg.

Den litt tykkfalne mannen var nå blitt flyttet inn på samme rom som jeg. Han skulle ligge i den ledige køya etter telegrafisten, som var blitt hentet til Trondheim til nytt forhør på Vollan. Da vi skulle legge oss om kvelden, benyttet jeg anledningen å si at han ikke bestandig måtte vise hensyn, så han ble slått så mye. Ja, visst slår tyskerne, sa han, men jeg er heldigvis snart ferdig med en dom på tre måneder fordi jeg nektet å arbeidere mere for tyskerne, da det jo ikke var noen varer å få kjøpt for pengene, trengte jeg dem ikke. Så de få dagene som jeg har igjen, må vel gå. Ja, alt må jo gå, men det er vel best at ikke alltid bare den ene tar alle hensyn og den risiko som det kan medføre, sa jeg, for jeg ville advare han. Jeg syntes så tydelig å ha sett mannen før, men hvor? Det var jeg ikke kar om å huske.

Men min advarsel kom nok dessverre for sent denne gangen, for vi var såvidt sovnet da en tysker kom inn, vekket mannen, og sa at han skulle ut på vaktrommet og det litt fort. Han sto opp, tok klærne på seg og gikk. Men da han kom ut på vaktrommet, ble det et fryktelig bråk. Jeg kunne høre hvordan tyskerne sparket og slo, så han skrek noe forferdelig under torturen. Etter et par timer kom døren opp og de sparket han innover gulvet. Han kom seg opp, stønnet og hinket seg fram til køya og la seg ned med alle klærne på, for han klarte visst ikke å kle dem av seg, men lå nå bare og gråt og bar seg, så jeg fikk ikke sove, men lå våken som så ofte før og tenkte på hvor fryktelig menneskene egentlig kan bli. Det at flere av tyskerne var tilårskomne menn før Hitler kom til makten og innpodet dem sin terror og rasepolitikk, virket enda mere skremmende og uforståelig. Jeg var jo klar over at det som jeg opplevde, så og hørte, var bare noe av det som forekom over alt der hvor tyskerne fór fram i den tro at de som germanere var utsett av den Allmektige til å herske uhindret over alle andre raser som var dem underlegne.

Da klokken var to om natten, og vaktskiftet kom to tyskere inn igjen og befalte at han skulle ut på vaktrommet. Fortvilet ropte han: Herre Gud! Dere som kan tysk, må si til dem at jeg har fått armen min slått av og er helt ferdig, så jeg klarer ikke å gå ut. Men tyskerne hogg tak i mannen og rev han ut av køya og fram på gulvet og skjøv han foran seg ut til vaktrommet. Det siste jeg hørte han si da han fór ravende ut døren, var: Herre Gud! Hjelpe meg! Det var nok ingen her som nå våget å si noe til disse tyskerne som var å regne for gale, men det var jo en gjensidig beskyldning, så jeg lurte på hvordan det hadde vært om rollene var omvendt.

Ekornes som var vår chapo, og som vi ventet skulle si noe, satt selv så hardt i det at han torde ikke blande seg opp i det som tyskerne foretok seg.

Da tyskerne var kommet ut på vaktrommet med nordlendingen, ble det atter et fryktelig bråk. Jeg kunne høre hvor de slo så han føyk mot veggene, og falt ned på gulvet, mens tyskerne skrek og brølte som gale, så det nesten overdøvde bønner og rop om hjelp. Til slutt kom tyskerne slepende inn med han mellom seg. Han så da livløs ut og blodet rant. Så slengte de han fra seg på køya og gikk. Han ble liggende med overkroppen oppi køya og beina utenfor. Men da jeg så at han ikke gjorde forsøkt på å ta beina sine opp, listet med tilbake til køya mi for muligens å kunne få meg en blund før vi måtte opp til en ny dag og møte de samme tyske umenneskelige grusomhetene.

For her spurte de ikke om noen hadde sovet dårlig i natt, og tok hensyn til det. Men det gikk bra, ingen tysker kom, bare en litt eldre rødusset mann løftet søvning på hodet og sa irritert: Ikke bry deg om han, så jeg får sove. Jeg ble jo litt paff med det samme jeg så at det var han som ga meg den forgiftede brødskiven. Jeg hadde ikke regnet med det, men håpet jo at mannen bare var trett og ville sove.

Nå var jeg heldig får jeg vel si, for etter den natten da jeg drømte at mor kom til meg, var det helt slutt med å drømme, så natten gikk så fort som et blunk når jeg sov. Selv om jeg ofte ønsket å kunne få drømme meg bort fra dette helvetet, var det tross alt en stor fordel å kunne våkne opp om morgenen mest mulig uthvilt så vi best kunne mestre å takle tyskernes barbari mot et fredelig og fredselkende folk.

Da vi tørnet ut om morgenen, var han ennå bevisstløs, og Ekornes, som var romsjefen vår, meldte fra ved appellen hvor mange av oss som stilte opp, og at en lå syk på rommet. Han sørget også for at den bevisstløse mannen ble båret ned til legen, på sykestuen. Da syntes jeg å huske at det måtte være Olsen, han som under arbeide for tyskerne på Bardufoss flyplass med sånn stor iver slo inn spiker med en stein, og på den måten minnet oss om steinalderen.

Da vi kom inn om kvelden og jeg traff legen, spurte jeg han hvordan det sto til med den forslåtte mannen? Han var jo formelig helt knust, sa legen. For med jernspenne på bandolæret har tyskerne slått hull i hull over hele kroppen hans, så det var bare for meg å pakke han inn i bomull og sende han til Levanger sykehus, så er han kommet dit, så blir han nok der til han slipper fri, sa han kort og gikk, da vi oppdaget at tyskerne iakttok oss.

Unntakstilstand

En dag først i oktober 1942 fikk vi igjen se det uhyggelige varselet – nazisten Randal sto i porten med bøyd hode – og vi fikk vite det vi fryktet mest. Tyskerne hadde proklamert unntakstilstand – med standrett her på Falstad. Retten skulle foregå i det som, her var gymnastikksal. Mange høyere Gestapofolk fra Trondheim og Oslo var nå møtt opp her. Noen i sivilt antrekk, andre i sine nypresete uniformer – blankpusset skinnstøvler og med det karakteristiske dødningemerket i lua – et merke som lyste av uhygge og skrekk, lang vei. Som normale mennesker ville skamme seg over å gå med. Men når tyskerne var så stolte av det så avslørte det vel bare hva som egentlig fylte deres hode, og et farlig symbolsk tegn som forpliktet dem og etterleve om de selv ville unngå ubehageligheter.

Mens Gestapo var travelt opptatt med forberedelsene til standretten, kom den tyske nest-kommandanten med et brev til Ekornes og bad han gå ut porten og opp til hovedgården og overlevere det til en bestemt tysker – som var der. Ekornes ble jo litt forbauset og betenkt da han skulle gå helt alene, uten noen tysk vakt med, og ingen beskjed om at han skulle komme tilbake, for det hadde jo ikke hendt før.

Først etter at han hadde overlevert brevet – og meldte seg tilbake – og nest-kommandanten sa bedrøvet, «Ja vell! Du kom tilbake, Ekornes?», skjønte han, at han var blitt gitt en sjanse til å flykte, og at han derfor hadde gjort sitt livs største tabbe ved å gå tilbake til leiren, en tabbe som han ikke kunne tilgi seg selv for – da porten ble stengt bak han og alvoret i det som holdt på å skje – gikk opp for ham.

Porten og alle dører som gikk ut ble nå stengt og låst, og Gestapo ga streng beskjed om at den som forsøkte å gå ut ble, uten varsel, skutt på stedet! Vi var nå innestengt som kveg på et slaktehus, og av Gestapos oppførsel, og de harde og umenneskelige ansiktsuttrykkene forsto jeg (vi) at de forberedte noe fryktelig mot oss.

Vi var jo flere som satt svært hardt i det og alt hadde en dødsdom hengende over oss. Så det var vel ikke noe rart i at vi var engstelige for hva som nå kunne skje, og derfor flokket oss sammen for liksom å beskytte og trøste hverandre med et håp om å unnslippe dette tyske barbari. Et barbari som det også var tyskere som reagerte mot – syntes det gikk for vidt – og derfor prøvde å motarbeide det med fare for sitt eget liv.

Hele dagen gikk med til å stille opp, og for hver gang Gestapo blåste til ny appell gikk det som et sukk fra oss, nå tar dem meg, og mange sa farvel med sine kamerater, eller en påminnelse om å begrense tragedien ved å holde tett, mens vi sprang ut for å stille opp – kanskje for siste gang. En eller flere ble ropt opp for hver gang og av Gestapo jaget inn i gymnastikksalen hvor de ganske

hurtig fikk sin dom. Noen til mange års fengsel og straffearbeid, men de fleste fikk dødsdom. De måtte stå lenge utenfor rettslokalet, på balustraden, og vente til de fikk papir og blyant for å skrive sin siste hilsen hjem til sine kjære, eller en bønn om benådning. De kunne bare velge en, enten en siste hilsen eller en bønn om benådning. Blant de dødsdømte sto Gudiong, han som hadde bedt meg hilse hjem, hvis jeg kom med livet herfra.

De var kommet til frihetskampenes ytterste konsekvens – måtte bøte med livet. Gestapo gikk rastløst fram og tilbake som blodtørstige ulver og glodde med sine morderiske øyne på dem som skulle vært avlivet (skutt) innen tjuetimer. Blant de dødsdømte sto nå også Ekornes, romsjefen vår, som med sin korrekte holdning nøt stor tillit blant oss fanger. Det gjorde et dypt og sårt inntrykk på meg å se de sterke og tause mennene, som i sin tillitsfulle og heroiske kamp som hadde ofret så mye for å få tyskerne ut av Norge.

Vi ønsket Kongen og vår Regjering tilbake, og dermed frihet for oss alle – en frithetsarv som ingen har rett til å forkludre, gi bort, eller med makt ta fra oss, eller lite, men vennligsinnnet og fredselskende folk. Men kjempe for å bevare den, så vi også kan gi den største og dyrebareste arven, et fritt folk har, til våre barn. For sin plikt mot fedrelandet ble de av fienden dømt til døden, og ingen kunne hjelpe de som har ofret absolutt alt og som mest av oss alle fortjente å få oppleve freden når den engang ble tilkjempet oss.

Det å bli sveket av quislinger og andre landssvikere var vel en fare som de hadde regnet med, men at de kunne bli sveket av sine egne allierte, som de jo var nødt til å samarbeide med, og stole på at kampen skulle lykkes, det hadde de nok ikke regnet med. Derfor var det dobbelt tragisk det som var hendt. Men det må vel ennå ofres mange liv, og mye blod, svette og tårer før tyskerne strekker opp begge hender og freden er blitt et faktum.

De fleste av de som nå var blitt dødsdømt, hadde vært i samme straffekompani som jeg. Vi var jo blitt gode kamerater, som under det umenneskelige harde arbeidet med å bryte opp trerøtter og bære dem inn til leiren så blod og svette rant samtidig, da lærte vi oss å forstå hverandres følelser, tanker og problemer i tysk fangenskap.

Men Gestapo hadde nå både høyt og tydelig gitt beskjed om at den som prøvde å snakke eller på annen måte prøve å komme i forbindelse med de dødsdømte, ville bli skutt på stedet. Situasjonen deres var nå håpløs etter at porter og dører ut var stengt og bevoktet, så bare ved en desperat og vellykket aksjon kunne det kanskje være en mulighet for at noen av dem kunne unnsnippe døden. Men om de ville prøve det, og på hvilket tidspunkt, var ennå et åpent spørsmål. Det var jo ikke likt dem å gi seg uten kamp.

Hans siste hilsen hjem til mor

Luban hadde fortalt at han og noen andre russefanger var blitt hentet av tyskerne og tatt med opp i Falstad-skogen for å grave noen store hull der det var lagret flere sekker med klorkalk. Jeg hadde jo som sagt, også dødsdommen hengende over meg, og var derfor aldri sikker på når jeg også kunne bli tatt og skutt. Jeg var så nervøs at jeg hadde vondt i magen, og måtte ned på toalettet, noe som ikke bare var spesielt for meg. Mens vi var der hørte jeg Gestapo rope med sin brutale stemme:

Alle som er nede på toalettet, opp med en gang! Jeg var ikke ferdig til å gå opp med en gang, så Gestapo slapp de dødsdømte ned på toalettet for å gjøre seg ferdig for natten. Jeg ble, som rimelig redd, da jeg oppdaget å være kommet i lag med de dømte, og visste ikke om jeg skulle våge å gå opp, eller om jeg skulle bli på toalettet inntil de var ferdig. Men av frykt for at Gestapo ville slå meg fordervet hvis de oppdaget at jeg hadde oppholdt meg på toalettet og snakket med de dødsdømte, som var strengt forbudt, valgte jeg å ta risikoen på å gå opp. De dømte virket helt rolige, ikke torde jeg å si noe for alt var jo nå så forferdelig håpløst og trist. Ville bare komme meg opp trappen, og bort så ikke jeg også ble tatt med og skutt.

I trappen møtte jeg en gutt som sa til meg: Det ble dessverre dødsdom, men kommer du med livet herfra, så må du hilse hjem til ho mor og si hva som har hendt! Men da han skulle si sin mors navn sparket tyskeren, som sto vakt oppe i trappa han i munnen så han falt ned og ble liggende på gulvet. Jeg måtte hoppe ned et par trinn så jeg ikke skulle bli truffet da tyskeren sparket og brølte, hold kjeft fordømte hunder, har jeg sagt. Jeg prøvde så å forklare han at jeg bare tilfeldigvis var på toalettet, og at jeg ikke hadde vært inne for standretten. Jeg måtte vente, så han mistenksom, til alle er ferdig så han kunne telle dem, for det er viktig at tallet stemmer her, så han og rettet geværet mot meg. Jeg må si jeg var redd, for tross alt ville jeg ikke nå dele de dødsdømtes håpløse skjebne. Men da tallet til Gestapo stemte uten meg, skrek han som en gal: Vekk!! Vekk! Du volle Hund. Hva gjør du her? mein liebe Freund?

Når Gestapo tok den tonen visste jeg av erfaring at det var all grunn for meg å komme meg hurtig bort, så jeg tok et tigersprang opp trappen og forbi, men han sparket til meg så jeg formelig seilte på støvelspissen hans bort etter gulvet, og sprang ned i vaskekjelleren for å komme meg bort. Det gjorde vondt i baken etter sparket, men jeg var likevel glad for å være kommet meg unna.

De andre fangene var gått inn i spisesalen, unntatt en, han sto vendt mot muren med hendene for ansiktet. Jeg så jo at noe var galt, og gikk bort, tok han i armen og spurte om han var blitt slått, eller sparket av tyskerne? Ja, det er så fryktelig her, sa han, jeg vil bare gråte. Nei, du må ikke gråte nå, sa jeg, for det er for godt til disse umenneskene å se at vi gråter. Men siden – siden når alt dette fryktelige er slutt, da kan vi gråte, men ikke nå.

Da vi ikke var snar nok til å stå i givakt for en tysker som kom ned, måtte vi legge oss ned på gulvet og gjøre førti pompen før han jaget oss inn i spisesalen. Ingen fikk være i vaskekjelleren når de som var dømt skulle vaske seg før de ble innestengt på et rom oppe i annen etasje ved siden av vaktrommet.

Det var trist å legge seg om kvelden når flere køyer sto tomme. Ekornes, romsjefen vår, var borte og køya hans sto tom. Mine kameraters siste og fryktelige natt var begynt, for det ryktes om at tyskerne skulle henrette ham tidlig om morgenen, ved daggry.

Det var håpløst å få sove når jeg, av erfaring, visste hvordan de hadde det som bare kunne vente på en voldsom død. Jeg ble bare liggende og tenke på hva som kunne være årsaken til at dette kristne kulturfolket fra hjertet av Europa kunne gjøre alt dette som de gjorde. Er der noen allmechtig Gud til som lar alt dette skje, eller har vi bare skapt oss en gud i vårt eget bilde. En gud som menneskene tilfører all den kraft som vi trenger for å bli de våkne og bevisste åndsvesen

som vi har muligheter til, i steden er blitt noen svake og viljeløse vesen som kan la seg lede av en enkelt mann (Hitler) til å begå de største overgrep og grusomheter, uten å tenke. Hva kan være årsaken? Er det våre tanker som blir vår skjebne?

Det var for meg så mange fremmede og ukjente tanker og spørsmål som presset på. Det er som om krigen og de redselsfulle forhold i en tysk konsentrasjonsleir skaper sine egne tanker. Jeg ønsket ikke at min verste fiende skulle oppleve noe så fryktelig, – Jo, kanskje de som setter i gang krigen, og de som velsigner den, som en Guds bestemmelse, og tjener store penger og berømmelse på noe så fryktelig som alltid følger med en krig. Men de har vel sovet like godt som før, og ikke tatt noen lærdom at alt dette grusomme som foregår her, så da så –.

Mange nordmenn ble skutt

Det var en natt, mørkt og stille, kanskje noe uvanlig stilt i forhold til hva det pleide å være, bare noen som snudde seg i køya og ikke fikk sove. Slik lå jeg og tenkte helt til det begynte å gry av dag, og jeg hørte Gestapo som langs balustraden og gikk inn for å hente de dødsdømte ut. Stille som om de listet seg barbert ned trappen og ut døren på baksiden, for at de ikke skulle vekke oss andre så tidlig på morgenen når de gikk på sin siste og tunge vei opp mot skogen for å bli henrettet.

Da vi skulle stå opp var jeg som vanlig snar til å komme meg ut av køya for å være blant de første nede i kjelleren for å vaske meg før det kom så mange, for da ble det jo alltid så trangt om plass. Nede i første etasje traff jeg en fange som kom med et hvitt laken og dynetrekk på armen, som var helt rødt av blod. Da jeg spurte hvem som har blødd så mye, sa han, at en av de dødsdømte hadde prøvd å ta sitt eget liv i natt. Jeg åpnet så døren til trappen for å se, og der var det en rød stripe av blod nedover trappa, og ut. Da kjente jeg at øynene mine ble våte, for det var jo tydelig å se at natten måtte ha vært fryktelig for dem. Men først da jeg hørte en tysker komme, lukket jeg døren igjen, for det var ikke bra om de så at noen la for mye merke til det som egentlig foregikk her i leiren.

De fleste av tyskerne var oppe i skogen og deltok med avrettingen. Bare et par stykker var igjen som vakt, så vi måtte alle være inne, og det var en dyster stemning blant oss. Alle tenkte vi på det fryktelige drama som nå foregikk oppe i skogen, der hvor disse umenneskene med sine utspekulerte, barbariske torturmetoder holdt på å drepe våre tapre landsmenn. For så lang tid som det gikk før de kom tilbake, måtte det sikkert foregå noe spesielt der oppe.

Først omkring middag kom tyskerne tilbake. De fleste var helt utkjørte og hvite i ansiktet av raseri, mens uniformene og støvlene var oversmurt med jord, lyng og blod, noe som de satte fanger til å børste rene, og pusse blanke igjen. En av tyskerne fortalte dem at nordmennene hadde satt seg kraftig til motverge, da de skulle avlives, så det kom til en heftig kamp før de ble nedkjempet og gravd ned i jorda, der hvor alle som motarbeide og satte seg opp mot den tyske soldatskamp for et Stor-Europa hørte hjemme. Heldigvis gikk det bra denne gangen, sa han tilfreds, og tørket seg med hånden over pannen og gikk.

Men hva som egentlig hadde foregått oppe i skogen var det vel bare de gamle trærne som var tause vitner og kunne fortelle om. Men de ville nok helst holde på det meste som sin hemmelighet.

Etter at den tragiske Maiavattn-saken og unntakstilstanden var over, ble det noe lettere. Det skillet som var mellom de tyske vaktene ble noe mere markert, så når vi var så heldige å få en av de gode vaktene kunne vi få snakket sammen, og det hendte da at vi også kunne få sanke poteter fra de nærliggende hagene og steke dem på bål for å bøte på den påtrengende sulten, noe som vi syntes var en stor lettelse. Men det så nå også ut for at Gestapo hadde fått mere blod på tann, for nesten hver dag ble det fra SD (Gestapo) i Trondheim sendt serbere og

russefanger hit, så Gestapo her bedre skulle få lære og øve seg i barbariets kunst. De skulle snart sendes til Øst-fronten og da måtte de vel være moralsk rustet for å kunne settes inn i kamp med en gang. Nesten hver dag kom Luban og fortalte oss at de hadde vært oppe i skogen og gravd grav til en eller flere fanger, og vi visste jo aldri hvem av oss som tyskerne kom til å skyte og kaste ned i disse massegravene. Derfor gikk vi alltid i en forferdelig angst.

Nede i kjelleren traff jeg en serber, en fange som var kommet hit fra Trondheim. Han var uttært og skinnmager med store og forvirrede øyne, etter tyskernes behandling.

Han fortalte at han tilhørte en liten partisangruppe som hadde forskanset seg i en fjellhule like ved hjemmet, da de ble omringet av tyskerne. Det kom til kamp – og tyskerne ropte, gjennom en «roper» at de skulle overgi seg, noe de avsto. Da tok tyskerne deres familie som gisler – skar hodet av det minste barnet – tredde det på en staur og løftet det opp så de kunne se det – og ropte på nytt, at hvis de ikke overga seg, så ville det samme bli gjort med resten av familien. Det oppstod en fryktelig situasjon. Noen av partisanene ville overgi seg – andre ville det ikke. Og det siste han så til sin familie – var konas hode på en staur – før han ble tatt til fange av tyskerne, og sendt til Norge – hvor han ble dømt til døden. Han var helt forstyrret, lo høgt og lenge – som om han over alt så noe riktig komisk – og det så ut som han syntes at alt bare var tull og menneskelig galskap.

Hva han hadde gjort og hva han hadde gjennomgått siden han kom til Norge fikk vel ingen vite. Men noe fryktelig må det ha vært, for når han så tyskerne komme, begynte han å skjelve – ble hysterisk og sprang mot harde betongveggen, slo og klorte med bare fingrene så blodet rant, i et fortvilt forsøk på å komme seg ut og bort fra tyskerne, da han vel ante hva som ventet han. Og før kvelden kom var også han havnet oppe i skogen. Det han fortalte oss ga et bilde av den grusomme form for terror som tyskerne for frem med der, noe som vi nordmenn var blitt forskånet for. Da tyskerne nøyde seg «her» med å bruke en prest med roper i Nordmarka, til å oppfordre norske soldater til å overgi seg.

Men serberen var ikke den eneste fangen som var fortvilt her på Falstad. Dertil var det så mange ting som hendte og gjorde oss tankefulle og dypt bedrøvet. Borte i en krok på et av rommene satt det en mann sammensunket og nesten helt apatisk. Han var både gul og blå i ansiktet. Det var tydelig å se at han hadde fått en hardhendt behandling, så jeg begynte å snakke med han. Det var jo synd på alle, men særlig synd var det på dem som ble fortvilt og mistet motet og troen på en framtid.

Etter å ha snakket med han om forholdene ute i sin alminnelighet, og nytt om krigens gang på frontene, og jeg hadde informert han om forholdene her og advart han mot å ta eller spise noe av det som ble lagt ut som åte i leiren, fordi det viser seg at noen av de nordmenn som går i lag med tyskerne for å hjelpe dem er blitt farligere og mere kynisk-utspekulert enn sine læremestere, ble han i et bedre humør og øynet vel en mulighet til å kunne klare seg.

På spørsmålet om hva han hadde gjort, og hva han var tatt for, siden han så slik ut? Jeg hadde i fangenskap fått en uimotståelig trang til å spørre, og få vite om det som hendte ute, for jeg hadde sittet så lenge inne og vi hadde ingen aviser eller radio som kunne gi oss informasjon om hjemmefrontens arbeide eller om det som foregikk på frontene som kunne få en snarlig slutt på denne blodige krigen. For jo lengre den varte, jo mindre var sjansene for at vi skulle slippe herfra med livet i behold. Derfor var det bare hos dem som kom hit at jeg kunne få vite det. Dermed kunne jeg også få en ny brikke til dette tragiske puslespillet, og dermed muligens kunne gi en dypere forklaring på det som hendte før og under en krig, og hvorfor det hendte? For drønnene fra de store kanonene, de

høye skrikene og hurraropene – med vaiende flagg og faner. Det kan vel de fleste høre og se. Mens det stille og usynlige som foregår i dypet av menneskesjelen, når det blir tilført store mengder med feilforestillinger, det er det vel ikke godt å få øye på.

Men jeg var også klar over at det var farlig, og at alt dette som jeg fikk vite ikke måtte fortelles videre til noen, men gjemmes i mine erindringer til krigen var slutt.

«Jeg kom på en tysker som hadde gjort tilnærmelser og tuklet med kjerringa mi», sa han, med en sørgmodig mine i det forslåtte ansiktet. «Jeg ble så forbanna over å se ekteskapet mitt og hele framtida mi rase sammen, at jeg banket de opp på gammelt norsk vis. For det ble jeg arrestert, og som du ser, så har jeg fått i meste laget med bank igjen for det. Men det bryr jeg meg nå ikke så mye om, for de fikk som de fortjente, og siden kan hun sitte på Bjørnøya sammen med de andre tyskertøsene og se ut i mørkeskodda. Jeg vet om de som ble arrestert bare fordi de snakket til kjerringa og advarte dem mot å omgås med tyskerne». Ingen ante vel at tyskerne, som vi trodde var et kristent og sivilisert kulturfolk, kunne være så rå og brutale som de var.

Da jeg antydte at han nok var en for stor optimist som trodde på all den propagandaen som ble servert i en krig, var han så overbevist om at de guttene som var i London, nok ville vite å holde det som de hadde lovet, når de kom tilbake. Så fortalte han videre fra da han satt arrestert på Volla i Trondheim og Gestapo kom med ordre om at alle fangene som var i første etasje, skulle flyttes opp i andre etasje og ligge der om natten. Han skjønte at noe skulle foregå i kjelleren, for dagen før hadde han sammen med noen andre fanger fått ordre av Gestapo om å gå ned i kjelleren og lage noen likkiste-lignende trekasser. En av kassene skulle være noe større og ha et rundt hull i den ene enden.

Han ble liggende om natten i øverste køye ved en lufterventil i røyk-pipa som førte ned til kjelleren, slik at han kunne høre når Gestapo kom med fangene, og de fryktelige jammerskrikene når Gestapo slo, torturerte og drepte fangene nede i kjelleren. På ropene kunne han høre at de fleste av fangene som ble avlivet, var russere og serbere – men at det også var nordmenn blant dem.

Det var natt – og folketomt i gatene – men gjennom vinduet kunne han se en ensom kvinne som sto og lente seg mot gjerdet og gråt – fortvilt over det hun hørte. Hennes bønn for sine kjære hadde vært forgjeves. Det var så fryktelig å høre på at han trodde han skulle ha blitt gal før natten var omme. Det var som å høre uhyggelige rop fra en fjern tid i Norge da «rakkerne» lemlestet de menneskene som var blitt dømt til galgen.

Norske kvinner trosset krigen og ga seg ut på lange og farefulle reiser for å være nær sine kjære – og be for sine menn og sine sønners liv – uten at det lyktes – og de måtte ensom og nedbrutt vende hjem og fortsette kampen for å overleve til krigen var slutt.

Mange visste ikke – og fikk kanskje aldri vite – hvilke grusomheter og vold som død Gestapo hadde påført deres kjære.

Da noen fanger dagen etter ble beordret ned i kjelleren for å gjøre rent etter nattens hendelser – så det fryktelig ut. På golvet og oppetter veggene var det sprutet blod, og flere merker etter skudd var synlig i murveggen. Rundt hullet i den store kassen kunne vi se tydelige merker etter at Gestapo hadde stått og dratt i tauet når de hadde hengt fangene inne i kassen. Vi fikk siden vite at likene av de drepte fangene var blitt pakket ned i kassene og med båt ført ut på fjorden og senket ned i dypet så ikke de døde ben siden skulle kunne vitne om tyskernes grusomheter.

Etter den natten fikk jeg ikke sove, for når jeg la meg om kvelden hørte jeg igjen de *samme* fryktelige ropene og jammerlydene fra kjelleren, så jeg trodde jeg skulle bli gal«. Derfor forteller jeg deg dette så de som er ute en gang kan få vite sannheten om hvor fryktelig tyskerne farer frem mot menneskene, og at det ikke må bli fortiet og glemt som så mye annet blir», sa han. Jeg kunne se at tårene

ikke var langt borte fra øyekroken hans. Jeg var enig i at Gestapo var noen fryktelige mennesker. «Du må ikke si at de er mennesker», svarte han opphisset, for de bare *ser* slik ut. «*De er verre enn dyr* – de rakkern», påsto han, og virket noe lettet etter å ha fått snakket ut med meg om det som tynget.

Dette var en rystende beretning, lik mange andre, som man helst ville glemme nå, så jeg var redd for at jeg ikke var den rette mannen til å berette dem videre for etterslekten. Dertil var jeg selv for mye skremt.

Dessuten var jeg ikke helt sikker på om de som var der ute ville forstå omfanget av tyskernes grusomheter – noe som selvfølgelig kommer an på deres bevissthetsgrad.

Av han fikk jeg også vite at den gestapisten som var i følge med oss på hurtigruten sørover fra Tromsø, var blitt sendt tilbake til Tromsø igjen, etter noen dagers opphold på Vollan. Så brevet han sendte til sin venn, Gestapo-sjefen, var kommet frem, og hadde gjort stor nytte.

Det så ut for at Gestapo var overbærende med de nazistene som hjalp dem med å rulle opp motstandsgrupper, brenne husene og arrestere nordmenn. De fleste ble tatt på stedet uten forhåndsvarsel, noe som medførte store bekymringer av økonomisk art, når f.eks. en forretningsmann ble tatt med alle nøklene på seg og forretningen ble stående åpen, og med varer som sto ute på brygga for vær og vind. Fiskeren med alt sitt fiskebruk stående i sjøen, og med båten liggende i fjæra uten at noen kunne ta vare på den før vinterstormene satte inn og ødela alt. Bonden som hadde årets avling stående ute, dyra på beite og vintrens brensel i skogen, mens en lang og kald vinter nærmet seg. Dette var økonomiske bekymringer som kom i tillegg til en fanges kamp for å berge liv og helse.

Verst var det der hvor kjerringa satt alene hjemme igjen med små barn, uten mat og syk av angst over hvordan det skulle gå uten forsørger og hjelp i en sånn vanskelig tid.

Men hva brydde vel tyskerne seg om det? De som senket store skip med mannskap og dyr last, brente bondegårder og bombet byer i grus over hodene på innbyggerne.

Det grufulle som foregår er ikke noen naturkatastrofe, men en katastrofe med sitt utspring i selve menneskesjelen med alle sine vrang- og feilforestillinger om alt liv, og naturens verdier.

Selv om forholdene etter unntakstilstanden var blitt noe lettere for oss, var det ikke blitt det for jødene. Tyskerne bare la flere steiner til byrden, så de dro og slet på de store og tunge stein-bårene, så svette og blod rant om hverandre, under tyskernes slag og spark, til de var helt utslitte. Verst var det for de som i tillegg ble syke.

En mørk kveld med rått og disig vær gikk jeg ut på balustraden for å trekke frisk luft før jeg la meg. Der holdt jødene på med å bære ut bårer med noen av sine kamerater, som etter all mishandlingen var blitt syke. Føttene deres var svarte og fulle av sår etter tyskernes spark og stokkeslag, så de klarte ikke lenger å stå på dem. Det verket visst noe fryktelig slik som de ynket og bar seg. De andre jødene sto rundt båren og prøvde trøste dem så godt de kunne, med at de var heldige som nå fikk komme herfra, og til sykehuset i Levanger. Der ville de sikkert få det mye bedre enn her. Så tok jødene en rørende avskjed med de syke, da en stor tysk lastebil kom inn porten for å hente dem, angivelig for å kjøre de utslitte og syke jødene til Levanger sykehus. Men Luban hadde fortalt oss at de hadde vært oppe i skogen og grav en grav som antakelig sto og ventet på dem. Da de syke jødene var plassert bak på lasteplanet, kjørte bilen veien opp mot skogen.

Høsten nærmet seg. Da mange nordmenn var flyktet eller arrestert, ble det vanskelig for bøndene og få arbeidshjelp til å få avlingene i hus. Derfor henvendte noen av de nærliggende bøndene seg til tyskerne på Falstad, og bad om å få benytte fanger til innhøstingen. Noe som tyskerne selvfølgelig var interessert i, da *de* skulle ha *sin* del. Så hver morgen kom bøndene og hentet fanger, og bragte dem tilbake om kvelden. Det hette at de også var ansvarlig for at ingen av fangene rømte nå når ingen tysker var med som vakt. Jeg ble sammen med

noen andre fanger hentet av en bonde for å treske korn, og syntes at det var utrolig at en norsk bonde ville benytte seg av fanger som billig arbeidshjelp, og den risiko å være Gestapo behjelpelig med å passe på at ingen av oss rømte. Noe som jeg anså ville være umulig for han. Derfor fikk jeg mistanke om at her muligens var innebygd et skjult vakthold (og tenkte på dem fra Rinnan-banden som gikk forkledd som fanger i leiren). Men når jeg så hvor hyggelig og kjekk bonden og hans hustru var, og hvor mye god mat vi fikk spise og kunne spise så mye vi ville. Derfor ville jeg tro at det først og fremst var for å hjelpe oss fanger – mens han samtidig fikk gratis hjelp i en vanskelig tid med å få leide folk. Vi hadde jo ikke bruk for penger – så vi var bare glade for å få arbeide på en bondegård.

En av fangene, en høy og mørk mann, bestemte med bondens samtykke at han skulle være med bondekona i fjøset og hjelpe henne med arbeidet der, mens vi andre hjalp bonden med å treske korn. Jeg hadde lagt merke til at i låveveggen var det et bord i kledningen borte og at det alltid var noen der inne, så jeg skjønnte at det var derfra det ble holdt vakt over oss. Men om det var tyskere eller folk fra Rinnan-banden var ikke mulig for oss å avgjøre. Men at bonden alene tok det fulle ansvaret for oss var helt utenkelig. Så dum var han ikke.

Ut på ettermiddagen, den tredje dagen, kom han som hjalp til i fjøset bort til meg og oppfordret meg til å gjøre seksuell tilnærmelse til bondekona, som han sa var ei «furie», ei elskovssyk kvinne, som man ikke behøvde å være forsiktig med. «For som du vel ser så er de barnløse, og jeg har alt hatt flere seksuelle forhold med henne», sa han – med en troverdig og overbevisende mine. Først ble jeg forskrekket og sjokkert, da jeg fant det helt utrolig og simpelt, det han sa. Så ble jeg livredd – da jeg skjønnte at han var den jeg fryktet – vaktmannen fra Rinnan-banden som prøvde en ny metode for å lure meg i nok ei felle – så jeg skulle bli slått fordervt av tyskerne. Da ble jeg ordentlig sint over at man aldri fikk være i fred for disse jævla nazistene, som med sine utspekulerte metoder benyttet enhver anledning for å få knekke alle de som var motstandere av nazismen og den tyske okkupasjonen av Norge. Men når man var så totalt utsatt og vergeløs – som man var – måtte man bare fortrenge sitt sinne og gjøre som om man ikke forsto noen ting eller skjønnte noe av det som ble sagt.

Når det ble kveld, og arbeidsdagen på gården var slutt, fikk vi spise oss ordentlig mette på deilig kjøttsuppe, så når bonden dro tilbake med oss til leiren, var jeg så mett at det formelig skvulpet over i halsen. Det kunne få en slik anledning til å få spise seg ordentlig mett var et ønske hos alle som tyskerne sperret inne.

Mannen fra skauen

Inne på et av rommene gikk en mann fram og tilbake – fram og tilbake i et hvileløst tempo. Det var tydelig å se at han var vant med en større frihet enn å være innesperret på en liten og overfylt fengselscelle. Jeg fattet interesse for denne merkelige mannen, hvis en merkelig og ublid skjebne hadde ført hit. Jeg kom i snakk med han. Han fortalte at han før krigen var eier av et lite småbruk hvor han arbeidet med produksjon av korn, melk, kjøtt og grønnsaker. Men de som satt på kontorer og styrte samfunnet, påla han stadig høyere skatter, renter og avgifter av alle mulige slag. De kjente ingen grenser for å trelbinde han. Jo mer han arbeidet og slet med å produsere for å klare seg, jo fattigere og fattigere og mere utarmet ble han, og auksjonshammeren deres ble mer og mer truen- de over hans kjære hjem.

De harde tretti-åra ble for harde - han ble lei av å være slave og slite seg ut for å fø alle disse «kontor-rottene», som han sa. Det så ut til at det bare ble flere og flere av disse med årene, og som vel ikke ble mindre grådige jo flere de ble, for alle skulle jo leve godt av og bestemme over – og utnytte dem som arbeidet med å produsere. Da det ble lite og ingenting igjen å leve av – når stat, kommune og bank hadde «tatt» sitt – solgte han gård og grunn og alt han eide og gjorde opp for seg. Tomhendt, skuffet og bitter forlot han så sivilisasjonen og flyttet inn i «ødemarka» for å kunne leve i fred og ro inne ved svenskegrensen – hvor han bygde seg en liten tømmerkoie – i et avsidesliggende dalføre. Der levde han som en fri mann og ernærte seg av jakt, fiske, ville urter og bær. I en liten bekk lagde han seg et klekkeri der han klekket ut fiskeyngel som han satte ut i omliggende vassdrag, for *det* fikk han noen kroner.

Han hadde ikke hatt lyst til å reise over til Amerika, slik mange hadde gjort, av frykt for at han da skulle komme under de tysk-fødte-amerikanske offiserernes kommando – når det ble krig og ufred.

I de avsidesliggende fjellområdene kunne han se gjengrodde veidestier, berghuler som hadde gitt ly og skjulested for de som i gammel tid – av en eller annen grunn – hadde vært nødt til å flykte til et «ingenmannsland». Alene levde han i villmarka – i fred og ro, og alt gikk bra for han inntil krigen og tyskerne kom til Norge, og flyktninger la sin rute opp gjennom dalen og gjorde de urolig. Det kunne være både russefanger, serbere og nordmenn som var kommet i vanskeligheter – og hadde flyktet fra tyskerne – og skulle over grensen til Sverige. I følget kunne han også se de nordmenn som ubarmhjertig inndrev de store skatter, og tvang folk fra gård og grunn. Nå var de *selv* på flukt. Mange av flyktningene var utslitte og forkomne nå de banket på døra til tømmerkoia hans. Han lukket alltid opp – ga dem husly og hvile for storm og kulde. Mat var det lite av – så mange måtte videre selv om været var dårlig.

Grunnkjent som han var blitt i fjellet – visste han til enhver tid hvor han skulle gå for å komme utenom de tyske grensevaktene. Så det ble etter hvert mange turer - i mørke, gjennom tåke og uvær, med flyktninger over grensen. Alle måtte hjelpes i en slik vanskelig tid, så han ble «grenseløs», uten at han selv riktig var helt klar over det – og de følger det kunne medføre.

Det kom tyskerne for øret, og en natt mens han lå og sov – banket Gestapo på døra hans. Han ble arrestert og sendt til Falstad – hvor han nå satt – og var meget engstelig for hvordan det nå skulle gå med han. «Det ser ut til», sa han med bitter stemme, «at det ikke nytter for noen å flykte bort fra det samfunnet man lever i, for fikk ikke de som styrer og bestemmer i samfunnet anledning til å utnytte en, så får de hjelp av andre, ser det ut for. Derfor vil jeg gi deg som er ung, det råd, hvis du kommer levende ut herfra – så flykt ikke *bort* fra samfunnet, slik som jeg gjorde, men gå *inn* i det, ikke for å arbeide med å produsere, for det blir ikke ansett – og lønner seg ikke. Men skaff deg en utdanning til å arbeide på et tegnebrett, eller med skjemaer, og kom deg så inn på et eller annet kontor – sammen med de andre «kontorrottene» som sitter der og blar i de mange skjemaer, som bestemmer og plager alle de som arbeider. For det er bare *da* du kan få det bra, bli ansett og respektert når du vil være med dem å kjøre det hele i grøfta, som det ser ut til er hensikten». Det var sikkert et ærlig råd fra en prøvet mann, men det passet bare ikke for meg, som helst ville ha et mere

nyttig og skapende arbeide når jeg en gang kom fri. Dette var jo bare en av de mange triste skjebner som skjulte seg i den grå massen av fanger, men som samtidig var interessant å høre, da det jo også satte en mere nyansert farge på tilværelsen, da vi i den grå fangedrakten mest virket som en ensartet grå og fargeløs masse.

Selv om Gestapo mishandlet og drepte mange av oss, så sørget de alltid for å arrestere flere slik at belegget i leiren ble større og større for hver uke som gikk. Det ble mindre mat og livremen måtte stadig spennes inn om buksen skulle holde seg på plass. Sengeklær ble det også lite av, så vi måtte dele med de som kom, og jeg hadde bare et tynt lite filt igjen, så jeg måtte ringe meg sammen som en makk, skulle det rekke å dekke over meg. Det ble så kaldt at jeg frøs hver natt. Det ble kjøligere etter hvert som høsten nærmet seg.

Foruten oss nordmenn var det nå kommet flere russere, serbere og tjekkere m.fl., så her var blitt en allsidig blanding av folk og tungemål. Som vanlig når de nye fangene vasket og badet seg, dukket alltid den samme tyskeren opp og så granskende på de nakne kroppene. Vi funderte alltid på hva han egentlig søkte etter, inntil jeg fikk se tyskerens begeistring da han oppdaget en sjømann som var tatovert over hele kroppen med kunstferdige tegninger av seilskute, havfrue og slanger, ja til og med en neger og selve fanden var kunstferdig kommet med. Jeg skjønnte da at tyskeren var meget interessert i denne spesielle formen for kunst slik som han snudde og vendte på sjømannen for å se på tatoveringene. De store gullplomber som han hadde i tennene unngikk heller ikke tyskernes interesse for kunst. Noe som sjømannen også tydelig var stolt av å vise fram, så jeg trodde han aldri skulle blitt ferdig, for vi andre måtte stå rett hele tiden. Hvor sjømannen var fra, fikk jeg ikke vite, da han umiddelbart etter antagelig ble sendt til Trondheim til nytt forhør av Gestapo.

I tyskernes straffekompani

Vi som var i straffekompaniet hadde harde dommer og som tyskerne anså for farlige, måtte som vanlig hoppe, kripe, springe og grave opp røtter som vi bar inn til leiren. Vi var blitt som stålfjærer og hoppet som harer, så tyskerne ble fort lei av å skrike og blåse i fløyten, før vi ble så trette at vi ikke klarte å hoppe mere.

Borte i en krok sto fire russere og sagde røttene sund til passende stykker. De så så bleke og nedtrykte ut at jeg ble fristet til å spørre hva de hadde gjort, og hva som var i veien med dem siden de var kommet hit og så så triste ut? De kom fra en fangeleir for russere og hadde ikke gjort annet enn at de var blitt syke. Tyskerne hadde sagt at de skulle til sykehus for å få medisin og behandling for sin sykdom, istedet var de bare kommet til en annen fangeleir. Noe som de var veldig bekymret over, så de og pekte på brystet sitt og hostet. Det var antagelig tuberkulose de led av. En dag var plassen deres i kroken tom. De var, som så mange andre havnet oppe i skogen. Alt var så håpløst her, og ble en først syk, var alt håp ute. Det så ut for at en kule var den medisinen og behandlingen de fikk av tyskerne som ikke kjente noen medlidenhet med de som var svake og syke.

Krigen på frontene hadde ikke gitt tyskerne de ønskede resultater. Noe som vel bidro til at flere tyskere ble mere tvilende til krigens utfall, og at de derfor forsøkte å finne noe som de kunne gi til kjenne sin samhörighet overfor hverandre med, uten dermed å tilkjenne sin tvil om en tysk seier.

En dag mens vi i straffekompaniet holdt på med å dra noen store tømmerstokker like oppi skogen, fikk vi se en tysk eksekusjonspilotong som kom jagende med en fange foran seg etter veien, som gikk forbi oss og opp mot skogen. Da de kom nærmere så jeg at det var fangeleirens yngste gutt, og alles kjæledegge som skulle skytes. En høflig og kjekk russisk gutt som kunne le og

være blid blant så mange alvorlige menn. Og han bruste av ung livsglede, og hadde et særlig tillitsfullt barnesmil til alle, slik at til og med flere av tyskerne viste sin samhörighet ved ofte å ha en spøkefull bemerkning til han, ved å stryke han over håret, eller ruske han spøkefullt i den strie hårluggen, når de trodde seg usett av kommandanten.

Kanskje hadde de selv en slik ung og kjekk gutt hjemme i Tyskland. Særlig vennlig var en solbrent tysker, som hadde vært offiser i Rommels Afrika-korps, mot han uten å ane at deres vennlighet mot gutten kunne være en fare for hans liv. I vinduet, bak gardinene, kunne jeg ofte skimte kommandanten som med sitt ørneblikk prøvde å se og følge med alt som foregikk i leiren. Dermed kunne han hindre at de av tyskerne som var begynt å tvile på en tysk seier, skulle finne hverandre. Foran eksekusjonspeletongen kom nå gutten gråtende som et barn. Han var jo så ung ennå og hadde vel ikke tenkt seg til at voksne menn, som til og med hadde vist han vennlighet, kunne være slik. I redsel og fortvilelse over at han nå skulle henrettes, kastet han seg ned på veien foran de solbrente offiserene som ledet peletongen, og ropte på sin mamma, og bad på russisk og sitt gebrokne tysk så pent for sitt unge liv, som vel bare et fortvilet og redd barn kan gjøre.

Men det var vel ingen her som kunne eller torde forstå en ung gutts gråt og bønn, der han så ubarmhertig ble sparket og jaget opp mot den skogen hvor han visste at bare en grusom død ventet han.

Da den tyske vekten så vår reaksjon og medfølelse med gutten kommanderte han oss å stå på nakken og sykle med beina i lufta og si høyt i kor: Dir-r-r! For vi skulle sykle helt til Trondheim, sa tyskeren opphisset. Men da vi ennå kunne høre guttens fortvilte gråt, skrek tyskeren til oss: Høyere, høyere! For dere skal sykle helt til Stor-Oslo og hilse på Kongen. Så lo han høyt og rått, alt for at vi ikke skulle se eller høre det som foregikk. Men jeg hørte et illskrik da skuddet smalt og det fulgte med smellet bortover de skogkledde åser mot fjellene, og kom tilbake som ekko til oss. Så selv om latteren og gråten hans nå for evig var forstummet, hadde det brent seg fast i hjertene våre – som hørte det.

Inne i leiren satt kameraten hans ensom igjen nede i kjelleren. En noe eldre russer, bredvokst og kraftig, men liten av vekst. Da vi om kvelden kom ned i kjelleren for å vaske oss, reiste han seg – tok et kisteskaft og fektet med det mot murveggen for å vise oss, idet han sa stolt: Jeg er utdannet i den Røde Armé, og kommer jeg med livet fra dette fangenskapet, så skal jeg vite å hevne meg, fordi de har skutt kameraten min. Det kom så hurtig og spontant at jeg rakk ikke å advare han, da jeg oppdaget at en vi mistenkte for å være nazist, var til stede.

Neste dag vi var inne til middag, kom han og fortalte oss at han hadde fått beskjed av kommandanten at han også skulle skytes nå, men hadde som sitt siste ønske fått lov til å si adjø til alle sine medfanger. Vi syntes jo nå som alltid, at det var så sørgelig og trist når noen ble skutt. Men han var modig og sa: Sørg ikke over meg! For det er så mange og mye bedre menn som er blitt skutt av tyskerne. Og jeg vet at langt inne i Russland er det ennå mange flere igjen som nok vil sørge for å hevne dette ved å sette en stopper for dette barbariet, og forhindre tyskerne i å gjenta sin umenneskelige framferd mot land og folk. Med sin ennå varme hånd trykket han så hver enkelt av oss i hånden til det siste farvel, så gikk han rolig ut og foran den tyske peletongen opp mot skogen.

En av fangene, som om kvelden forut hadde oppholdt seg i kjøkket for å hjelpe kokka med å skjære opp brød og smøre det så alt kunne være klart til neste dags frokost, kunne høre i rommet ved siden av, en tysker som nyss hadde hatt et lengre besøk av feltpresten. Vi kalte tyskeren bare for Afrikaneren, for han hadde vært i det beryktede Rommels ørken-armé, og var høyt dekorert for sin tapperhet og var der blitt kobberbrun av Afrikas brennende sol. Men så hadde han fått malaria og trøbbel med samvittigheten sin, og derfor ble han sendt til Norge som vaktoffiser. Han gikk nå her på Falstad fram og tilbake på rommet da han visstnok hadde fått husarrest av kommandanten, for å ha

protestert, eller gjort en annen forseelse, og den høyt dekorerte offiseren snakket høyt med seg selv. Dette ble for tyskerne et helvetes system hvor feltprestene fulgte over alt som forkledde djevler, og sammen med den andre i sikkerhetspolitiet overvåkte oss for å påse at ingen unndrar seg denne djevelske moralen. For det måtte vel gå an å vinne denne krigen uten at vi også skal være nødt til å skyte barn og folk som alt er arrestert og således ute av stand til å kunne gjøre noe galt mot den tyske vermak, sa han, og var så opphisset og høgros- ta inne på sitt «lønnkammer» at fangen trodde som sikkert at tyskeren var blitt gal, eller raste i et anfall av malaria-feber, så han torde ikke forlate kjøkkenet av frykt for at tyskeren skulle oppdage at noen hadde hørt hva han hadde tenkt høyt.

Det var sikkert en voldsom sjelelig påkjenning for de tyskere som reagerte menneskelig på alle de barbariske grusomheter som de fikk ordre til å utføre.

Fiskerne her Nord har et ordtak som heter: «Når du har skippet deg med Fanden, så får du ro fisket ut». Et ordtak som i omskrevet form også kunne passe til tyskerne. «Når du har hyllet Hitler som din Fører, så får du holde ut til den bitre slutt». Det hjalp ikke hvor mye de hadde imot å utføre alle de grusomheter som ble pålagt dem.

Fangene fikk motta besøk

Etter at unntakstilstanden var kommet litt på avstand, ble det om søndagene tillatt for fangene å ta imot besøk, selvfølgelig var det under tilsyn av en tysker som forsto godt norsk. Jødene fikk også besøk av sine hustruer, mødre og søstre, noen gråt når de kom, flere gråt når de gikk. Men hva brydde vel tyskerne seg om gråt og tårer fra de som ble betraktet som under-mennesker som ikke var seg bevisst hva de gråt for.

For oss som var så langt nordfra, var det nå umulig å få besøk av far og mor, noe som ville ha gledet oss mye, da vi ofte her følte oss forlatt av både Gud og menneskene. Så det var bare å sitte og sture og vente mens de andre hadde besøk.

Men det var ikke alle som var like begeistret for å få besøk. Mens jeg satt slik og ventet, kom en litt eldre mann og spurte om jeg ville hjelpe han med å finne en gutt som hadde gjemt seg bort fordi han nektet å ta imot besøk av sin far og mor som nå var her for å besøke ham. «Hvis gutten har gjemt seg bort fordi han ikke vil ha besøk av sin egen far og mor, da må han ha spesielt tungtveiende grunn for det», sa jeg, og syntes det var uforståelig slik lyst som jeg hadde til å kunne få besøk av min far og mor. «Ja, det er noe spesielt», sa mannen og fortalte videre at faren og moren til gutten er stor-nazister, mens gutten sikkert er av en helt annen mening. Derfor, en dag, mens foreldrene var borte på et stormøte i Nasjonal-samling, med blant annet tale og prek av en tysk feltprest for å stimulere nazistenes innsats i kampen mot kommunismen, bestemte gutten seg for å flykte til Sverige. Gutten ville ikke at hans mor og far skulle være engstelig for hvor det var blitt av ham.

Krigen kunne jo komme til å vare lenge, derfor skrev han en beskjed til dem om at han var gått til Sverige, og at de ikke måtte bli redd og begynne å lete etter ham. Brevet la gutten på et sølvfat som han av erfaring visste at moren bare brukte hver søndag til å ha kaker på, så når hun fant beskjeden, skulle han forlengst være kommet seg over grensen. Men så passet det seg slik at de tok noen andre stor-nazister med seg hjem til kaffe etter møtet, og da måtte selvfølgelig sølvfatet fram for å ha kakene på.

Dermed fant moren brevet og ble helt hysterisk, slapp alle vonde krefter løs, for gutten hennes måtte forhindres i å komme seg til Sverige for enhver pris, så hun ringte med én gang til det tyske Gestapo, som sammen med folk fra

Rinnan-banden sperret av grenseovergangen som han måtte passere for å komme seg i sikkerhet. Dermed ble han tatt, og på gutten fant Gestapo et fullstendig kart over de tyske stillingene i området, med nøyaktige anmerkninger av de tyske vaktpostene, deres bemanning og klokkeslett for vaktavløsning m.m. Så gutten ble stilt for tysk krigsrett og dømt til døden.

Da moren fikk vite dommen, sa hun: Vel var dommen hard, men hun visste nå ihvertfall at hun hadde ofret sønnen sin for en stor og god sak. Når den allmektige Gud ofret sin eneste sønn for å frelse menneskene, kunne vel de ofre sin sønn for å frelse Europa fra den gudløse kommunismen og skape et «storgermansk forbund» under tysk lederskap – som ville være til beste for oss, og den største velsignelse for hele menneskeheten, sa hun til mannen sin – for å trøste ham - som vel syntes at dette gikk litt for vidt.

Men presten og noen av bygdas fremste menn satte seg i sving med en søknad om benådning for gutten. Tyskerne viste sitt storsinn ved å omgjøre dødsdommen til ti års straffearbeid. Alt dette har gutten fått vite, derfor har han nå gjemt seg bort og vil ikke ha noe besøk av sine foreldre, og det holder jeg med gutten i, sa mannen, så vi brydde oss ikke om å lete etter han. Det var klart å merke at krigen hadde satt meget vondt blod i det norske folk, særlig sårt var det når familiene ble revet i stykker. Det skal meget klokskap til for å lege alle sår når krigen er slutt.

De gamle SS-vaktene hadde etterhvert dempet noe på behandlingen av de av fangene som hadde sittet lengst inne. Det var visst ment som en slags form for ansiennitet, men de fleste var nå blitt sendt til Øst-fronten, eller forflyttet, og de nye vaktene som hadde overtatt, tok ut fangene etter en protokoll som viste hvem som var farlige og derfor skulle ha hard straff. Dermed ble jeg igjen tatt ut i det fryktede straffekompaniet, hvor som oftest to av de verste tyskerne tok seg av vaktholdet og den harde behandlingen av fangene. Med en dødsdom hengende over meg, og det at tyskerne kunne slå en fange fordervet hvis de ikke likte ansiktet hans, hadde det til nå gått forholdsvis bra i forhold til mange andre. Det kom vel av min forholdsvis gode fysiske form og med god hjelp av våkne medfanger når det var mest kritisk.

En av de nyankomne SS-soldatene fra Tyskland skulle som de andre ha seg en stakk for å slå oss fanger. Jeg ble tatt med for å lete i skogen etter passende unggraner, som også han visste var de seigeste og holdt lengst før de smalt av over nakkene våre. Det var noe av det mest nedverdiggende å måtte være med å hente riset til egen bak, men hvem torde nekte som ville leve videre. Men over alt i skogen fant tyskeren bare stubbene igjen, etter smågranene. Noen hadde vært før han og hentet stokker. Vi gikk i en stor bue uten å finne noen, noe som jeg nå var lettet over. Men i skogen på nedre siden av veien, mellom noen gamle trær, så tyskeren noen smågraner stå igjen som jeg måtte hente til ham.

Jeg oppdaget snart at det var her i skogen tyskerne hadde sine massegraver. Jorden var rotet opp og det stanket av klorkalk og råte. For her inne i skogen har tyskerne uhindret kunne utfolde en utrolig rå villskap, noe omgivelsene syntes å bære tydelig preg av. Fra roten og et stykke oppetter stammen på et tre var det rester av størknet blod, og et hull som etter en geværkule. Det så ut som et øye der den blanke kvaen dryppet som tårer. For meg så det ut som om de gamle trærne i skogen sto og gråt over tyskernes framferd mot menneskene.

Jeg ble så forbannet over å bli tvunget til å hente ris til egen bak at jeg kunne ha drept tyskeren på stedet, men tok i stedet og knekket stokkene over kneet, men jeg var ikke forsiktig nok, så tyskeren hørte knekket og oppdaget det. Dermed tok han stokken og rasende ga meg en omgang med den, som det vil ta år å glemme. Særlig et par av slagene traff over ryggen og gjorde fryktelig ondt da stokken knakk i to. Uten at noen må hate, vil jeg håpe at de som er unge i dag, engang skal få vite hvordan det var i Norge da friheten var borte og flaggstengene stod nakne ut over landet; hvordan vi hadde det, som kjempet for

friheten, ble arrestert og satt i de tyske konsentrasjonsleirene under fem års tysk okkupasjon og Quislings nazistyre. Og ikke minst hva vi måtte gjennomgå av menneskelig nedverdiggelse, blod, svette og tårer for å gjenvinne Norges tapte frihet, og det norske flagget atter kunne vaie høyt og fritt. Til sist ble også tyskeren klar over at han var kommet inn på et forbudt område, og at det var noe spesielt som hadde foregått i skogen hvor det så ut som de døde blod ropte til han fra jorda, for han fikk det så travelt med at vi skulle gå tilbake til de andre.

Jeg var klar over å ha gjort noe dumt ved å brette av stokken hans, og fryktet for at han skulle begynne å hakke og plage meg for det. Men da vi kom tilbake, gikk han bort til den gamle tyskvakten som pekte mot skogen og orienterte han som nettopp var kommet hit, om forholdene inne og utenfor fangeleiren. Det så ut for at han ble litt betenkt over det han fikk høre, og glemte visstnok den episoden i skogen, så både jeg og de andre fikk være i fred resten av dagen, noe som jeg var glad for, så kunne jeg få natten til å komme meg på.

Fikk ikke sove

Om natten var det vanskelig å få sove, ble bare liggende å vri og snu på meg for å finne en stilling som jeg kunne ligge i så jeg fikk sove, noe som var viktig, for til neste dag hadde tyskerne anskaffet seg en ny stokk. Men den nyankomne SS-soldaten hadde nok med seg mange ideer og planer hit fra nazismens hjerte, Tyskland, for om kvelden la han, etter flittig bruk, stokken sin i saltvann for at den skulle holde seg lenger myk og seig. Av en bonde i Trøndelag hadde han kjøpt seg en svart schæferhund som han skulle lære opp til å bli en prima vakthund, som han sa. Den skulle hjelpe han med å passe på fangerne, så de kunne få frigjøre flere tyske soldater og sende til Øst-fronten, for å slå ned de hardnakkede kommunistene som ikke ville overgi seg. Men når tyskeren ikke så det, klappet vi og snakket vennlig til hunden slik at den istedet for å bite oss, som tyskeren ville ha den til å gjøre, tok oss i forsvar.

Når tyskeren løp etter og slo oss, bet hunden i stokken og holdt liksom av for de sviende slagene. Det likte ikke tyskeren og ble mer og mer irritert og sint på hunden, som han sa var en dum norsk jøssing. Men i det lengste trodde han visst at den var ung og bare ville leke, inntil den en dag da tyskeren slo oss med stokken, bet tyskeren så hardt i leggen at han blødde, og rev en stor flenge i buksen.

Tyskeren så ut til å være sparsomt tildelt sunt folkevett i vuggegave. Derimot var han desto mere innprentet med den rendyrkede nazismen, for han ble rasende på hunden. Her tålte det nok ikke at til og med en hund reagerte mot deres brutale framferd, ved å prøve og ta oss fanger i forsvar, for neste dag var ikke hunden med, og tyskeren sa: Det var bare en bastard, og en uforbederlig dum skitthund som holdt med dere fanger i stedet for den tyske soldat. Derfor hadde han personlig stilt hunden sin for standrett og skutt den, anklaget for å ha hjulpet fangene ved å bite og dermed forhindret en tysk soldat i å utføre sin seiersrike oppgave.

Han ble vill i øynene og truet oss med stokken, mens han skrek: Dere skulle også ha vært skutt, alle sammen, for Der Führer hadde lovet at Russland skulle vært tatt og krigen slutt for lenge siden. Det er deres skyld at så mange tyske soldater må gå her og passe på fanger, istedenfor å kunne dra til Øst-fronten og knuse bolsjevismen. Krigen blir ikke slutt før det er gjort, sa den hysteriske tyskeren, noe skuffet over å se sine idéer bli mislykket. Det var klart å se at tyskerne alt nå var begynt å ta til reservene sine.

Men selv om livet for fangene i de tyske konsentrasjonsleirene var ubarmhjertig og nådeløs hard med tungt arbeide, straffeeksersis, lite mat og med de groveste beskyldninger, og det var som om vi var ført tilbake til den mørke

middelalderen, levde håpet og troen i oss om at vi til slutt skulle vinne vår tapte frihet og rett tilbake, selv hvor mørkt det ofte så ut og vi måtte være glad for hver dag vi fikk leve. Da hendte det også at jeg i dette mørket prøvde å tenke over alt dette som egentlig foregikk i og omkring oss, hvor det så ut som om hele den siviliserte verden var blitt gal. Hvilke metoder og midler de brukte; hver på sin kant og sin måte for å kunne vinne denne fryktelige krigen som de hadde satt i gang, og som alle ble mer og mer redd for å tape etterhvert som den ble mer og mer blodig og grusom.

Propaganda – et effektivt våpen

Så å si alt som nå ble sagt og skrevet var for det meste bare propaganda, for da behøvde det ikke være sant, bare det hadde den tilsiktede mening og virkning. Tyskerne satte opp overalt store plakater med «Tyskland seirer på alle fronter», for dem gjaldt det å være eller ikke være, og sa: Den som ikke er med oss, er imot oss, for å skremme alle og begrunne at angrep er det beste forsvar, en fremgangsmåte som tyskerne hadde brukt flittig.

Men vi hadde også hørt om våre alliertes V-tegn som visstnok skulle bety: Vi vil vinne. Og om Stalin som skulle ha sagt, Hitler kan gi tyskerne Jernkorset, men kom de til Russland, skulle han gi dem Trekorset, noe som den tyske soldat fryktet like meget som de elsket Jernkorset.

Hitler fortalte ofte i sine tordentaler om sin nære forbindelse med forsynet, og den Allmektige, og han talte så overbevisende at det var ingen tysker, eller deres lakeier som skulle kunne tvile på at de ikke skulle vinne krigen. De, som foruten ha sine feltprester med, også bar sin lille Bibel i brystlommen, og «Gud med oss» i bandolæret, mens Paven og biskoper på begge sider av fronten velsignet soldatene og deres våpen og lovet dem Guds hjelp i deres heroiske kamp mot fienden. Men få eller ingen tenkte på fangene og deres skjebne.

Det så ut som om alle var opptatt med å skape seg en Gud i sitt eget bilde. Jeg syntes at det måtte være et stort hån mot Gud å påberope seg hans hjelp og velsignelse i en krig, for dermed gjorde de han delaktig og medansvarlig i alt dette grusomme som jeg hadde opplevd og sett i en av menneskehetens mørkeste historie i moderne tid.

Det var vanskelig å tro at en allmektig og god far lar sitt lys slukke, for så å gi sine barn kvasse kniver og spisse nåler for å leke seg med i mørket, bare for å straffe dem. Nei, jeg tror at vi må innse at det er vi mennesker selv som i fellesskap lager vår egen og vår nestes skjebne til godt eller ondt, og derfor selv må ta ansvaret og konsekvensene av det vi gjør. Så hvis vi vil overleve som mennesker og Guds høyeste skapning, da må kirken med sine prester slutte med sin dobbeltmoral og i stedet være med å tenne et nytt lys for menneskene som kan lyse i takt med den så hurtige tekniske og vitenskapelige utvikling. Jeg grøsset ved tanken på våre alliertes store bomber og fly som var som flyvende festninger som bar sin dødbringende last innover tyskoppkjerte områder. De store russiske kanonene som med sine mange løp spilte som Stalinorgel når de spydde sine dødbringende granater mot de tyske stillinger og knuste nazismens illusjoner om et verdensherredømme. Store kjempetanks rullet mot de tyske festningene og knuste alt som sto i deres vei, og jevnet det med jorden.

Disse våpnene som holdt på å bli vår nye Gud som skulle frelse oss fra det tyske tyranniet, når alt annet syntes maktesløst. Vi var jo klar over at denne krigen ikke skulle utkjempes mellom Afrikas og Asias underutviklede og ugudelige hedninger, som vi helst ville tro; men en krig mellom jordens mest tekniske og høyt opplyste og kristne mennesker. Nettopp derfor er det så vanskelig for oss i en tysk fangeleir å tro at noen for sin sjels frelse torde gjøre alt dette så bunnløst umenneskelig uten å være blindet av kirkens velsignelse. Derfor

beundret jeg den biskopen som torde bryte ut av den onde sirkelen ved å tale mot den store bøygen som forhindrer menneskene i å komme inn på nye tankebaner. Oppe i Nordmarka sto han i april dagene 1940 og talte gjennom ropert og ba de som kjempet der om å legge ned våpnene og innstille den ødeleggende krigen for Jesus Kristi skyld, så ikke mere blod og liv gikk tapt. Og jeg angret og var lei for de harde ordene i min dom over han, da jeg fikk høre om det. Han hadde jo vært åpen og ærlig, og sagt sin mening så alle kunne vite hvem han var og hva han mente og sto for, i motsetning til de som da tyskerne gikk seirende frem på alle fronter, gikk omkring i fengsler og de tyske konsentrasjonsleirer og åpent vervet nordmenn til Nasjonal Samling og tysk fronttjeneste. Mens de nå, når de allierte var kommet på offensiven og derfor fryktet et tysk nederlag, gikk omkring i leiren forkledd som fanger; beskyttet av tyskerne kunne de prate fritt, og fortelle om undergrunnsarbeide, arrestasjon og harde forhold for å vinne tillit blant fangene, dermed for muligheter for deres personlige syn på nazistene. Samtidig planla de å sette ut feller som og ved provokasjoner prøvde de å få de som de fryktet for kunne forhindre nazismens drøm om et Stor-Europa, til å gå i, så tyskerne kunne rydde dem av veien ved å slå dem fordervet (invalid). I hvert fall så meget at alle (jössinger) mistet lysten til å bruke nazismens egne metoder på dem når krigen var slutt, og for dem tapt.

Det var jo så mangt man fikk høre uten at vi var i stand til å kunne kontrollere riktigheten av det, så jeg måtte bare legge alt sammen og trekke de slutninger som kunne være riktige. Så det hendte når vi følte oss sikker, og det var sjelden, da ble den tanken luftet om hva som burde gjøres, og ikke gjøres når krigen var slutt, med tyskerne og de gestapistene som ved sitt samarbeide med det tyske Gestapo hadde påført oss sånne store lidelser. Det var de som mente at det var bare å gjengjelde med de samme metoder og midler som de selv hadde brukt mot oss. Men det var heldigvis få av dem, ville jeg tro.

Det kom stadig flere fanger hit. Det var stort sett bare menn. Med unntak av noen kvinnelige fanger som var plassert i celle i andre etasje. De var strengt adskilt fra oss. Unntatt hun som var søster på sykestuen, hadde jeg såvidt sett et glimt av dem da de med stor munterhet sto i vinduet på baksiden av huset og med en tråd halte opp sjokolade og sukkertøy (bong-bong) som tyskerne ga dem.

Blant de nyankomne fangene var det en middels høy nordmann med blekt ansikt, med markerte trekk, som var noe uvanlig frittalende når han uoppfordret fortalte oss om sitt illegale arbeide i motstandsbevegelsen. Noe som førte til at han ble tatt av Rinnan-banden, og så overlevert til Gestapo, som etter å ha pint og plaget ham til han ikke orket mer. Da kom de med beskjed om at han skulle ut å ri på svartemerra, som han trodde var et torturedskap. Men i stedet så tok de han med i en bil og kjørte til Falstad. «Her er det bra å være for de som har forstand til å ordne seg. Men det er vel noe dere vet best som har vært her lengst?» sa han i en munter tone. Men da ingen svarte, ble han alvorlig og sa i en noe irritert tone: Kom han med livet herfra, visste han én ting, og det var at han ikke skulle løfte én finger for å gjøre noen mennesker noe ondt, for så meget ondt hadde han selv lidt.

Jeg var, stort sett, enig med han i det. For vi var klar over at vi ikke kunne gjengjelde med de samme metoder som tyskerne og nazistene hadde brukt, uten at vi dermed ble som dem. Det må vi be Gud bevare oss fra å bli. Men de må ikke kunne unndra seg fra å bli stilt for retten når krigen er slutt og dømt for sine gjerninger, for da vil ikke nazismens sanne vesen bli klarlagt.

Aldri mer opprusting av Tyskland

Men en ting var vi alle skjønt enige om, og det var at tyskerne aldri mer måtte få lov til å ruste opp, og sette sin fot, som militær, på norsk jord for det syntes jo også å være (bli) en stor ulykke for alle. Derfor må det med alle midler forhindres at de engang til kan påføre verden og menneskeheten slike store lidelser. For et visst ansvar for våre etterkommere må vi nå ha lært nødvendigheten av å ta. Ja, det kunne vi nok være enige om her. Men jeg var redd for at de som har tjent store penger på krigen, og alle de som har svingt begeret sammen med tyskerne, og de som de har vært holdt på fanget og dullet med, de har vel også en mening, og kan være i flertallet for det vi vet nå.

Når krigen er slutt, blir det ikke spurt etter vår mening, så vi får bare håpe at når vår Konge og Nygaardsvold med sin regjering kommer tilbake, blir det et rettferdig oppgjør med alle nazistene. Ja, noe så sørgelig kan jo skje, men da blir jo vår kamp for et samlet Stor-Europa forgjeves, så han og ble ildrød i det bleke ansiktet. Jeg ble redd for å ha sagt for mye ved å nevne Kongen og Nygaardsvold. Men det var så mange slike usikre følelser og meninger som streift oss. Det var som om utviklingen var falt ut av hendene våre, her hvor vi ble sparket og stokkjaget som hunder, og med livet vårt hengende i en tynn tråd.

Da vi som var i straffekompaniet kom inn om kvelden, etter en slitsom dag med å bryte opp røtter og bære den inn på nakken, holdt han som hadde ridd svartemerra, på med å sette opp flere køyer til de nyankomne. Han spurte om jeg ville bli med han opp på møneloftet for å hente ned madrasser.

Da vi kom opp på loftet, som gikk under mønet langs bygningen og hvor det var lagret køyer og madrasser, så han i en omsorgsfull tone: Du som er en livsfrisk og sterk gutt, har vel behov for samvær med damer, og ville at jeg skulle ta opp en luke i gulvet og gå ned til de kvinnelige fangene der. Da jeg sa at det torde jeg ikke gjøre av frykt for tyskerne, ble han pågående og sa, det var ingen fare å gå ned, for når jeg tok opp luken, plasserte damen en stol under den som jeg kunne trå på, så jeg kom meg ned. Og et samleie med henne ville da ordne seg med en gang, så det var ingen fare, for han hadde selv vært der flere ganger. Man må jo kunne ordne seg så man kan ha det bra her, sa han, og var så påståelig at jeg ble redd og fryktet dette var en felle som han ville ha meg i, og sa at jeg var forlovet og følte ingen trang til det nå. Så tok jeg en madrass på nakken og nærmest løp ned.

For den som engang har vært lurt i nazismens felle blir forsiktig og mistenksom, og jeg hadde jo ennå i frisk erindring da jeg fikk ei forgiftet brødskive og bevisstløs falt om på appellplassen. Den som vil berge liv og helse, han må ikke bare passe seg for tyskernes brutalitet, men også for gestapistenes utpekulerte djevlskap, noe som ofte kunne være vanskelig å oppdage i tide.

Det var nå blitt sent på høsten, med frost. Snøen var allerede kommet oppe i fjellet og minnet oss om at en lang og kald vinter var i vente. Marken, hvor vi sprang og krøp i gjørma, var nå tørket opp av kulden og lå der overstrødd med et utall av avslåtte stokker, sko, kalosjer og strømper av alle slag. Det var som om at den frosne jorda hadde løftet det opp for å vise oss alt dette som var blitt igjen i gjørma under vår ville flukt for å komme unna for tyskernes stokkeslag.

Isen hadde lagt seg over bekker og tjern, så det kjentes kaldt ut i de altfor tynne klærne våre. Verst var det på føttene da skoene som vi fikk var dårlige, og som oftes altfor små for dem med stor fot.

Men det var på flere måter blitt noe roligere og bedre nå, syntes jeg, for Gestapo hadde holdt opp med all den uhyggelige skytingen av fanger etter at

Jødene var sendt til Tyskland, bare de store og tunge trebårene sto igjen etter dem og minnet oss om deres fortvilte – umenneskelige slit. Noen av de gamle og verste vaktene var blitt sendt til Øst-fronten, og andre var kommet hit fra fronten. De var ikke fullt så brutale og brautende av seg, og så dessuten litt mere betenkt ut, hva nå det kunne komme av.

Torsten og Karl var sluppet fri og hadde reist hjem til sine ventende, gamle far og mor, og det var jo et gledelig tegn som ga håp for oss andre, at noen ble fri. Antagelig på grunn av den harde dommen kom jeg liksom ikke bort fra straffekompaniet, og vi var nå på tur opp mot skogen for å sage tømmer og med bare hender dra de tunge tømmerstokkene. Det engstet oss, for da ble vi jo stående så lagelig til for slag og spark, noe som vi av erfaring visste at tyskerne benyttet seg av.

Det var som sagt meget kaldt, og like ovenfor det gamle vannbassenget ga tyskerne ordre om at vi skulle samle sammen grankvister og bar til et bål som de kunne varme seg ved, for den ene av vaktene hadde forfrosset seg i den bitende kulden ved Øst-fronten. Varme var jo noe som vi visste at tyskerne likte, så vi laget et kjempebål med håp om å blidgjøre dem og da muligens få en rolig dag, noe som vi så sårt trengte for å kunne gro slag og spark fra dagen før. Men da forregnet vi oss, for mens tyskerne sto og varmet seg, klekket de ut en plan for å torturere oss.

Da de syntes å ha varmet seg nok, kommanderte den ene vakten oss til å sitte på huk rundt det store bålet og gjøre knebøyninger mens han med stokken jaget oss så nært varmen at vi skulle ha blitt stekt levende. Hår og øyenbryn ble svidd bort, og flere ganger tok det fyr i klærne, selv om de var kliss våte av svette.

Mens den ene tyskeren gikk rundt bak oss, sparket og slo oss med stokken over rygg og armer for å få oss helt opp i varmen, sto den andre tyskeren, som nyss var kommet hit fra Øst-fronten, uinteressert og bare så på det som foregikk. De var jo blitt forestilt at felttoget mot Russland bare skulle være en parademarsj som ville vare noen uker, høyst noen måneder. Mens erfaringene hadde vist at med deres mangelfulle utrustning og bekledning, hadde de frosset og lidd mere vondt enn han hadde kunnet forestille seg, og derfor hadde det visst gjort han betenkt.

Men selv om vi var nærmest stekt av varmen, så var ikke det nok for tyskerne. Under stokkeslag ble vi så jaget flere ganger ned mot vannbassenget, og vi måtte ikke bøye av eller stoppe før han sa «Achtung». Da var det såvidt vi klarte å stanse på murkanten så vi ikke gikk på hodet ut i det dype bassenget hvor kulden alt hadde lagt et tynt isdekke over vannet.

Verst gikk det ut over en gutt fra Tromsø som var blitt tatt for fluktforsøk til Sverige, og som nå var ferdig med å sone en dom på tre måneder for det, og hadde fått beskjed om at i morgen var han fri. Men den tyske vakten, som visste at fra i morgen var han fri fra deres muligheter for avstraffelse, mente at han skulle minnes sitt altfor korte opphold i en tysk konsentrasjonsleir, og miste lysten til å gjøre et nytt fluktforsøk.

Først ble han snauklipt, så måtte han fortsette å stå ved varmen og gjøre knebøyninger med en tømmerstokk i armene, mens tyskeren slo han med stokken sin, så høyre overarm ble blå og hovnet voldsomt opp. Det formelig luktet stekt kjøtt av ham. Deretter ble han jaget mot vannbassenget, og tyskeren ropte først: «Achtung!» da han var utfor murkanten og gikk med et plask gjennom isen og dypt ned i vannet.

Tyskeren skjønte nå at dette kunne gå verre enn beregnet, la seg hurtig ned og stakk hånden under isen og fikk tak i jakken, og dro han opp for banke han fordi han ikke hadde stoppet tidsnok. Men varm og oppstekt som han var blitt og så deretter turen i det iskalde vannet, gjorde at han fikk sjokk og klarte ikke å stå på benene. Han datt om og skalv som en fisk. Det var nifst å se på, men tyskeren bare slo for å få han til å stå på beina igjen. Den tyskeren som bare hadde stått og sett på, syntes visst at dette gikk for vidt, for han tok frakken sin av og hengte den over den blaute og dirrende fangen, og leide ha inn til leiren.

Neste morgen så jeg han med ustøe skritt gå ut porten. I venstre hånd bar han en liten koffert, mens den høyre hang opphoven og dinglet ved siden. Uten å se seg tilbake forsvant han bort i svingen. Han var tross alt nå sluppet fri.

Selv om jeg var glad for hver gang noen slapp fri – for det ga jo et visst håp – så var det vemodig og alltid bli igjen.

Selv i en fangeleir må jo tiden gå, og vi nærmet oss jul. Julen som i hundreder av år så sterkt hadde formet og preget den kristne verdens åndstenkning og holdning mellom menneskene.

Jul i fangenskap

Julekvelden kom med mørke, snøtunge skyer, men også med et visst håp for mange. For det var jo da den allmektige Gud-Fader sendte sin eneste sønn Jesus Kristus ned til sitt utvalgte folk (jødene) for å frelse alle raser og folkeslag på Jorden. Men for oss som var hærtatt og satt som fanger i vårt eget fedreland, og ble mishandlet og drept av et av Europas mest kristne kulturfolk, kunne vi ikke unngå å stille oss det spørsmålet. Har menneskene skapt en Gud i sitt *eget* bilde, og dermed gjort det mulig å holde vår åndstenkning tusener av år tilbake i tiden, og derfor hindret menneskene i å kunne mestre de store tekniske fremskritt i verden på en *fornuftig* måte? Har vi skapt en kultur som ved sine gjentatte kriger virket skremmende og gjort oss redde og angstfylte, for vi kunne aldri vite hva disse tyskerne kunne finne på å gjøre? Når denne krigen var slutt, vil nok mange unge reise til Tyskland (aksemaktene) for å studere nazismen, og hva som kan være årsaken til at det som skulle gi dem karakteristikk som mennesker var blitt borte, og finne årsaken til at så mange tyskere kunne gjøre alt dette forferdelige som de har gjort.

Da vi våt og sliten kom inn om kvelden, hadde leirledelsen kokt en slags julegrøt. Den var varm og smakte velsignet godt etter en slitsom dag, og de prøvde så godt de kunne å lage en slags julestemning for oss, forholdene tatt i betraktning. Men med all den fortvilelse og uhygge som hadde vært, og fortsatt var her, var en julefred vanskelig å føle, for tyskerne gikk som ellers gjennom rommene og lot oss forstå at noen julefred tilkom ikke oss fanger. Vi kunne høre bråk og slag der de fór frem. Men det var bare det som hendte i ens umiddelbare nærhet man kunne mer nøye iaktta.

I en slik julenatt, da menneskenes Frelser ble født, var det for mange vanskelig å få sove for verk i rygg og lemmer. Andre falt i dyp søvn etter en slitsom dag, og snorket så det durte. Det hendte også at det var noen som illskrek i søvne av angst, og vekket samtlige.

Jeg lå våken og fikk liksom ikke sove, for tanken på at mennesker som var hedninger og usiviliserte ville neppe ha gjort alt dette som tyskerne nå gjør mot menneskeheten, og som gjør oss redd vår egen vestlige sivilisasjon, og dermed skaper nye spørsmål og for oss ukjente tanker. Det var jo julenatt, og uvilkårlig kom spørsmålene: Er dette et resultat av frelsen? Er vi selv blitt fanget og lider under den åndskulturen som vi har skapt? En kultur som folk i store deler av den øvrige verden (kolonier) har vært påtvunget og lidd under i årevis før oss.

Men en julenatt tar jo også slutt, og første juledag ble det bestemt av kommandanten at alle fanger skulle være inne i leiren, med unntak av de som tilhørte straffekompaniet. De skulle ut og bære stein.

Da en del av de tyske vaktene var reist hjem på julepermisjon, var det bare én SS-vakt som med gevær og en stokk til svøpe, tok oss med opp til en stor steinhaug for å bære.

I løpet av natten hadde det lagt seg et ca. 15 cm tykt snødekke, som lå som et hvitt teppe over skog og mark, og skjulte alle de avslåtte stokkene, skog og gravene, slik at alt det grusomme som tyskerne hadde gjort var som visket bort på én natt, slik at de som ikke hadde opplevd og visste hva som hadde hendt, på ingen måte kunne tenke seg hva som lå gjemt under den hvite og rene snøen.

Jødene var sendt til de store konsentrasjonsleirene i Tyskland. Bare de store trebårene, som de hadde stein i, sto igjen ved steinhaugen og minnet om det ubeskrivelige slit og de lidelser som tyskerne hadde plaget dem med. Tyskeren ba oss ta bort den ståltråden som jødene hadde spent mellom håndtakene, og som var formet etter deres nakke, og farvet av blod og svette. «For dere som er germanere skal det være fire mann om å bære hver bære», sa han og virket blid og opplagt til en spøk. For oss var det dødsens alvor, for det gjaldt vårt liv og vår helse.

Det var kaldt, med snø i trærne og en riktig fin julestemning i naturen. Det var bare vi i straffekompaniet som skapte disharmoni når vi på en første juledag gikk og vasset fram og tilbake i snøen med de store trebårene på nakken, fulle av stein. For oss var det nok ingen klokkeklang og julesang; bare tyskeren som kommanderte: «Stein i bære! Bære opp! Marsj!» Slik gikk vi, som sagt, frem og tilbake og vasset i snøen under de tunge steinbårene så vi holdt på å segne om under åket. Jeg kunne ikke la være å tenke tilbake på julen hjemme hos far og mor, da vi var frie og glade borgere, som kunne helligholde julen i et selvstendig og fritt Norge.

Men det å drømme seg bort i tid var farlig, da man hadde så lett for å miste oversikten og den nakne kjensgjerning at vi av tyskerne var betraktet som noen farlige forbrytere i et straffekompani, og som ble drevet av Gestapo, hvor de fleste var mye verre og mere uberegnelig enn noen dyr er. Men tross alt syntes det å gå tålig bra. Tyskeren, som ga inntrykk av å være kristen, tok et par ganger frem sin lille Bibel fra brystlommen for å lese i, men kulden forhindret snart det. Men noe måtte han ha lest, for plutselig sa han: Det er vi ariere som er Guds utvalgte folk, og ikke de jødesvina.

Av erfaring visste de fleste av oss, at en blid tysker var farlig, for da var det som oftest noen som lett kunne glemme seg bort et øyeblikk, noe som var tyskerens hensikt. For de likte å få et påskudd som de kunne hovre over og gi oss en kollektiv avstraffelse for.

Det gikk som sagt bra inntil tyskeren plutselig ropte: «Stopp»! Vi måtte sette steinbåren ned så han fikk se om alle hadde hatt nok stein i den. Men da han oppdaget at fire fanger som et øyeblikk hadde glemt seg bort, og ikke passet på å ha nok stein i båren sin, strakte han halsen, lik en hane, og så opp i båren og utbrøt: «Ha, ha, mine kjære venner, bare tre steiner i båren og fire menn som bærer», sa han og riktig hoverte over at han hadde funnet det ønskede påskuddet for å gi oss en kollektiv avstraffelse.

Den tyske vakten ble som et villdyr, og under stokkeslag måtte vi kripe og åle oss omkring i snøen. Men verst gikk det ut over de fire, for de skulle han gi en ekstra omgang for å ha drømt seg bort. Han tok de med i skjul bak en jordvoll (antagelig for at ikke bygdefolket skulle se sånt i julen, eller kommandanten hadde gitt han beskjed om å vise måtehold på første juledag). Bak jordvollen måtte de legge seg på magen i snøen, så ble de etter tur slått noe forferdelig på baken med stokken. Det er da man blir så forbanna at man kan forgripe seg! Men det var jo tyskerne som hadde makten, så vi kunne bare håpe på at de nordmennene som var så heldige å være kommet seg over til England, og der ble opplært og trent til dyktige kommandosoldater, ville ta seg en tur hjem til gamlelandet og hilse alvorlig på disse brutale okkupantene.

Tyskeren påsto at det var vår skyld at han måtte være her i Norge, og ikke fikk feire julen blant sin familie i Tyskland, da vi i stedet for å hjelpe det tyske folket med å frelse Europa fra kommunisme, drev illegal sabotasje mot den tyske wermakt, og dermed oppholdt altfor mange tyske soldater fra å kunne være med å knuse bolsjevismen. Så ga han ordre om at vi skulle legge oss på magen i snøen og demonstrere for han hvordan vi gjorde når vi i julen hadde samleie med vår hustru eller frøken. De som ikke gjorde de riktige bevegelser etter tyskerens mening, fikk grove skjellsord og stokkeslag så det svei i baken.

En ung gutt fra Sulamo (ei avsides fjellbygd i Meråker) forsto ikke så godt tysk og derfor trodde han at vakten mente han skulle gjøre den vanlige «hindle-gen» og «pumpen». Men da tyskeren fikk se det, skrek han med en hånlig latter: Kruz! Sakramente! Du schweine Hund som bare kan wicksen, men han skulle lære den junge bengelen og fikken, sa han og gikk løs på gutten med stokken og slo til han gjorde de riktige bevegelsene.

ble tyskeren roligere, og for meg så det ut som om han fikk tilfredsstilt sitt seksuelle behov for julen. Det var for oss både nedverdiggende og heslig, særlig for de som var så gamle at de kunne vært far hans. Men så hadde vi forlenget avskrevet de fleste av Gestapo som helt normale mennesker, for vi ble jo bare skuffet gang på gang. Så for oss var det en trist og håpløs første juledag. Nei, kanskje ikke helt uten håp, for når jeg så utover landet med de snødekte fjell og daler, som nå lå så ren og fin, var det som om julefreden *var* der. Det var bare vi som var blitt forhindret i å nyte den. Men vi visste også at på sjø, land og i luften kjempet nordmenn sammen med våre allierte dag og natt en innbitt kamp for å drive disse barbariske okkupantene ut av Norge og alle de andre okkuperte land, og tilbake til Tyskland. Der, og bare der hvor de hører hjemme med sin vanvittige idé om å kunne frelse Europa med vold, spott, mishandling og drap, for så å skape et Stor-Europa under tysk ledelse.

Første juledag har heldigvis også en ende. Så da mørket kom ble vi som så ofte sliten og forslått drevet inn i leiren, hvor vi som vanlig fikk to skiver brød og ett krus te, så det var ikke som i de gode gamle dager med kaffe og deilige kaker. Men så var det vel noe som de aller fleste nordmenn savnet i dag. Det aller beste for oss nå ville være å få ro så vi kunne få lege sårene våre.

En av de fire som ble slått mest var plassert på samme rom som meg, og lå i ei overkøye. Han var fra Glomfjord, en livsglad gutt, og en av dem som man bare måtte beundre for sitt gode humør i en så vanskelig tid. Til tross for at han var blitt så slått på baken at han ikke kunne sitte, holdt han seg fast i en gardero-behylle, så han ikke skulle falle om, og underholdt oss andre med en noe sjelden sang: «Jeg har en kanin som melka både sprit og parafin. Den har ikke du, den har ikke du, for den skal jeg ha åleina. Den har ikke du, den har ikke du, for den er flott det skulle eg meina,» osv.

Men i lengden klarte han ikke å stå, for baken hovnet opp og ble som en sekk, og lårmusklene var så forslått at han ikke klarte å stå på beina så han måtte få legge seg på magen over køya mi, for å hvile (for sitte kunne han jo ikke). Jeg holdt vakt i vinduet for å passe på om tyskerne kom, så han kunne komme seg opp i tide og stå rett, da flere slag på baken måtte unngås for enhver pris. Det gikk bra, for når tyskerne kom, sto han like rett som vi andre.

Etter det han selv berettet, var han blitt ett av de mange uskyldige ofre for krigens mange og merkelige hendelser som det ikke var noen gitt å kunne gardere seg helt mot. Han var, som sagt fra Glomfjord, hvor tyskerne, som over alt ellers, hadde plassert en vaktpost som skulle gå vakt for å passe på og hindre sabotasje mot krigsviktig industri. Det at vi nordmenn så å si manglet alt livsnødvendig, syntes lite å interessere tyskerne som selv hadde *alt*. Derfor måtte han, når sult og lysten på en kopp kaffe og en røyk ble for stor, ta seg en tur til den tyske vaktposten, som han etterhvert var blitt godt kjent med.

En kveld mens de satt inne i tyskbrakken og koste seg med kaffe, røyk og en hyggelig, underholdende prat, ante de ikke at akkurat *den* kvelden var noen vel-trenede kommandosoldater på tur for å sprengte viktige deler i fabrikkene, for å stoppe produksjonen, og at en av de veltrimmede kommandosoldatene listet seg mot brakken for å ta seg av og tilintetgjøre den tyske vaktposten, mens de andre gikk for å fullføre sitt oppdrag. De ante fred og ingen fare til døren plutselig ble revet opp og en kommandosoldat sto i døråpningen og hilste på tyskerne med en skuddsalve. Det kom til kamp, og han måtte kripe opp i overkøya for ikke å bli truffet. Det ble stor forvirring blant tyskerne som ble fullstendig

overrumplet, og kommandosoldaten skjøt samtlige tyskere, bortsett fra en som kastet seg ned i dekning bak ovnen og skjøt, så kommandosoldaten måtte i all hast trekke seg tilbake – ut – og i dekning bak døren. Å skyte tyskeren der han lå, var nå helt umulig, og en list måtte til, så han hengte lua si på geværløpet og stakk den fram i døråpningen, og den vettskremte tyskeren som trodde det var hodet til kommandosoldaten skjøt hver gang, mens han selv sto klar bak døren med sin lange kommandokniv og talte skuddene. Så da tyskeren hadde skutt tomt magasinet, sprang han fram og inn, og med et tigersprang var han bak tyskeren og stakk han i ryggen. Dermed var hele den tyske vaktposten nedkjempet. Det var en alvorlig på-hilsen disse tyskerne fikk, og den hyggelige idyllen deres var brått slutt.

Det var et fryktelig syn som møtte han, da han hoppet ned fra køya, mellom døde tyskere, blod og vill uorden. Rommet var fylt med kruttrøyk, så han ble engstelig for hva som ville hende når Gestapo fikk tak i han, og ba om å få bli med kommandosoldatene. Men denne sa at det var ikke mulig på grunn av hans manglende utstyr og trening, for han ville bli en belastning som de ikke kunne ta nå hvis de skulle berge seg selv, og så på klokken og sa at han måtte vente i ti minutter i brakken. Så skulle han bare gå ned til Gestapo og fortelle dem om det som var hendt. Så ville det sikkert gå bra, sa kommandosoldaten trøstende og forsvant like hurtig som de kom. Alt var nøye planlagt. Oppdraget deres var fullført.

Da tyskerne ble klar over hva som var hendt, ble det et veldig oppstyr av tyskere som prøvde å få tak i kommandosoldatene, mens andre undersøkte overalt i brakkerommet for om mulig å finne et fellende bevis mot han. Men heldigvis fant de ingenting, heller ingen sigarettstumper av utenlandsk fabrikant fantes i askebegeret, som ble særlig nøye undersøkt, for da hadde han blitt skutt på stedet, sa en rasende tysker. Men det gikk likevel ikke så bra, for Gestapo beskyldte han for med sang og underholdende prat og ha oppholdt den tyske vakten inne i brakken så de ikke var ute på post, som jo var ordren. Derfor ble han arrestert og sendt hit til Falstad fangeleir.

Men da natten kom, og vi var lagt oss, var det ikke vanskelig å se hvem som første juledag hadde vært i straffekompaniet, for de lå på magen i køya og sov, da rygg og bak var så forslått at det var uråd å få sove ved å ligge på den. Og jeg syntes det var utrolig hvor mye vi mennesker kan tåle av mishandling før vi bryter sammen og gir opp.

Stort sett fortonet dagene seg slik for oss i julen. Tyngden av de lidelser som tyskerne påførte oss, kunne variere noe for den enkelte, alt ettersom noen av tyskerne skulle ha tilfredsstilt sin trang til sadisme. Det var som om menneskene levde i en uforklarlig og ugjennomtrengelig tåke som hindret dem i å se og oppfatte hva de egentlig holdt på med. Det var som om troen på at de ved mishandling og drap skulle frelse Europa, var urokkelig.

Verst var det for de som ble innesperret på celler oppe i andre etasje, hvor vi kunne høre skrik, slag og spark hver gang tyskerne var inne og drev straffeeksessis for å hevne seg. Men det så ikke ut som at den tanke streifet dem, at det var deres egen skyld når de var her i julen, og at de til og med var skyld i at vi, så mange nordmenn var arrestert og innesperret her.

En slik tanke var vel for meget forlangt av en tysker, som ikke ble mindre farlig nå når de skulle feire nyttår. Fra morgenen av på nyttårskvelden var jeg klar over at vi måtte være særlig forsiktig, da flere av tyskerne var synlig beruset. Tyskerne var som sagt, farlige. Men vi visste i hvertfall hvem de var. Da var de norske gestapistene *langt farligere*, for de gikk omkring i leiren blant oss som vanlige fanger, mens de i hemmelighet klekket ut de mest utrolige metoder for å lure oss i ei felle, så tyskerne skulle få et påskudd til å gi oss en særlig brutal avstraffelse. Få visste vel helt sikkert hvem disse gestapistene var. Noen *ante* bare at de var her, så det var alltid noen som ikke ble klar over det før det var for

sent, og de var havnet i en av fellené deres. Vi kunne ikke tenke oss til at det var noen av våre egne landsmenn som kunne overgå sine læremestre, og maksimalt utnyttet deres brutalitet for å skade de nordmenn som med en god nasjonal holdning motarbeidet Quisling's Nasjonal-Samling.

Det var svært vanskelig. Jeg hadde av en gestapist fått ei forgiftet brødkive – spist, og var av legen blitt gjort oppmerksom på at et ukjent antall gestapister fra Rinnan-banden drev sin foræderiske virksomhet i leiren. Derfor hadde jeg jo en noe større mulighet til å kunne passe meg, for den som har vært i deres felle én gang, passer seg vel for å gå i den en gang til.

Tysk brutalitet kjente ingen grense

Årets siste dag var snart slutt og vi sto på terskelen til et nytt år og undret på hva det ville bringe oss av sorger og kanskje gleder. Tyskerne hadde holdt landet okkupert i snart tre år, og jeg hadde allerede sittet arrestert i et halvt år, og syntes det var lang tid og håpte på at det snart var slutt på krigen, så vi som ennå var i livet kunneslippe fri fra dette helvetet. Det var vel de tanker som streifet de fleste av oss da vi gikk til køys for å sove. Lyset ble slukket, men de store lyskasterne ute kastet lys inn gjennom vinduene og lyste litt opp i rommet. Jeg trakk ullfiltet over hodet for å kunne drømme meg hjem en liten stund før jeg sovnet. Da hørte vi to av tyskerne komme masjerende langs balustraden med utaktfaste dunk mot betongen av støvlene deres. De var høyrøstet, noe som ga oss en begrunnet frykt for at noe var i gjære. Med et rykk ble døren åpnet og de kom ravende inn, gikk fra køye til køye og så hver enkelt opp i ansiktet som om de lette etter noen bestemt. Det luktet fyll av dem, så da de stoppet ved køya mi holdt hjertet nesten opp å slå. Som to villdyr tok de tak i han som lå i øverkøya, rev han brutalt fram og ned på gulvet, hvor de slo og sparket han i skrittet og overalt, noe forferdelig. Det var noe av det råeste og mest brutale jeg hadde sett. Jeg trodde de skulle ha drept han på stedet, så jeg trakk teppet over hodet, og holdt hendene for ørene for å slippe å se sånn råskap, og høre de fryktelige skrikene og bønn om barmhjertighet. Da han til slutt lå bevisstløs på gulvet, dro de han opp trappen og slengte han i ei køye på cellen ovenpå, og gikk. Han må ha våknet til liv, for vi kunne høre ned gjennom taket, hans sukk og stønn hele natten.

Det virket så umotivert og meningsløst, da han tidligere hadde fortalt oss at han var uskyldig dømt, og hadde tre måneder igjen å sone av en dom på ni måneder. Han hadde vært mannskap ombord på en skøyte som gikk i fraktfart på norskekysten med proviant og diverse annet utstyr for tyskerne – til Nordfronten. Da noen av tyskerne alt var klar over at slaget var tapt, ble hele skøyte-laster dirigert utenom bestemmelsesstedet, og solgt på svartebørsen for å skaffe penger som ved hjelp av stråmenn skulle plasseres i sikre papirer, så de skulle ha noe til å finansiere flukt og opphold i andre land, når de på grunn av sine forbrytelser måtte gå i dekning for å berge sitt eget liv.

Da skøyta kom tilbake, ble de arrestert av Gestapo og dømt, fordi lasten ikke var kommet fram til det opprinnelige bestemmelsesstedet. Verst gikk det ut over den tyske soldaten som var med som vakt for å passe på lasten, for selv om han var like uskyldig som vi nordmenn var, ble han under straffeekssersis på ei brygge kvalt under en gassmaske, av sine oppdragsgivere, for at de som hadde dirigert det hele ikke skulle bli avslørt og selv bli stilt for krigsrett. Det at noen skal dø, for at de selv skal leve, syntes å være i samsvar med deres kristne livs-holdning. Hver dag, morgen og kveld, var de samme tyskerne inne på cellen og slo han med stokken. Når han så de kom inn døren, visste han hva som ventet, og begynte å skrike og be for seg. Det var så fryktelig at jeg gikk som oftest ut på balustraden, for å slippe å høre på det. Jeg undret lenge på hva som kunne være årsaken til en sånn langvarig brutal behandling. Men da det ble fortalt at han hadde tatt et par sko og en flaske med hårvann, skjønnte jeg jo at han hadde gått i ei felle.

Den første tiden hadde de han fremme på gulvet, men da han ikke lenger klarte å gå fram slo tyskerne mens han lå på magen i køya. Slik holdt de på, til de fikk ferie og reiste hjem til Tyskland. Legen og Jørgen Vogt hadde flere ganger forgjeves henvendt seg til kommandanten og bedt om tillatelse til å ta han ned på sykestuen, for å berge livet hans. Men en dag da kommandanten var reist til Trondheim, ga nestkommandanten legen beskjed om å ta han ned på sykestuen og gjøre hva han kunne for å berge livet hans.

Jeg var inne på rommet da to av fangene om kvelden kom bærende med han ned trappen og inn til sykestuen. Det var et ynkelig syn å se der han nesten livløs hang mellom dem, og det som vi kunne se av kroppen var både blå, gul og grønn etter tyskernes slag og spark.

Da jeg senere på kvelden møtte legen ute på balustraden, spurte jeg hvordan det sto til med den forslåtte fangen. Legen fortalte da at han var så forslått at det fra hælene og opp til nakken var en eneste sammenhengende svulst, så han måtte gjøre et snitt nederst på ryggen og da rant det ut en halv liter materie med en gang. Så hvis han står det over, blir han i hvertfall invalid for resten av livet. Jeg spurte da om han hadde gått i en av nazistenes feller, siden tyskerne hadde slått og mishandlet han så voldsomt? Ja, dessverre, han var nok også blitt lurt i en felle, stakkar. Men han gjorde også det som han for all del *ikke* måtte gjøre, nemlig det å la de forstå at han samtidig hadde oppdaget deres djevleskap. For er det noe nazismen ikke tåler, så er det å bli avslørt.

De fleste fanger tror at det blant dem er bare gode nordmenn, og er således ikke oppmerksom på at nazistene har fri utfoldelse i fangeleirene og utnytter maksimalt tyskernes råskap for å skade sine landsmenn, og poengterte på nytt at vi måtte for all del være forsiktige med hva vi sa. Fremfor alt måtte vi være helt sikker på dem vi snakket med om slikt, for vi kunne og måtte jo ikke gjøre oss helt stumme og blinde for det som foregikk, sa han, før vi raskt forsvant til hver vår kant da vi oppdaget at en tysker var på vei mot oss.

Når et land blir overfalt og okkupert, opplever man å se, høre og føle det som foregår. Skip blir senket, hus og hjem blir rasert, brent og lagt i grus. Mennesker blir jaget, arrestert og drept eller mishandlet på det groveste av et av Europas mest siviliserte og kristne kulturfolk. Det er noe så sykt og skremmende ved det at man ikke kan la være og undres på hva slags åndelig livsholdning som egentlig er blitt tilført menneskene, og som har trengt så dypt inn i menneskesinnet at de ikke evner selv å se det de gjør. Slike tanker kom så ofte for meg, uten at jeg syntes å finne det riktige svaret.

Mens mange nordmenn satt innesperret i de tyske konsentrasjonsleirene og bare kunne undre seg over det som foregikk, den fortvilte situasjonen land og folk nå var kommet i, arbeidet quislingene planmessig for å gardere seg. Med nyordningen skulle den store tanken om et forenet Stor-Europa gjennomføres, uansett, for enhver pris. Derfor ble mange lærere og embedsmenn som ikke ville godta nyordningen fjernet, og erstattet med *pålitelige* nazister. Bare de som i egenskap av sine kunnskaper og dyktighet var uerstattelig, og de som var stripete eller politisk nøytrale, fikk fortsette i sine embeter.

Noen ble lokket inn i NS, med løfte om å få en bedre betalt og mere ettertraktet jobb. Andre ble truet med å miste sin jobb hvis de ikke meldte seg inn i NS. Det var flere av dem som kom inn som kunne fortelle, og sa at det også var svært vanskelig for mange ute nå når okkupasjonen ble så langvarig, og de som hadde makten i landet kunne uhindret *selv* bestemme *hvilke* metoder som skulle brukes. Mens de som på en eller annen måte prøvde å motarbeide – eller sabotere det nye systemet deres ved å hindre at tyskerne tok seg egenmektig tilrette av norsk eiendom og ressurser, ble arrestert, noe som gjorde at leirene ble overfylte og tyskerne måtte fordele fangene i mindre leirer med vanlige tyske soldater som vakter.

Den eneste informasjonen om det som foregikk ute, var jo det som de arresterte fortalte oss, og *det* kunne jo være så mangt, både nedslående og trist, men også oppmuntrende og en god del humor. Noe som vi selvsagt satte stor pris på å høre.

Flere av lærerne som visstnok hadde nektet å undervise barna i skolen om nazismens velsignelse for menneskeheten, var blitt arrestert og sendt til en leir oppe i Finnmark. Likeså var flere prester blitt arresterte, eller fratatt lønn, som ikke i prekenen ville be for og velsigne nazismen, men istedet fortsatte å be for Kongen og fedrelandet. Men menighetene samlet trofast inn penger og mat til presten sin, og det fortaltes at mange av dem hadde det bedre enn da de mottok lønn.

Det var på mange måter folk viste sitt samhold og harme mot quislingene og de tyske okkupantene. Noen gikk med binders i blusen og jakkekragen som tegn på samhold. Flere ble arrestert fordi de gikk med blomster i jakkeknapphullet på Kongens gebursdag, den såkalte «Blomstergjengen», som tyskerne sørget for å gi en spesiell behandling – for sin hyllest til Kongen.

Ut på arbeidskommando

Vi hadde hørt at den vanlige tyske soldat var meget bedre mot fangene enn Gestapo, så de fleste ønsket nå å være så heldig å komme seg bort fra dette helvete, for var det noe helvete til, så måtte det være her i de tyske konsentrasjonsleirene. Men jeg, med en sånn hard dom, torde ikke håpe på å bli med, men var glad for hver av dem som måtte være så heldige, for det måtte vel være et bevis for at deres sak var avgjort, og en lettere form for avstraffelse.

Men en dag ut på vinteren, mens vi sto oppstilt til morgenappell, kom to store tyske lastebiler for å hente fanger. Nestkommandanten sto på balustraden med den store fangeprotokollen og leste opp nummer og navn på dem som skulle bli med, mens kommandanten selv stod ved siden av og med sitt ørneblikk kontrollerte at det var de riktige fangene som ble med.

Blant de som var oppropt, var min fetter, Johannes, og min bror Anton. De skulle bli med den bilen som skulle til Åsen. Mens Arnold og Hans skulle bli med den til Frosta, og det føltes jo som en liten trøst for meg at noen i vår sak ble med. Men da alle var kommet opp i bilene og alt syntes å være klart til å kjøre, gikk kommandanten inn. Han var såvidt kommet innenfor døren, da nestkommandanten ropte opp mitt nummer og navn og sa at jeg også skulle være med, så jeg måtte hente sakene mine, men det måtte skje fort, sa han og virket litt nervøs. Det kom så overraskende at jeg ble noe forvirret, men var snar nok til å komme meg opp i bilen før den kjørte ut porten. Jeg kunne jo ikke la en slik anledning til å komme herfra gå fra meg.

Selv om jeg følte meg lettet over å bli med, virket det hele så tilfeldig at jeg ble engstelig for at nestkommandanten bare hadde gitt meg en sjanse til å flykte, og kunne ikke la være å tenke på den sjanse som han ga Hans Ekornes til å flykte. Enn sjanse som han oppdaget for sent til å benytte, og ble skutt under unntakelsestilstanden av Gestapo. Det var en voldsom påkjenning og alltid ha en dødsdom hengende over seg, så jeg var i en stadig angst for det som kunne skje om vi ikke til enhver tid var oppmerksom og forsiktig, og utnyttet de muligheter som var for å berge liv og helse. Derfor var jeg nå spent på hvordan vi ble mottatt og behandlet i den nye leiren. Og om det ville bli noen mulighet for å flykte. Det var de tanker som stort sett opptok meg under kjøreturen, til bilen svingte inn på tunet til en bondegård som tyskerne hadde tatt. Gården lå i utkanten av et stort jorde, som for det meste var omgitt av lave, skogkledde åser. Og langs skogkanten hadde tyskerne plassert flere store luftvernkanoner. Vi skulle altså plasseres midt i en tysk kanonstilling, og det var noe jeg syntes dårlig om, men så var det jo ingen som spurte hva vi syntes, den tid var nå forbi for oss nordmenn.

En tysk offiser kom for å ta imot oss med en liten tale hvor han ønsket oss velkommen og sa bl.a.: «Vi vet at dere vil arbeide og ingen gjør forsøk på å flykte herfra, for den som gjør det, blir straks sendt tilbake til Falstad. Hvis en av dere flykter, blir alle de andre sendt tilbake, med de følger det vil få for dem. For dere blir til enhver tid gjort ansvarlig for hverandre», sa han med ettertrykk og gikk. Det var også noe å tenke på. Men ellers hørtes han hyggelig ut i forhold til den mottagelsen som vi var vant til å få av Gestapo.

Midt på gårdstunet sto et gammelt stabbur som vi ble vist inn i av en tysk vakt, for der skulle vi bo, forstod jeg. I stabburet var det et forrom med en trapp opp til loftet, og innenfor det var et litt større rom med ovn, bord og benker. Det skulle være vårt spise- og oppholdsrom. Oppe på loftet var soverommet med en bred hylle langs langveggen der alle skulle ligge å sove i halm som var dekket med ulltepper. Maten fikk vi bragt fra et tysk kjøkken i nærheten. I gangen ble det plassert en jerdunk som vi skulle gjøre vårt fornødne i. Så ble døren låst, og en tysk soldat sto vakt utenfor.

Stabburet var jo alt for lite og trangt til så mange mann, men så var vi jo ikke forvent i så måte. Men jeg lurte på hva tyskernes hensikt kunne være med dette, å plassere oss midt i en av sine kanonstillinger. For i tilfelle et alliert bombeangrep ville vi være prisgitt den tragiske skjebne og bli drept av våre egne. Men om det var det siste mine øyne så, at tyskerne og deres kanoner ble knust og blåst over alle hauger, ville det være en fryd å ta med seg inn i evigheten. Jeg mislikte sterkt dette, men hva kunne vi gjøre? Vi hadde jo tapt i vår kamp for fedrelandet, så vi kunne nå bare håpe på at våre allierte snart ville klare å knuse den tyske wermakt, så vi igjen kunne få vår frihet tilbake. Å flykte herfra var jo nærmest håpløst nå på vinterstid med masse snø i grensefjellene, og den strenge tyske bevoktningen. Dessuten måtte jeg av frykt for Gestapos represalier mot dem som var igjen, ta hensyn til mine medfanger. For man må jo tross alt, når man kjenner seg selv, ikke ødelegge mulighetene for å kunne leve videre også etter at krigen er slutt, så jeg fikk bare vente og se hvordan dette ville utarte seg, og håpe at det ville gå bra. Av en bitter erfaring la jeg meg opp i hylla for å sove med angst for hva morgendagen og kommende dager skulle bringe.

Tidlig om morgenen neste dag kom en tysk soldat som på grunn av et ubehagelig halsonde var blitt fritatt for fronttjeneste. Han skulle derfor være vakt og passe på oss og påse at vi arbeidet med å hogge ved til brensel og dra det ned fra skogen. Men det å arbeide så ikke ut til å være så presterende, så jeg begynte å undre på hva egentlig tyskernes hensikt med å ha oss nordmenn som fanger her var. Men da det en dag gikk flyalarm, sprang tyskerne vettskremte til kanonene da et engelsk fly var observert på tur innover Norge. Høyt over skyene kom det inn fra havet i vest og fløy mot øst. Det var en fryd for oss å se flyet, som lik en fugl med sitt skarpe blikk, kom for å se hva de tyske okkupantene foretok seg i Norge – vi var ikke glemte.

Kanskje var flyet på tur innover landet, til de øde fjellviddene, for å slippe ned våpen og kommandosoldater. Eller skulle det kanskje helt over til Sverige for å hente norske flyktninger over til England for å gi dem en militær opplæring? Ja, det så ut til å være et høvelig vær for flyslipp i kveld, og jeg kom til å tenke på Nils, som på Bardufoss arbeidet så aktivt i kampen for Norges frihet. Hvor kunne han være nå? Skulle jeg noensinne få se han igjen? Hele tiden, mens flyet fløy forbi, måtte vi marsjere rundt i ring på det åpne jordet mellom de store kanonene, og vi var glad for at det var et speiderfly som var ute for å se hvordan gamle Norges sønner ble behandlet nå under fremmed åk. Jeg skjønnte jo nå at tyskerne hadde oss her som gisler for seg, for å vise engelskmennene at her var det fanger, slik at de ikke skulle gå til angrep og bombe deres kanonstilling her. Etterhvert ble vi, fangene, som en godt sammensveiset familie, følte oss sikre for angivere og gestapister. Vi kunne derfor stole på hverandre som gode nordmenn, snakke åpent og slippe å overveie så nøye hvert ord som man skulle si til hverandre, slik som vi var vant til før tyskerne kom. Vi var jo alle stilltiende klar over at ingen av quislingene frivillig ville oppholde seg her, så utsatt som han da ville være, i tilfelle et alliert flyangrep på de tyske kanonstillingene.

Tyskvakten viste seg å være en utadvendt og meget kjekk og sympatisk mann til tysker å være. Nesten hver kveld kom han inn på stabburet til oss for å ha en hyggelig prat om alt mulig. Særlig interessert var han i sølvrev og kjøp av skinn til pelsverk, som han brukte alle pengene sine til. Dette for å ha noe å selge når krigen var slutt, og det igjen ble dårlige tider og vanskelig med penger til å forsørge familien med. Krig var ikke i hans interesse. Det var noe som han var tvunget til mot sin vilje. For hans interesse var å handle – kjøpe sølvrevskinn som han sendte hjem til sin kone for at hun skulle oppbevare dem til krigen var slutt. «Uansett hvem som vinner eller taper krigen, så vil kvinnene som alltid før, like å pynte seg med fint pelsverk», sa han, og lo når vi sa han var en stor jøde, for det likte han, bare vi ikke lot andre tyskere høre det.

Det var jo det vanlige at tyskerne med den store tilgangen av penger kjøpte opp alt de kunne komme over av verdi og tok det med seg ut av landet, for å sikre seg økonomisk i en overgangstid etter at krigen var slutt.

Da tyskvakten var blitt bedre kjent med oss, fortalte han at han var italiener, og bodde like ved den østerrikske grensen. Men da Mussolini overfalt Etiopia, giftet han seg med en enke på den andre siden av grensen, og flyttet til Østerrike for å slippe å bli innkalt i den urettferdige krigen, som han hatet. Men å flykte unna krig viste seg å være håpløst, for da Hitler overfalt Europa ble han innkalt i det tyske militæret. Noe han i høyeste grad mislikte. Men å komme seg unna var helt håpløst, men på grunn av en feil i halsen, som fremkalte ukontrollert kremting, var han så heldig å bli fritatt fra fronttjeneste. Ved fronten var det jo av og til behov for å kunne være stille. Han fortalte oss om da han første gang var til stede og hørte når Hitler talte.

Det var mye av det Hitler sa som han syntes å kunne være enig i. Men da alle strakte opp hånden til hilsen og ropte «Heil Hitler», lot han det være, da han syntes at det bare var et utslag av massesuggesjon, og derfor noe tull og tøys som han ikke ville være med på. Men straks var en tysk Gestapo ved siden av ham og spurte hvorfor ikke han rakte opp hånden og hilste Der Führer. Han svarte da at han var italiener og nettopp kommet til Østerrike og var derfor ikke riktig klar over hva som egentlig foregikk her, og hva som skulle gjøres. Gestapo ville da se passet hans, og da han så at det stemte gjorde han bare en anmerkning i det og sa med en advarende stemme:

Det kan passere for denne gangen. Men neste gang du blir tatt for at du ikke hilser, da blir det verst for deg selv. Siden da, når han har sett hva en tysk soldat risikerer ved ikke å hilse, er han den første til å hilse så snart noen løfter opp hånden, for den tyske soldat er under en jernhard disiplin og minst like redd for det tyske Gestapo – som dere nordmenn er – for enhver tysker vet at det er yrkesforbud for den som er motstander av systemet, og at nasjonalsosialismens kjennetegn og metoder er å bruke infiltrasjon, provokasjon og trusler for å få de mange til å tie, så de få kan få makt til å si og gjøre hva de vil, sa han, og fortsatte like ivrig, men det kan jeg si dere for sikkert, at selv om dere nordmenn, som er fanger, nå er imot Hitler og hans store planer om et Stor-Europa, så skal jeg garantere for at hvis dere så og hørte når han talte så ville de fleste av dere være enige om at det som Hitler sa var rett og riktig. For dere ville da, som de fleste av det tyske folket bli påvirket av hans fantastiske veltalenhet og hypnotisert av den massesuggesjonen som da oppstår, og derfor bli ute av stand til å forstå den galskapen, og den fare som er i det som egentlig foregår for å nå det egentlige siktemålet. Men ikke bare det.

Hitler har også en spesiell evne til å finne fram til de rette personer, plassere dem på det riktige sted og inspirere dem til helhjertet å gå inn i arbeide for å realisere hans plan. Det kunne bl.a. være fra rikspropaganda-leder til redaktør for avisen, og forlagsstyrer som var villig til helhjertet å arbeide for å tilføre folket den nazistiske ideologi. Så Hitler behøver bare å si de riktige ordene og setningene, så blir de automatisk brukt til å lede folket i den nasjonalsosialistiske retningen.

Så det er i grunnen veldig synd på det tyske folket, for de har lett for å la seg lede, er for godtroende og blåøyde til å kunne oppdage det gale før det er for sent. Og den av dere, kanskje et par stykker, som etter at krigen er slutt, fortsatt ser galskapen og prøver å påtale den, han blir enten erklært gal og plassert på galehus, eller på annen måte brakt til taushet. Derfor blir de fleste skremt og søker tilflukt i andre land eller gjemmer seg blant den store folkemassen uten å tørre å si noe. For den som har kirken med sine prester med seg, han kan gjøre meget galt uten at folket ser eller forstår det.

Den litteraturen som var farlig for nazismen, ble brent. Aviser og forlag tar bare inn – eller utgir de bøker som er i samsvar med systemet. Det er forresten noe som alle system gjør for å beskytte seg, selv hvor galt det er. Så de som prøvde å si sannheten og hjalp oss som er mot nazismen, de havnet som oftest på galehus og kom bort, vet ikke hvorhen. Men dette må dere ikke si til noen, sa han, og var tydelig redd for at han allerede hadde sagt for mye.

Jeg syntes nok at han var noe uforsiktig, men det var uhyre interessant å høre han fortelle om hvordan det tredje riket var bygd opp, og hva som holdt det sammen. Men oss fanger kunne han stole på, derfor kom han inn i stabburet så snart han hadde en anledning til det for å være sammen med oss, da han nok følte seg selv som en fange i et system som han så klart gjennomskuet.

En morgen da italieneren kom inn i stabburet for å hente oss ut til arbeide, så han nedtrykt og alvorlig ut. Vi var jo vant til at han alltid var i godt humør, så jeg spurte om han hadde fått dårlige nyheter. «Ja, de andre tyske soldatene sier at jeg er blitt mere kamerat med dere fanger enn med dem, og det er ikke bra for meg. Hvis jeg skjener og jager på dere ute, må dere ikke ta det alvorlig og bli sint på meg, men bare gjøre som om dere er svært redde for meg», sa han, og viste tydelig at han var lei seg for det som han var blitt nødt til å gjøre. Derfor når det var andre tyskere i nærheten som kunne høre det, skreik og skjente han på oss som den argeste Gestapo, mens han kremtet høyt, smilte og gjorde grimaser til oss som tegn på at vi ikke måtte ta det ille opp, noe som jeg forsto at han nødig ville at vi skulle gjøre. Så han var også litt av en skuespiller. Vi hadde det stort sett bra her, sammenlignet med Sydspissen i Tromsø og Falstad hvor det også var folk fra Rinnan-banden som det var mer enn vanskelig for oss å passe seg for. Ingen av tyskerne her gjorde tegn til å sparke eller slå oss, og arbeidet vi gjorde var som sagt minimalt.

Men en dag kom det en ny fange hit fra Falstad. Han var en forholdsvis ung mann, middels høy, med et blekt ansikt med markerte trekk. Det var ikke noe uvanlig med han, bortsett fra at han virket noe arrogant til å være ny, og når noen spurte om forholdene nå var blitt bedre på Falstad, eller spurte etter kjente der, fikk de alltid et unnvikende svar som ga oss inntrykk av at han ikke kunne ha vært særlig lenge der. Selv om det kunne være trangt om plass her, var vi jo glad for enhver som var så heldig å komme seg bort fra Falstad.

En morgen var vi på vei opp til skogen for å arbeide. Italieneren var som vanlig på vakt og i godt humør. Da gikk den nyankomne fangen bort til italieneren og sa noe til ham, men hva det var hørte vi ikke, men plutselig svingte han seg rundt og sparket italieneren kraftig i baken så han ble rasende. Først tok han seg på baken med hånden, så løftet han geværet for å slå, men ombestemte seg, og i stedet ga han fangen en voldsom kjeft på en uforståelig blanding av italiensk og tysk og var hvit i ansiktet av raseri, noe som vakte oppsikt blant de andre tyskerne som var i nærheten.

Han var så rasende at jeg måtte tenke ved meg selv: Italiener eller ikke italiener. Blir en først tysk, så blir en også lik tyskerne. Hele dagen var han nærmest blek av sinne, så det ble ikke sagt mye, en riktig utrivelig dag var det. Men neste dag kom en bil og hentet fangen, og italieneren var atter blid og den samme hyggelige vakten som før. Da vi spurte hva som egentlig hendte siden han ble så sint, fortalte han at fangen kom bort til ham og sa at dere har det *for* bra her,

og at han var for snill med fangene og drev dem altfor lite i arbeide. Da jeg bad han holde kjeft, sparket han meg i baken, og det var vondt det, skal jeg si dere. Han måtte jo være gal som kunne gjøre og si sånt når han selv var fange, så jeg ville ikke ha han her lenger, for vi tyskere har jo fått beskjed fra løytnant Seitz, som har fått dere hit, om at hardt arbeide eller noen annen form for avstraffelse mot fangene måtte ikke forekomme her. Men var det noen av fangene som var oppsetsig og vanskelig, skulle han omgående sendes tilbake til Falstad, og det har jeg gjort, sa italieneren, og kremtet mer enn vanlig. Da jeg ble klar over hva slags besøk vi hadde hatt, ble jeg engstelig for å ha gått i en felle, for vi var jo blitt vant til å snakke mere åpent og tillitsfullt, og måtte tenke tilbake, men kunne ikke minnes at jeg hadde sagt noe spesielt som kunne være farlig. Men et par fanger ble innkalt til nytt forhør hos Gestapo og kom ikke mer tilbake hit.

Slike hendelser gjorde oss enda mer engstelige, mistenksomme og innesluttet, og var en klar advarsel om at vi levde under et fremmed diktatur hvor selv ikke nordmenn unnså seg for å delta.

Tiden var lang

Slik gikk stort sett dagene, vi var nærmest kjemisk isolert her på et strengt bevoktet tysk militært område, uten noen mulighet til å komme i kontakt med folket ute så vi kunne få en ekstra matbit, eller en oppmuntring med ferske nyheter om krigens gang på frontene. Det var bare italieneren, som etter at han var kommet i søkelyset av sine egne, og med angst fryktet for å bli plassert ved det fryktede tyske straffekompaniet, derfor bare torde slå av en prat nå og da. Han var jo på så mange måter en merkelig, men allsidig og interessant mann, og litt av en filosof som likte å prate om alt mulig. Han ga oss et lite innblikk i deres forhold til okkupasjonsmakt, noe som vi selvsagt satte stor pris på når det var så mangt vi la merke til.

Den tyske okkupasjonen av Norge hadde nå vart i tre år. Det er lang tid. Vi var kommet til påske, som tyskerne tradisjonelt feiret til minne om nattverd, Jesus lidelse, korsfestelse, død og oppstandelse. En høytid hvor prestene og de kristne solte sin sjel i et snart to tusen års gammelt drama som ga dem styrke og inspirasjon til å fortsette kampen i den oppgaven som de var satt til av forsynet.

En dag kom italieneren noe oppbrakt inn i stabburet og fortalte at han kom til oss for å slippe å være tilstede og høre på den tyske feltpresten som var kommet for å holde prek med etterfølgende nattverd for samtlige soldater og offiserer på luftvern batteriet. Men da en av oss humoristisk bemerket at han skulle vel også ha godt av å høre et Guds-ord, var det liksom han tok bladet fra munnen og nærmest holdt en noe merkelig privat prek for oss, hvor han bl.a. sa: Jeg tror ikke noe på den Gud som prestene snakker om, for det er bare en Gud som menneskene har skapt i sitt eget bilde, der prestens oppgave i det vesentlige er å påvirke at de overfører mest mulig av sin åndskraft til sitt gudebilde, så guden blir mest mulig stor, sterk og allmektig. For jo større, sterkere og mer allmektig guden deres blir, jo tilsvarende liten, vek og avmektig blir selve mennesket og helt ute av stand til å se, føle eller oppfatte hva de egentlig holder på med av galskap. All videre åndsutvikling er blitt stanset, og innhyllt i tåke av prestene, mens deres fysiske og tekniske utvikling raskt går videre, og derfor gjør det hele enda mere skremmende.

Men det er særs viktig for dem som så gjerne vil være myndighet, eller en diktator som da ikke får noen store vanskeligheter med å styre og herske over folket, ved bare å benytte seg av folkets allmektige Gud kan få dem til å akseptere all slags brutale overgrep og utføre det mest utrolige av materielle ødeleggelser, og uten å kny påfører seg selv og andre de største sorger, lidelser og bekymringer uten å være oppmerksom på at det er med deres egen tapte åndskraft de blir slått og styrt, og som får dem til å gjøre alt dette som de normalt ikke ville ha gjort.

For det merkelige er jo at de verste «plageånder» sitter øverst i kirken og er de største elskere av seriøs musikk, og har som sitt motto: «Vær så voldsom og brutal at ingen vil tro det – om det skulle bli fortalt – så vil skyldsspørsmålet falle tilbake på dem selv».

Arbeiderne over hele verden har siden lenge før den første verdenskrig lovet å ikke føre krig – og drepe hverandre. Men så lenge de ikke blir seg bevisst *hvilke* krefter det er som styrer dem, og gjør noe for å beskytte seg mot de nedbrytende krefter – vil arbeiderne alltid fortsette å drepe hverandre.

Da jeg spurte forsiktig: «Når du ikke tror på Gud, tror du vel på Djevelen»? Da så han granskende på meg, kremtet og sa: «Det ene som mennesket med sin fantasi skaper, skaper det vel slik at det skaper det andre, så menneskesinnet blir splittet og kommer i kamp med seg selv, og bildet av dem blir dermed mest mulig fullkommet. Men det forstår du vel bedre når du har tenkt over og funnet svar på; hvem som har skapt Djevelen? Hvem var han? Hvor kom han fra, og hvem sendte han til Jorden da han ble for brysom? Nei, det er nok bare menneskene som kan finne på å slippe Djevelen inn på barneværelset og la han uhindret herske der, når han blir for brysom å ha i storstuen.

Det måtte vel på mange måter gå an for den allmektige skaper å frelse menneskesjelen på, fra den Djevelen som han selv har skapt, uten å gå veien gjennom bruk av vold ved å ofre sin eneste sønn til spott, pine, lidelse og en barbarisk død på et kors, for deretter (symbolsk ved nattverd) drikke hans blod og ete hans legeme for at menneskene skal få syndenes forlatelse og begynne på nytt. Det måtte jo da nødvendigvis skape torturister og mordere som sammen med korset blir dekorert og forhelliget som Guds menn og redskap, og holde liv i en slumrende kannibalisme, et menneskeverk for å oppfylle det som engang er skrevet av mennesker. For slik som guden og deres religion er, slik er folket. Det hele er et sånn skremmende bilde av vår vestlige kultur at andre folk og nasjoner har all grunn til å bli livredde når de hører at et sånt åndskulturfolk tar jernbeslåtte marsjstøvler på og begynner å rasle med sine våpen. Men sånn kan man jo ikke si til en ekte tysk soldat. Dere som er fanger har i hvertfall den fordel å være upåvirket av all propaganda fra radio, aviser og presten, og derfor bedre kan tenke selvstendig, se og vurdere mere riktig over det som foregår i verden nå», sa han, kremtet og gikk, da han alt syntes å ha vært her for lenge og preket for meget. Dessuten kunne det bli spørsmål etter han. Ja, tenke, se og legge merke til det som foregår var vel det eneste som vi hadde rik anledning til. Men når menneskene blir oppdratt til å tro at det største – å bli frelst, har foregått ved vold og drap, og at de som gjorde det ble tilgitt og opphøyet. *Hvor* skal vi da finne de skyldige i alt dette brutale som skjer?

Vel har menneskene gjennom tidene skapt seg mange slags guder og tro som de har tilbedt, dyrket og lidd under. Men som en av fangene bemerket: Selv en italiener måtte jo forstå at intet kan skape seg selv. Bare den allmektige Gud som har skapt alt, har engang i tidens morgen skapt seg selv.

Matrasjonen som vi fikk ble jo gradvis mindre og mindre, så jeg husket nesten ikke hvordan det var å spise meg mett. Tyskerne fikk også lite mat. Men de tyske myndigheter trykket bare opp flere penger, så den tyske soldaten kjøpte alt som det gikk an å få for penger, så for dem var det ingen nød.

Det var, som sagt, trist å være innestengt så lenge på et lite stabbur, trangt var det om plass, lite å foreta seg og uten noen kontakt med dem ute. Så det ble for det meste å ligge på hyllen å tenke, noe som jo i seg selv kunne være farlig i lengden.

Men en kveld kom italieneren gledesstrålende inn på stabburet og fortalte oss at han hadde fått permisjon, og skulle reise hjem til sin kone om et par dager. Derfor måtte han nå gå til en bondegård for å kjøpe noen sølvrevskinn, som en nordmann som arbeidet der, skulle skaffe han, og ville at vi skulle bli med så vi kanskje kunne få noe å spise. Men han kunne ikke la alle bli med, det ble for mange, sa han. Så vi var bare tre som gikk. Jeg var glad for å komme bort

fra det tyske området, få trekke frisk luft, for det gikk en spesiell lukt av alt tysk, som lignet mye på bukkelukt. Folk kalte den tysklukta, for den satte seg fast overalt og var nesten helt umulig å vaske bort. Det var et stykke å gå, så vi kunne nyte den herlige, fine vårkvelden. Etter en solvarm dag duftet det av grønt fra alle knopper hvor blomster og blad presset på for å komme ut og utfolde seg med all sin prakt og skjønnhet, i en vår som alltid er like jomfruelig for hver gang. Så det var vel ikke noe rart i at våre forfedre i gammel tid tilbød elementene. Solen som ga lys og varme – skapte liv i alt. Våren var en hektisk tid hvor alle gjerne ville være med å arbeide for matauk, så de kunne få noe igjen og berge livet med til krigen var slutt.

Da vi kom opp til bondegården var det ganske stilt ute, bare en velfødd storrotte sprang skremt over tunet og gjemte seg under stabburet. Italieneren pekte på den og sa: «Der hvor rottene er der er det også noe å spise».

Vi banket på, og kom inn på kjøkkenet hvor flere kvinner var travelt opptatt med å stille til kveldsmaten til arbeidsfolket. Bonden selv var en mann omkring de sytti – alminnelig høy og bredbygd – med noen store og kraftige hender, som ingen kunne unngå å legge merke til. Han satt ved kjøkkenbordet og slappet av – med den ene hånden hvilende på bordet – kunne ta det litt med ro nå, som han sa, når så mange av barna og andre kjente var kommet fra byen for å hjelpe til med vårarbeidet på gården.

En av damene fortalte at det nå var så lite med mat å få tak i i byen at det var nesten ikke til å holde ut. Vel nok så var der noen som hadde både villagris, høner og kaniner som de foret med allslags skrell og avfall. All mat ble til de grader utnyttet, intet som var spisende ble nå kastet, så storrottene ble radmagre og flyktet også i stort antall ut på landet for å finne noe å spise. «Ja!» skjøt bonden inn, «det er de djevla tyskerne som har dratt storrotter, kakerlakk og veggelus med seg utover hele landet, så det er ikke levende fred å få når man skal legge seg og hvile etter en slitsom arbeidsdag. Vi har jo aldri før vært plaget av sånt utøy før tyskerne kom, så husene våre er bygd så åpne at korn og grønnsaker blir oppspist av rottene.

Men ikke alle vil arbeide, så når det blir lite med mat til dem, blir mange bønder plaget med at krypskyttere og svartebørshaier stjeler husdyr (sauer) og grønnsaker fra dem. Men tyskerne bare trykker opp flere penger og kjøper opp alt av mat og ting av verdi som de «raner» med seg ut av landet. Har jeg i dag vært like ung – som jeg er gammel – så skulle jeg med denne hånden ha slått i hjel hver eneste av disse tyske rakkerfantene som er kommet til Norge», sa den arge bonden og løftet den svære arbeidshånda opp mot ansiktet til tyskeren (italieneren). «Herre Gud! Nå må du akte deg far, hva du sier. Du vet det er farlig å si sånt nå», «skrek» kvinnene i kor, og løp skrekkslagne mot døra – og ut. De ville trolig ikke være vitne til det som ble sagt, eller nå kunne hende. «Bli ikke redd! Jeg er ikke farlig», sa tyskeren, beroligende. «Noen må jo si sin mening. For hvis ingen tør si sannheten, så er det jo heller ingen som får vite hva som foregår i et land under krig og fremmed okkupasjon. Dessuten så er jeg ikke tysker – men fra Italia og langt fra enig i alt som tyskerne gjør» «Å! Er du fra Italia»? utbrøt bonden begeistret. «Ja, italienere det er virkelig noen fine mennesker». Det var ikke måte på all den rosende omtale han ga dem, for han var trolig klar over at han hadde sagt for mye og at det derfor kunne være fare på ferde.

Personlig syntes jeg at tyskerne og italienerne, stort sett, var av samme slags instilling. Men det var vel noe som folket i det krigsherjede og okkuperte Etiopia best kunne fortelle om. Da italieneren gikk ut for å avgjøre skinnhandelen, lente bonden seg over bordet og nærmest hvisket til oss: «Vær med godt mot, gutter. Det går godt nå». Så ble bordet dekket. Den pinlige situasjonen var over, og vi fikk spise oss riktig gode og mette, og bondekona laget til en pakke med påsmurt brød til hver av dem som var igjen på stabburet, og av bonden selv fikk vi en stor pose med hjemmeavlet tobakk.

Da vi kom ut sa italieneren: «Den bondemannen var meget sint på de tyske soldatene, men jeg tror han beskylte dem for mye av det som den norske mann selv gjør». «Det kan godt hende», sa jeg og ville ikke ha noe snakk om det. Jeg hadde jo for lengst oppdaget tyskernes «Janus-ansikt». Derfor måtte man alltid være forsiktig med hva man sa, eller fortalte, om seg selv og andre.

Vi var mette og fornøyde med nyhetene. – «Vær med godt mot, gutter. Det går godt nå», sang i ørene. Italieneren var også fornøyd, hadde gjort en god forretning ved kjøp av to riktig pene sølvrevskinn, og et rødrevskinn, som han bar omhyggelig i en pakke under armen, klappet på den, smilte og sa: «Jøde – jøde, penger – penger», og bladde med fingrene. For når krigen var slutt skulle han og kona begynne med pelsvareforretning. Arbeide og slite med å bygge opp igjen alt som er blitt ødelagt under krigen, det kan de gjøre som har ødelagt det, så kan det kanskje da bli slutt på krig og alle ødeleggelser av verdier.

Da jeg sa at den som setter de ansvarlige for ødeleggelsene i arbeid med å bygge det opp igjen, vil sikkert få mer enn nok av protester fra alle som som har profitert på krigen, og som fortsatt ser på krig som en meget god forretning, uten å måtte ta hensyn til alle de sorger og lidelser det medfører. Nei, det blir nok jeg og du, hvis vi overlever, som må gjøre det, ble italieneren opphisset og nærmest skrek: «Ikke jeg! Nei, ikke denne mannen skal arbeide i ruinene», og pekte på seg selv og kremtet flere ganger. Men så lenge arbeiderne godtar og vil være spillebrikker i kapitalens følelsesløse hule hånd, må de også godta arbeid, slit, svette, sorg og savn, som ofte er den lønnen som krigen gir.

På stabburet ble alle glade over å kunne spise seg mette av det deilige brødet som vi hadde med til dem. Men å røyke bondens hjemmeavlede tobakk inne på det trange stabburet gikk nesten ikke an, for den luktet så ille. Men sterkt og godt smakte det likevel med røyk.

Vi var alle spente på hva slags tysker som skulle være vakt over oss, mens den hyggelige italieneren var hjemme på permisjon.

Men et par dager senere kom italieneren inn for å si adjø til oss før han reiste. Samtidig advarte han oss om å være forsiktig med hva vi sa til den nye tyske vaktsoldaten, da han var en uforbederlig nazist, og en trofast Hitler-tilbeder som ikke likte fanger, sa han, og kastet den store pakken med reveskinn opp på bilen og kjørte. Noe annet var han ikke interessert i å ta med seg.

nye tyskvakten

Den nye tyskvakten var en liten rødusset mann, med et glattkjemmet hår, til siden, og en liten brun Hitler-bart under nesen. Det var tydelig å se at han gjorde alt for å ligne mest mulig på sin Führer. Og lot oss forstå at han ikke likte fanger, og sa ofte når ikke alt under arbeidet gikk etter hans nese, at vi var bare noen dumme fugler som skulle ha vært skutt, fordi vi ikke ville hjelpe Tyskland med å samle Europa til kamp mot bolsjevismen, som han nærer et utrolig hat til, når han gjenfortalte de samme hårreisende historiene som de mektige godseierne, under Tsar-veldet, fortalte, mens de i landflyktighet gikk omkring i Europa og livnærte seg som skjærslipere og skreppehandlere, for å så mistro og hat hos folket mot de nye makthaverne i Russland.

Den nye tyskvakten var også en stor optimist. Hans største ønske var å få komme til Øst-fronten og skyte flest mulig bolsjevikere, så også han kunne få det så ettertraktede Jernkorset å pynte seg med før krigen var slutt. Men med en snev av tvil tilføyde han. For oss tyskere er det «et være eller ikke være», derfor må ikke, eller kan ikke Tyskland tape denne krigen under Der Führers ledelse, og med hjelp fra den Allmektige. Geværet så ut for å være hans kjæreste eie, for det holdt han alltid klar i hånden, strøk og klappet på det så det var nesten flaut å se på. Skjøt gjorde han på alt levende vilt som han så, som ekorn, skjære og kråke. Treffsikkerheten var dårlig, noe som ergret han mye. Det hendte at det falt et par tre fjær av kråka som snart lærte å holde seg på avstand

Ellers var han stort sett grei mot oss. Han likte å fortelle og skryte hvor mye finere og bedre alle ting var hjemme i Tyskland enn i Norge. Fortalte oss at han var gift, hadde kone og to barn, en gutt på vel femten år og ei jente på fjorten. Han la ikke skjul på at han elsket og forgudet dem. Når han var hjemme, var han hver kveld inne på barneværelset og ba kveldsbønnen sammen med barna og påså at de høytidelig hilste Heil Hitler, foran et bilde av Der Führer som hang på veggen, som en gud som så, hørte og kontrollerte at alt som ble sagt og gjort var i samsvar med nasjonal-sosialismens ånd og bestemmelser. Det måtte de også gjøre hver morgen når de sto opp, for det var noe han bestemt forlangte av dem. Ellers fikk de gjøre som de ville. For det var jo barna som var fremtiden. Det var for deres livsrom at Tyskland kjempet så de skulle ha Europa. Ja, hele verden som sin tumleplass, hvor de uhindret av andre kunne utfolde seg som de ville. For det var det germanske folk som var utsett av den Allmektige til å styre verden.

Hjemme i landsbyen hadde han et lite sagbruk, hvor han og kona, som var lita av vekst, men lubben, frisk og sterk (veide åtti kilo) arbeidet sammen med å sage tømmer til bord og planker, med en sånn ny og fin rammesag som det ikke fantes maken til i hele Norge. Det å sage tømmer var et hardt og tungt arbeid. Men når krigen var slutt skulle han bare bruke arbeidsfolk til det, så han og kona kunne ta seg fri, reise og kose seg resten av tiden når ingen tyskere lenger behøvde å arbeide.

Det var både interessant og skremmende for oss å høre han fortelle at andre folkeslag skulle være deres slaver og arbeide, mens de selv lekte og koste seg med å reise.

Men det var vel helst hans egen private forestilling om fremtiden. I hvert fall var det ingen av oss som snakket med han. Vi bare svarte ja, eller nei på hans tiltale. Aldri kom han inn på stabburet for å se til oss slik som italieneren gjorde. Bare en gang så jeg han stakk hodet inn gjennom døren, rynket på nesen og utbrøt: Svine-stall!

En dag var tyskvakten i et særdeles godt humør, han hadde fått vite at når italieneren kom tilbake, skulle han få permisjon og reise hjem til Tyskland. Det var lenge siden sist, så han var overlykkelig. Dessuten hadde han vært så heldig og fått kliret (kjøpt) til seg ost, smør og egg hos en bonde. Og hos en fisker, en hel dunk med stor, fin sild. Nå gledet han seg til at kona og barna skulle få noe

godt å spise når han kom hjem. For han hadde hørt at det var smått om mat i Tyskland nå. Derfor hadde alle tyskerne som reiste hjem på permisjon med seg en silddunk som ble ansett som et gyldig permisjonsbevis. Det ble fortalt at en tysker uten silddunk vakte mistanke og passet hans ble ofte nøye kontrollert.

Samme dag som italieneren kom tilbake, tok han silddunken og den store, tunge oppakningen på ryggen og gikk. Det var tungt, så han slet fryktelig og svettet før han kom seg i bilen og kjørte avsted. Lykkelig hjem på permisjon. Og uvitende om hva som kunne møte han.

Nå når italieneren var kommet tilbake, var det ikke lenge før han kom inn på stabburet og hilste på oss, og fortalte om sin reise hjem på permisjon. Det hadde vært en slitsom og farlig tur. Verst den stadige kontrollen av pass og bagasje, så neste gang han reiste hjem skulle han i hvert fall ha med seg en silddunk så han slapp å bli mistenkt for å være en engelsk spion. For etter at den forespeila illusjonen om en hurtig tysk seier over Russland, og dermed en snarlig slutt på krigen var mislykket, var Gestapo på hysterisk jakt etter alle mistenkelige spioner. De slo hensynsløst ned på all form for opposisjon som kunne undergrave den tyske krigslysten. Mens alle kunstarter som musikk, sang, dikt, malekunst m.m. ble, stimulert og maksimalt utnyttet for å fremtvinge en hensynsløs kampmoral hos det tyske folk. Så bare de som i tide hadde gått inn for å beskytte seg mot disse kreftene, var ennå i stand til å tenke sånn noenlunde klart. For det finnes vel også en grense for hva den menneskelige hjerne kan motstå av påvirkning fra spesielt utdannede utøvere?

Ellers hadde hans familie det stort sett bra. Bra med mat hadde de og ingen synlige merker etter krigshandlinger var å se på hans hjemsted. Men mange soldater fra stedet var falt på Øst-fronten, så en trykkende stemning av sorg og savn hvilte over bygda og gjorde besøket lite hyggelig. – Det er stor synd, også på det tyske folket, sa han, med et tankefullt uttrykk i øynene. Så det var klart at han også hadde sett og opplevd noe han ikke ville fortelle.

Etter at italieneren var kommet tilbake fra permisjonen sin var han ofte meget trett og irritabel. Og kremtingen hadde tiltatt i intensitet og styrke, noe som opplagt var en følge av hans halsonde. Særlig høy var kremtingen hver gang han gikk forbi den store sandkassen hvor den tyske luftvernstillingen og det omliggende landskapet var autentisk formet i sanden, og de tyske offiserene lekte fientlige angrep.

Når vi arbeidet i skogen, kunne han sitte bak et tre og sove, stilt og rolig i timesvis. For som han sa: Jeg må sove om dagen, for om natten kan ingen av soldatene som ligger på rommet sove når jeg kremter. Noe som gjør dem trøtte, nervøse og irriterte i tjenesten og forlanger meg fjernet. Derfor har kommandanten nå bestemt at så snart den andre tysk-vakten kommer tilbake fra sin permisjon, skal jeg til militærlegen som skal avgjøre om jeg skal slippe militæret for godt, sa han, og var optimist til det siste. Som vanlig.

Tiden gikk, om enn noe sent for den som fange. Krigen ville liksom ikke ta slutt, så jeg ble mer og mer klar over at den ennå ville bli både langvarig og hard. Vi måtte bare prøve å innstille oss på å vente, være optimister og håpe at det ville gå bra, for det å flykte til Sverige var håpløst så lenge det ennå var vinter i fjellet.

Men så en dag var tyskeren tilbake, permisjonen hjemme hos familie i Tyskland var forbi. Italieneren ble omgående sendt til lege for halsondet.

Men vi kunne liksom ikke riktig kjenne tyskvakten vår igjen. Den brune Hitler-barten under nesen var barbert bort, han var svært blek og sa ikke ett ord hele veien mens vi gikk opp til skogen for å arbeide. Geværet som han før alltid holdt klari i hånda til bruk, hang nå likegyldig i reima på ryggen, og han sto for det meste bare og stirret i marken. Det var tydelig å se at ikke alt hadde vært bra hjemme, siden han var så nedfor. Det var så trist, jeg syntes nesten synd på han, og dristet meg til å ønske han velkommen tilbake for liksom å tine han opp.

Først sto han bare og så på meg med et fjernt blick som om han ikke trodde hva jeg sa. Så utbrøt han plutselig: Krig er noe skitt, den ødelegger *alt*, og gjør oss mennesker *gale* og ute av stand til å fatte de sorger og bekymringer vi er med på å påføre oss selv og andre. Så fortalte han at kona hans som før var så frisk og lubben, nå var underernært, blek og tynn, utslitt og syk i brystet av en fremskredet tuberkulose. Hun veide nå bare femti kilo, sa han, og laget hulkinner for å vise oss hvor tynn og utslitt hun var blitt. Barna gikk mest ville, streifet ute om nettene i store bandeflokker. Stjal, røykte og drakk seg fulle, og gjorde alt som var galt når fedrene deres var ute i krigen og mødrene klarte ikke lenger med dem. Så alt blir fortvilt når man plutselig oppdager at alt man har kjær og har arbeidet for, går til grunne som en følge av krigen. I silddunken som han hadde med seg hjem, var det bare litt sild i begge endene, resten var fylt med gamle sko, tang og sten. Midt i smør-kleppen var en gammel malingsboks og de fleste eggene var råtne. Så det var ikke mye av det han kom hjem med som familien kunne spise, sa han og ristet oppgitt på hodet over den utspekulerte måten svartebørshaiene benyttet seg av for å kunne tilvenne seg mest mulig penger, brennevin og tobakk på fra de tyske soldatene.

Mange tyskere fra hjemstedet hans var falt ved fronten, andre var kommet hjem som invalide og hinket omkring på krykker med store skader etter kamp-handlinger og forfrysninger som vaktsoldat ute på de russiske steppene.

Reisen gjennom Tyskland hadde gjort et dypt inntrykk på han. De mange vestlige bombetoktene over Tyskland hadde lagt store områder i ruiner, og mange sivile var drept eller lå levende begravd under betong og stein. Bare der hvor det var investert engelsk og amerikansk kapital, var blitt spart og sto igjen urørt. Det var ikke vanskelig å se hvilken tysk krigsindustri som gikk med utenlandsk kapital og bare økte tyskernes produksjon av krigsmateriell. Det er når man ser hvor lite menneskeliv betyr – i forhold til kapitalen – at man begynner å tenke.

Måtte bare denne håpløse krigen snart ta slutt! For meg er det nå det samme hvem som vinner eller taper, utbrøt han oppgitt. For en *krig i praksis* er noe helt annet for en soldat, enn den som høytidelig blir planlagt og formet i en sandkasse av offiserene, hvor det vesentligste ikke blir tatt med. For en slik innbitt motstand som det russiske folket gjør for å verne landet sitt, uten hensyn eller frykt for noen ting – verken Gud eller Djevelen. Derfor må både denne og den neste tyske generasjonen stå på vakt langt inne i Russlands store skoger og endeløse stepper for å holde det veldige landet besatt, og vi blir aldri sivile mennesker igjen og kan arbeide med det vi har lyst til. Kanskje det eneste våre etterkommere finner igjen av oss, er et råttent trekors. For de som sitter trygt under sin «måneskinnslampe» og drømmer om å kunne herske i et Stor-Europa, tenker ikke på at de ødelegger hele familiene og våre liv, sa han i en svært bitter tone.

Det siste han gjorde før han reiste hjemmefra, var å rive ned og kaste ut alle bilder av Der Führer som han mente var årsaken til den tiltagende mistro og splittelse av familien, hvor ingen lenger torde si eller skrive om de faktiske forhold til hverandre. Den tyske soldaten burde blitt spart for den sjokkerende opplevelse han møter når han kommer hjem, sa han og var synlig rørt. Jeg kunne se at en tåre sto i øyekroken på den før så overbeviste og partitro nazisten.

Det at de tyske offiserers krigslek oppe i en sandkasse ikke ga rom for de sorger og lidelser som en krig medfører, kom vel av lekens barnslige karakter. Men det at hans kone ikke hadde skrevet til han om forholdene hjemme var uforståelig, så jeg syntes nesten synd på han som menneske. Når de overfalt *andre* land og berøvet oss vår frihet til å skrive og si det vi mente var riktig, når de påførte oss ubeskrivelige lidelser og savn i tyske konsentrasjonsleire og en voldsom død for mange, da syntes han alt var riktig og som det skulle være. Men når den *samme* galskapen *tilbake* som en boomerang på dem selv og deres familie, først da syntes han å reagere og våkne så mye at han villde ha en snarlig slutt på krigen og dens galskap som de selv hadde satt i gang.

Men det ser ut til at ennå må mye ondt komme over land og folk før krigen er slutt og menneskene oppdager og tar avstand fra de krefter som fremkaller krig. I hvert fall hadde han på sin «Urlaub» hjem til Tyskland fått hørt, sett og følt *nok* av nazismen og det den sto for, for nå fikk både ekorn, skjære og kråkene være i fred. Geværet hang likegyldig og slang bak påryggen, og han var taus og ble mer og mer betenkt for hver dag som gikk og brydde seg ikke mer om hva vi fanger gjorde eller ikke gjorde.

Tyskerne blir slått tilbake

Rykte om at den tyske arméen var slått tilbake både i Afrika og Russland, og hadde lidd et knusende nederlag ved Stalingrad, hadde også nådd fram til de tyske soldatene her i Norge. Krigen som bare skulle bli en kort og fornøylig parademarsj så nå mer og mer ut til å ende i en katastrofe av et mareritt for tyskerne og alle de som hadde bidradd med sin støtte og deltagelse i nazismens fanatiske raseforfølgelse og barbari mot folket i de tyskokkuperte områdene. Noe som vel også hadde nådd fram til de russiske soldatene og gjort dem nærmest desperat i sin kamp mot tyskerne, så det tyske uttrykket: Et være eller ikke være, var også aktuelt for dem for å kunne overleve som mennesker og rase.

Det russiske folks motstand gjorde at flere tyskere gjorde alt som var mulig for å bli forflyttet, så de kunne slippe å bli sendt til fronten. Den tyske løytnanten som hadde fått oss utlevert fra Falstad fangeleir, ble forflyttet til stabskontoret og tok oss med på en lastebil. Først til en plass som het Ulvik, så videre til den tyske flyplassen på Værnes, hvor tyskerne syntes det var mer viktig å ha oss plassert som gisler for å hindre de allierte i å bombe den så viktige flyplassen. Tett inntil flystripa ble vi plassert i en liten brakke, som vi så vidt kunne skimte innimellom all piggråden. Det hadde bodd russefanger i brakken, men vaske og gjort i bra stand, var den slett ikke så verst å bo i for oss som var avvent med å stille noen krav. Det ble som vanlig for oss fanger trangt om plass da Gestapo puttet nok et par fanger inn. De gamle tyskvakterne som vi var blitt så godt kjent med, så vi ikke noe mer til.

Hele flyplassområdet var strengt bevoktet dag og natt av tyske vaktsoldater. De åpnet porten i piggrådgjerdet om morgenen og ledet oss til dagens arbeid, og stengte den om kvelden etter arbeidstidens slutt. Så noen kontakt med dem, slik som med italieneren, ble det ikke, da de skiftet så ofte om vaktoppgavene.

Den tyske SS løytnanten Saito, ansvarlig for fangene overfor Gestapo i Trondheim, lovet oss større frihet og besøkstillatelse. Han gjentok sin formaning om at ingen måtte flykte, og trusselen fra Gestapo om de represalier som ventet oss, noe som også kunne ramme han selv. Det var jo ikke lenger noen vits i å flykte når vi dermed lot våre medfanger i stikken – og en uvisss skjebne, for det kunne ikke gå så lang tid for tyskerne måtte kapitulere. Jeg bestemte meg heller for fortsatt å studere «herrefolket» og det som foregikk i et okkupert land. For tyskernes adferd var interessant og kunne gi svar på så mangt. Så var det bare å håpe at Gestapo hadde glemt den harde dommen og den skjebne de hadde tiltenkt meg, og at de ikke fikk anledning å gjøre noe desperat – når det gikk opp for dem at slaget var tapt.

Det ble nå større muligheter for oss å komme i kontakt med sivile nordmenn, og dermed muligheter til å få høre ferske nyheter om krigens gang, og hva som egentlig rørte seg ute blant folk etter en såpass lang okkupasjon. Hva foretok tyskerne seg? Og ikke minst interessant var det å få et innblikk i hva de norske quislingene foretok seg nå når nederlagets time nærmet seg og kanskje alt ville bli gjort for at de skulle overleve?

Av en nordmann som var tvangsutskrevet av arbeidsformidlingen mot sin vilje å arbeide for tyskerne på flyplassen, fikk jeg høreden gledelige nyheten at den så tapre Røde Armé snart sto ved den norske grensen, og sannsynligvis ville forfølge tyskerne inn i Finnmark og slå dem sønder og sammen på norsk jord.

For soldatene i den Røde Armé ble ikke hindret av forrædere (quislinger), sabotører og provokatører. Denslags utøyer som under tsartiden hadde pint og plaget det arbeidende russiske folket, hadde Stalin vært forutseende nok til å ha rensket ut og kvittet seg med på et tidlig tidspunkt. Og det var noe som alle frithetselskede folk i alle de tysk-undertrykte land og områder – mer og mer beundret Stalin – og roste han for. Ja, han ble nærmest forgudet av det norske folket nå når de endelig øynet frigjøringen like om hjørnet. Ja, til og med de som før krigen hadde fordømt og kritisert han, så nå på Stalin som *symbolet* på en framsynt statsmann som hadde gjort det som vi nordmenn *måtte* gjøre når krigen var slutt.

Ingen torde tenke på det som kunne ha hendt menneskeheten om den tyske femte-kolonne hadde fått utfoldet seg så fritt i Russland som de gjorde i de land som tyskerne tok i ett jafs, og fortsatt holdt okkupert. Det at Stalin mer og mer vant nordmennenes hjerter var noe som quislingene fryktet mer og mer, så han, mens begeistring og håp lyste i øynene.

Under en så lang fiendtlig okkupasjon av et land var det mange som hadde profittert og tjent store penger på å arbeide for okkupanten. Quisling og co hadde – i ly av de tyske bajonettene – plassert sine mest trofaste nazister og sympatisører i de fleste aviser og viktige kommunale og statlige verv. Noe som nå var blitt en hodepine for mange, ettersom nederlagets time nærmet seg. Derfor ble trolig alle krefter hos dem samlet og satt inn for å finne nye muligheter til fortsatt å kunne beholde de fleste av sine viktige arbeidsplasser med mulighet til fortsatt makt og innflytelse i samfunnet, også etter at krigen var slutt.

Det så ut som at quislingene hadde fri anledning av Gestapo til å komme inn i de tyske konsentrasjonsleirene, hvor de kunne oppsøke fanger de fryktet kunne skade dem personlig, eller nazismen som helhet. Med allslags list og utspøkulert djevleskap arbeidet de systematisk for å få vedkommende fange i en så fortrenget situasjon at han gjorde noe overilt og gikk i en felle. Hvor etter Gestapo overtok med sine avstraffelser. Derfor kunne man i en fangeleir aldri være nok forsiktig. Når man *oppdaget* fellen, var det som oftest *for sent*. Men quislingene kunne også, som tyskerne, vise storsinn, – kjøpe fri, og spå en stor og lys fremtid – i sitt fedreland, for den som var villig til å hjelpe dem ved å vise de verdighet – så de ikke fikk for store økonomiske tap. For mange utrenskninger – og offer ble de tildelt på regnskapets dag, noe de fleste landssvikere av alle kategorier, *nå* skjønte var unngåelig.

Etterhvert som jeg bleklar over hva de gjorde – og benyttet seg av for å nå sine mål, ble jeg overbevist om at den eneste måtel å komme fra dette fangenskapet med livet i behold, var å tie, være så anonym og forsiktig som det lot seg gjøre. Og så sette vårt håp og lit til vår Konge og statsminister Nygaardsvold som var i England, og hadde levd i frihet, og ikke lot seg kjøpe. Men ville holde det som var lovet, når de kom tilbake til Norge etter at krigen var slutt at de skulle ta et alvorlig oppgjør med alle landssvikerne og profittørene som hadde samarbeidet med fienden og profittert stort på krigen.

Arbeid på tysk kjøkken

Arbeidet som vi skulle gjøre var såvidt forskjellig. Jeg og to andre fanger skulle være på det tyske kjøkkenet for å skrelle og raspe poteter. For tyskerne skulle ha stor fest, og da skulle de jo ha sin yndlingsrett – potetboller, kjøtt, saus og surkål.

Samtidig kom det en norsk dame som også skulle hjelpe de to tyske kokkene med å koke maten til de tyske soldatene. For krigen krevde nå at stadig flere soldater ble frigjort til direkte fronttjeneste. Noe som tyskerne i samarbeid med de norske nazimyndighetene sørget for å muliggjøre med stadig økende bruk av fanger og sivil arbeidskraft, noe som vi selvfølgelig mislikte, men kunne gjøre lite med. Damen fortalte at hun var tvangsutskrevet av den norske arbeidsformidlingen, til å arbeide hos tyskerne som ikke tillot at noen gikk arbeidsledig.

Hun ga inntrykk av at hun mislikte det hele. Så vi fikk nærmest sympati for den spebygde og mørkhårede jenta, med noen troskyldig, mørkebrune øyne som minnet om at hun var av blandet blod og som stort sett var i samme situasjon som oss, bare det at *hun* fikk *betalt* for sitt arbeide, noe vi fanger ikke fikk.

Det at myndighetene skrev en så ung jente ut til tyskerarbeide for at kommunen skulle få skatteinntekter, var jo som å sende henne i «løvens hule».

Det første den tyske sjefkokken gjorde, var å holde en tordentale om det germanske folks heroiske kamp mot den fremstormende bolsjevismen, så den sorte grønlandshunden, som lå ved utgangsdøren og ventet på et kjøttben, ble skremt og begynte å gjø. Han sa bla at det var strengt forbudt å stjele mat fra kjøkkenet og ta med seg hjem. Men her på kjøkkenet kunne hun få spise så meget hun orket. Så satte han fram på bordet brød, smør og pølser, og det var jo noe som var blitt mangelvarer i Norge nå, så hun spiste så mye at jeg trodde hun ikke hadde smakt mat på lange tider og holdt på å spise seg i hjel. Men kokken sa: Det er viktig å gi henne så meget å spise med en gang at hun mister matlysten. Det lønner seg i lengden, sa han med et smil, og syntes visst å ha funnet opp en *egen* metode å spare mat. Og det stemte. Hun ble syk og tålte siden ikke lukten av mat, så han visste nok hvordan han skulle ta knekken på matlysten hennes. Tyskerne hadde som regel en baktanke med *alt* de gjorde.

Til kjøkkenet kom soldatene for å hente maten og de fleste spanderte sukkertøy på den nyankomne jenta – som takket med et smil og spiste begjærlig – vel uvitende om at det kunne være farlig for en anstendig kvinne å spise, fra en tyskers hånd. For jo mer hun spiste, desto lettere bytte ble hun for dem som var «herrefolket» og visste hvordan de skulle vekke og utnytte en ung kvinnes drøm, i en for henne vanskelig tid.

Den andre tyskeren som var underkokk – fortalte oss at han gikk på skole sammen med en del andre unge gutter som skulle utdanne seg til kokker. Da de fikk høre at krigen var brutt ut, ble de elle vill av glede – og ropte i kor, Heil Hitler! og kastet glass, kopper og gryter i veggen for å hylle Der Führer som endelig hadde gitt dem den etterlengtede sjansen til å få oppfylt sine guttedrømmer – bli offiser og høyt dekorert krigshelt. Noe som Hitler hadde lovet alle som meldte seg frivillig og var tapre soldater. Så de aller fleste på skolen meldte seg med én gang. Jo før – dess bedre var mulighetene for å nå til topps før det hele var over. Men såvidt han da visste – var alle andre fra kokkeskolen falt. Bare han som var trofast mot kokkeyrket, var i livet og nå den eneste gjenværende, voksne mannsperson i familien. Derfor var han etter en tysk bestemmelse, fritatt fra å bli sendt til fronten, sa han, nærmest for å fortelle oss hvor dumme slike unge gutter kan være – som tror på all den løgnpropaganda som blir servert.

Bjørnøya, tyskertøsenes skrekk

Men kokken var human mot fangene, og vi fikk mang en godbit å spise. Jeg syntes å ha vært riktig heldig som fikk arbeid på tysk-kjøkkenet. Den norske jenta utviklet seg etter hvert til å bli ei «riktig» tysker-tøs – som villig lot seg utnytte. Etterhvert viste det seg at hun også var blitt gravid og nærmest kjempet en fortvilt «kamp» med sin kvinnelige sjarm for å skaffe seg en tysker som ville være hennes mann og far til barnet – gifte seg og reise til Tyskland for å slippe å bli snauklippet og sendt til Bjørnøya – somvar alle tysktøser skrekk etter at det var blitt sagt fra London. Mest la hun sin elsk på den tyske overkokken, som sa at han alt var gift og hadde både frue og barn hjemme i Tyskland og derfor ikke likte hennes tilnærmelser lenger. Men det var nærmest håpløst for en ikke arie-kvinne å bli akseptert som frue til de rasebevisste tyskerne.

De fleste tysktøser innså vel også etter hvert at krigen snart var slutt, og ble mer og mer fortvilte over å oppdage at også deres muligheter og drømmer om å bli en «fin» tysk-frue forsvant etter hvert. Tyskerne skjønte også at deres lek med norske kvinner snart var over og at de måtte forberede seg på å reise hjem til sin egen tyske fruer og barn. Det var jo ikke så vanskelig å forstå at også tysk-kokken hadde lyttet til London-radio for å høre om krigens gang, noe som var forbudt og *like* farlig for *en tysker* å gjøre som det var for oss nordmenn. Men det ble vel etter hvert klart for mange tyskere at de var – og fortsatt ble – ført bak «lyset» av sine egne og derfor tok den risikoen.

Det gjorde meg vondt å se at en norsk kvinne oppførte seg slik etter å ha blitt behandlet så respektløst. Men det var jo synd på henne som var blitt tvangs-sendt til å arbeide for tyskerne (i løvens hule) som det var nærmest umulig å komme uskadet fra for de fleste. Så da vi en dag satt og skrellet poteter, benyttet jeg anledningen til å advare henne: At du som norsk jente og med respekt for deg selv, klarer å oppføre deg slik når vi ser på! Det kan jo få ubehagelige konsekvenser for deg siden. Dere ser på! sa hun rasende, og sendte meg et nedlatende blikk. Dere er jo bare fanger, så hva dere og hunden som ligger borte ved døra ser – er det ingen som bryr seg om.

Jeg skjønte at nå hadde jeg sagt for mye, og tidde stille med en gang. Men *den* bemerkningen gjorde at jeg ble uønsket på kjøkkenet. Hun hadde klaget på meg til overkokken, som sa at jeg la for mye merke til det som foregikk på kjøkkenet og derfor måtte ut derfra med én gang. Dermed ble det en brå slutt på godbitene for meg som måtte være glad at ikke kokken gjorde noe mer med det. For min sak ville ikke tåle en rapport til Gestapo. Så jeg lovet meg selv høytidelig å ikke ha noe med tyskertøsene å gjøre for ettertiden hvis dette gikk bra. Men ikke lenge etter fikk jeg høre at den tyske overkokken hadde jaget henne, med den begrunnelse at han ikke ville ha et sånt bastardsvin på et tysk kjøkken. Isteden han hadde tatt inn ei lyshåret, blåøyd og ren arie-jente.

Hans ble tatt inn på kjøkkenet i mitt sted, og han var jo også ung og sulten og trengte kanskje liksom mye til å få seg noen matbiter, som jeg. Dessuten ville jeg ikke i lengden kunne klare den tyske omgangsformen uten å komme opp i vanskeligheter, så jeg var bare glad over å komme ut derfra og i lag med de andre fangene.

De var nå satt til å bygge et nytt kantinehus for de tyske offiserene, noe som jeg syntes var mer interessant, det å kunne være med å bygge – skape noe med hendene. Slik fikk jeg god anledning til å lære meg bygningsarbeid. For tyskerne hadde arrestert og tatt hit en riktig finsnekker og tømmermann fra Hommelvik. Han het Harald og skulle lede byggearbeidet.

Han var tilsynelatende en kjekk mann og en førsteklasses læremester for oss andre som var ulærde. Dessuten prøvde han flere ganger å overtale meg til å flykte, noe som jeg syntes ville være uriktig mot mine medfanger når det ikke var absolutt nødvendig for å berge livet. Men han hadde en uforståelig uvane

med å si, hvis vi sa han imot eller gjorde noe han ikke likte: «Jeg kan være jævlig, hvis jeg vil!» I vår situasjon hørt det truende ut. For jeg visste jo at jævlig kunne bare den være som samarbeidet med tyskerne, så jeg valgte å være ytterst forsiktig, når jeg ikke kjente han, kan man jo lett ta feil.

Men tyskerne hadde det som vanlig travelt, så de kom med to snekkerkyndige russefanger som skulle arbeide sammen med oss. De var meget flinke og sympatiske, men hadde en egen evne til å kunne arbeide langsomt, noe som jo var felles hos alle russefangene, hvor ingen løp hurtigere enn at den som tyskerne slo og sparket kunne følge med, og hvor ingen tok tyngre løft enn at den svakeste blant dem kunne klare det.

Derfor sa de ofte til oss på et gebrokkent norsk: «Arbeid langsomt, langsomt arbeid. Vi har mange tid». Noe som vi selvsagt var enig med dem i. Men selv hvor mye vi prøvde å arbeide langsomt, var vi interessert i å se et resultat av vårt arbeid, så vi glemte det og arbeidet slik som vi var vant til i Norge.

Kantinehuset ble, som så mye annet, ferdig, og en stor sandkasse ble plassert midt på gulvet, hvor de tyske offiserene formet til det omkringliggende landskapet i sanden og øvet seg i strategisk forsvar av flyplassen i tilfelle et alliert angrep. *De fremelsket den sandkasse-kultur som en dag vil sjokkere verden.*

Når vi arbeidet sammen var det ikke til å unngå å bli kjent – snakke sammen om alt mulig, og om det som hadde hendt. Kanskje spesielt om tyskerne – og deres brutale framferd og oppførsel, og hva som kunne være årsaken til det. Det måtte være en meget dypliggende årsak til at menneskene kunne bli slik. Derfor så jeg på samarbeidet med de to russerne som en fin anledning til å lære *det* folket bedre å kjenne.

Nordmennene var i lengre tid blitt tutet øyne og ører fulle – om hvor meget mer framifrå og intelligent det germanske folket var på alle områder i forhold til andre folkeslag. Derfor var alltid en skurk og forbryter fremstilt som en lurvet og halvskjegget mongol. Det var en fremstilling som lett ble oppfattet og akseptert av de som hadde lært at et folk var spesielt utvalgt, og at Satan var lurvet og svart!

Den ene russeren fortalte at han selv hadde vært vokter over tyske krigsfanger som ble tatt til fange i Russland, og sa bedrøvet: Når jeg sammenligner den behandlingen de fikk av oss, og den som vi får av dem, er det bare et skremmende bevis på *hvor* farlig mennesker med en slik forkvaklet sjel kan bli. Folket blir tvunget, mot sin vilje til å gjøre upopulære ting, for å beskytte seg mot gjentagelser av det vi nå opplever.

Jeg ble interessert – og spurte hva slags behandling tyskerne egentlig fikk av dem i Russland? Selv om tyskerne hadde overfalt oss, drept vår familie og brent våre hjem, ble de tross det, behandlet som mennesker! Mens vi som ikke hadde gjort tyskerne noe – blir transportert til fremmed land og behandlet verre enn dyr. De av våre barn som tilfredsstilte tyskernes bestemte mål – ble med makt tatt fra sin mors fang og sendt til Tyskland, for der å bli oppdratt til germanere. En slik bunnløs sorg og tragedie kan bare det folket påføre andre – som selv har bygget sin åndskultur på en tragedie, sa han, og var tydelig bitter over tyskerens framferd.

Vi hadde nesten alltid hørt at russerne ikke var som andre folk. De var noen hedninger som ikke trodde verken på Gud eller Satan, så under vår samtale spurte jeg han om det russiske folket i sin alminnelighet, trodde på Gud? Han ble litt betenkt over mitt uvanlige spørsmål, men etter å ha tenkt seg litt om, svarte han: Gud er bare det bildet som menneskene i sin fantasi lager av seg selv, et bilde som er *meget* viktig for deres ledere – til bruk for å kunne holde folket innenfor en bestemt sirkel, og der gi dem en oppdragelse som hindrer dem i å komme videre i åndsutvikling.

Så når man kjenner guden deres – vet man omtrent nøyaktig på *hvilket ånds-nivå* de til enhver tid befinner seg. Derfor blir det mer skremmende og farlig jo lenger avstanden blir mellom et folks ånds-nivå – og det som deres tekniske utvikling er kommet fram til. Det sa meg lite som jeg ikke hadde hørt før, og jeg spurte ikke mer om det. Men jeg hadde alltid undret meg på hvorfor tyskerne gikk så hurtig fram i Russland og tok så mange russere til fange i krigens første fase. Når vi arbeidet sammen og ofte var i fortrolige samtaler, spurte jeg om han som russer kunne ha noen formening om hva som kunne være årsaken til det? Jo, svarte han raskt.

Med revolusjonen ble den svøpe tatt fra det egenmektige borgerskap – en svøpe som de i flere generasjoner hadde svingt over den russiske arbeider for å kue han. Da tyskerne kom, så de på dem som sine forbundsfeller som igjen skulle gjøre det mulig for borgerskapet – å få tak i svøpen og fortsatt svinge den over den russiske arbeideren.

Vi hadde det stort sett bra nå. Krigens gang, hvor den Røde Armé slo tyskerne tilbake og gjenerobret de tapte områder og dermed store mengder med krigsmateriell, gjorde vel sitt til at tyskerne fikk mere respekt for oss fanger. Og de tyskerne som før knapt torde nevne Stalin ved navn, omtalte han ofte som den rike mannen. Hva de nå måtte legge i det.

Men en mørk regntung kveld, sto jeg ved brakken og stirret ut gjennom den låste piggråd-porten da to tyske offiserer kom marsjerende i utakt forbi. De snakket høyt sammen og var tydeligvis ikke fornøyd lenger med krigen og sin situasjon. Da en av dem ensset den gamle russefangebrakka, som nærmest var skjult med piggråd, pekte han på den og spurte: Hvem er det som bor der inne i piggråden? Det er rikmanns-sønner som bor der; svarte den andre kjapt, og gikk videre. Vel nok var vi ikke russefanger, ei heller rikmanns-sønner, men det gledet meg å høre at noen av tyskerne nå hadde lært å tittulere dem for annet en for kommunistvin. Ofte syntes jeg synd på dem for den umenneskelige behandlingen tyskerne ga dem som ofret så mye for at også vi skulle gjenvinne vår frihet.

Tyskeren Seitz lot oss nå få større bevegelsesfrihet og dermed større muligheter til kontakt med de nordmenn som arbeidet innenfor flyplassområdet, og dermed også muligheter til å få høre nytt om krigen og det som foregikk ute i landet.

Om søndagene kunne vi få ta imot besøk. Arnold fikk sin kone Gudrun helt fra Nordland og hit, med deres ett år gamle datter som han ikke hadde sett siden hun ble født, noe som også gledet oss andre. Kristiansen fikk også sin kone hit fra Vestlandet. Men på et enkelt rom i en liten og trang brakke blant så mange, var deres muligheter for å kunne nyte ekteskapets samliv meget vanskelig. Så de måtte henge ulltepper rundt køya si for å få være for seg selv en stund. Men vi andre kunne likevel ikke unngå å høre hva de foretok seg bak ullteppet – og kona sa noe skuffet og oppgitt til mannen sin: Du må bare slutte, for du får jo ikke dette til.

Hun skjønte at jeg, som lå i køya ved siden av hadde hørt deres mislykkede samleie, og sa: Jeg tror at dere i tysk fangenskap er blitt seksuelt ødelagt som mannfolk! Da hun hadde sagt det, gikk det opp for meg hva som egentlig hadde hendt med oss – og vår potens. Men for å overleve, var vi nødt til å spise den maten som tyskerne laget til, og eksperimenterte med og kunne bare håpe at når krigen var slutt og tyskerne ute av landet, ville alt bli normalt igjen.

Harald fikk også ofte besøk av sin forlovede, ei riktig kjekk jente fra en bondegård i Malvik, like i utkanten av byen. De var begge svært oppsatt på at jeg burde benytte anledningen til å flykte. De visste om en helt sikker fluktrute som gikk fra Hommelvik til grensen, og hun skulle hjelpe til med å holde meg skjult på et hemmelig rom under hestestallen på gården, spesielt laget til dette formålet,

der kunne jeg være i sikker dekning for tyskerne til hun fikk ordnet med biltransport til Hommelvik og los videre til Sverige. Det gjorde meg noe betenkt og usikker, jeg trodde å være sikker på at bare jeg, og ingen andre nordmenn, visste om den harde dommen som jeg bar på. Men å mistenke dem for noe ville være uriktig mot mine medfanger som var så vennlige og hjelpsomme. Harald laget to pene koffertar til meg, og hun smuglet inn til meg et spesielt godt detaljert kart over området fram til svenskegrensen, noe som selvfølgelig stimulerte lysten til å flykte. Men jeg lurte mye på hvorfor ikke Harald *selv* benyttet seg av muligheten til å flykte, men anbefalte meg å gjøre det, uten tanke på tyskernes represalier og de konsekvensene det kunne få for de fangene som ble igjen.

Jeg visste at mange pålitelige nordmenn i Hjemmefronten arbeidet illegalt og tok store sjanser for å berge de som satt hardt i det, men det var vanskelig for oss å vite *hvem* var *hvem*. Av bitter erfaring visste jeg at også de norske gestapister i Rinnan-banden arbeidet energisk bak tyskernes rygg, med å lure motstandsfolk i ei felle for at de skulle knekke oss helt. Så jeg var i sterk tvil og ville bare benytte meg av tilbudet om hjelp til å flykte den dagen det var siste utvei for meg til å berge livet. Såpass hensyn syntes jeg å måtte ta til medfangene. Men bare det å kunne ha en åpen dør til Sverige om det ble nødvendig, var i seg selv en beroligelse.

Kontakt med motstandsmenn

Vi hadde som sagt, fått det litt friere, og dermed var mulighetene større for andre motstandsfolk til å få kontakt med oss om de skulle ha noe viktig og meddele. En litt eldre nordmann som arbeidet som rørlegger her på flyplassen, kom en dag bort til meg og advarte oss mot å benytte den fluktruta som gikk fra Hommelvik til Sverige. Den ble nå kontrollert av gestapister fra Rinnan-banden, og var livsfarlig å benytte. For å poengtere det, fortalte han om en motstandsmann ved navn Vollum. Han var telegrafist for hjemmefrontens etterretning og ble tatt på fersk gjerning av Gestapo.

Bare revolveren greide han å gjemme bort under ei matte i gangen før Gestapo tok han med og stengte han inne i enecelle på Vollan, hvor han under sterk bevoktning fikk en særdeles hard og ublid behandling. Han satt meget hardt i det, og fryktet det verste. Såfremt en mulighet fantes, ville han flykte. Fra vinduet i cellen kunne han se en varebil som på et bestemt klokkeslett hver morgen kom med dagens brødrasjon, og på et bestemt signal, tre korte støt i bilhornet, ble porten åpnet av tyskvakten. Fluktplanen var klar, hvis bare alt klaffet og gikk bra.

Om natten klaget han flere ganger til tyskvakten over vondt i magen. Da tiden nærmet seg at varebilen skulle komme, ba han vakten om å få gå ut på toalettet. Tyskeren fulgte han dit og stod vakt utenfor døren, uten å fatte noen mistanke. Da bilen fløytet tre korte støt, krøp han ut vinduet på baksiden av toalettet og løp ut porten som var åpnet av tyskvakten. Men tyskeren oppdaget flukten, og skjøt vilt etter han som løp i sikk-sakk for å berge livet. Han ble ikke truffet, men fikk et forsprang på tyskerne til å hente revolveren under matta i gangen og gjemme seg under søplet i en søppeldunk i bakgården, hvor han lå klar med revolveren i hånden om tyskerne skulle finne han.

Tyskerne sperret av hele kvartalet og gjennomførte alle husene, og flere ganger løftet tyskerne på søppelboks-lokket for å se, men ingen av dem tenkte på at mannen de lette etter, lå gjemt under søplet. Der lå han muse stille til det ble mørkt om kvelden, bare iført pyjamas og med bare føtter, og derfor måtte han ha klær og hjelp for å komme seg videre. Så han tok kontakt med en tilfeldig mann som lovte å hjelpe han.

Mannen som sa at han tilhørte Hjemmefronten, tok han med gjennom de mørklagte gatene til en kjeller i utkanten av byen, hvor han skulle ligge i dekning mens det ble ordnet med transport videre. Men det tok så lang tid, og var

så mange om og men med tilkobling av flere mistenkelige personer, at det luktet svidd og han fryktet for å være blitt forrådt og havnet i en felle. Derfor holdt han alltid revolveren klar, for ingen skulle få ta han levende. Den som prøvde på det, skulle dø!

Endelig en dag var det klart for transport videre med bil til Hommelvik. Han skulle ligge skjult i en stor kasse bak på lasteplanet, klar med revolveren om noe uforutsett skulle skje. Alt syntes å gå bra inntil de kom fram mot Hommelvik. Men der hadde tyskerne sperret veien med å plassere en stor lastebil på tvers. Bilen måtte stanse og en tysk offiser hoppet opp på lasteplanet og slo med revolveren mot kasselokket og skrek: «Kom fram Vollum. Vi vet at du er i kassen!» Vollum løftet opp lokket og skjøt. – Tyskeren skjøt samtidig. Begge skuddene var drepende, og de ble begge liggende å se med et dødt blikk på hverandre mens blodet rant sammen til en stor blodpøl midt på veien. En av de mange motstandsmenns tragiske skjebne var slutt.

Takket være de jævla landssvikerne som nå øynet et tapt slag, – og drømmen om et Stor-Europa under Hitlers sterke styring forsvinne. Derfor arbeidet de desperat for å kunne infiltrere sine terrorister over alt, – og intet middel var for simpelt til å lure motstandsfolkene som fra før av satt svært hardt i det. Ei felle – som ved bruk av terror og vold kunne uskadeliggjøre de som ikke ville la seg overtale eller kjøpe med lovnad om en lys fremtid, ved å vise de sympati og hjelp i et mulig rettsoppgjør når krigen var slutt. Nei! Da var Stalin langt mere forutseende, og gjorde et grundig arbeid, da han på et så tidlig tidspunkt rensket ut og likviderte alle svikere, og dermed hadde spart sine landsmenn for plagene, og soldatene i den røde armé kunne gjøre en effektiv motstand mot tyskerne, som ellers ville ha okkupert hele Russland på kort tid, sa rørleggeren, og virket svært oppbrakt og sikker i sin sak. Et synspunkt som etterhvert også hadde fått rotfeste i store deler av det norske folket.

Jeg syntes nok rørleggeren tok noe hardt i, for det var vel ikke nødvendig å gå så hardhendt fram mot hele familier av tsar-tidens herskende overklasse av frykt for at de skulle svikte arbeider-klassen i en vanskelig tid. Det måtte vel gå an og snakke dem til fornuft? Det var så mange ting jeg ønsket å få svar på. Men av erfaring visste jeg at det sikreste var å tie. Jeg mente å vite *hvor* jeg hadde ham, og var takknemlig for advarselen.

Vi kunne jo alle ta feil. Dessuten var det lite vi kunne gjøre for å kontrollere riktigheten av det som var hendt, og vi måtte derfor bare trekke våre egne slutninger av det som ble fortalt. Men det var sikkert svært vanskelig for den som ble lurt i en slik felle av nazistene at han måtte «selge» dem sitt æresord for å berge livet. Nordmenn kunne være glade for at Norges lovlige regjering var kommet til London i sikkerhet, for Nygaardsvold var ikke den mannen som lot seg kjøpe. Men fulgte han godt nok med i hva som egentlig *foregikk* i hjemlandet?

Tyskerne var på mange måter et merkelig folk. *Alt* skulle være så stort, fra stor-Europa – stor-Berlin og stor-Oslo til noe de kalte for tysk storsinn som under flere omstendigheter viste seg å komme norske motstandsfolk til gode. Som da Gestapo unnlot å ta sine blodige represalier over Vollums drap på en tysk offiser. Det tyske «storsinn» tilsa at de begge hadde falt i kamp, og en tysk soldat burde ha skutt først.

Det var alltid et tapt slag for oss når en Sverige-rute var blitt oppdaget og stengt av tyskerne. Men jeg hadde heldigvis kartet mitt som jeg kunne gå etter, og dermed ei dør på gløtt om helvete skulle blusse opp og flukt var eneste utvei for å berge livet. Dessuten mente rørleggeren at det ville bli opprettet en ny flyktningerute med los fra Åsen i Trøndelag og videre over grensen til Sverige, som erstatning for den som tyskerne hadde stengt. Det blir en lang rute gjennom skog og fjell, men vi kan ikke la oss stoppe av nazistene når det gjelder friheten vår, mente rørleggeren, og fortsatte sitt arbeid.

Vi var store optimister

Den fjerde vinteren var snart omme, og krigen raste fortsatt videre, så jeg skjønte at vi hadde vært noen riktig store optimister. Etter hvert som tyskerne ble slått tilbake av russerne på Øst-fronten, kom det stadig flere tyske fly til Værnes flyplass. Med dem kom det også flere tyske soldater som hadde vært i kamp ved fronten i lengre tid. De fleste var mer ville en tamme og ikke så lite forstyrret av den harde medfarten de hadde fått.

De tyskerne som bare hadde vært stasjonert i Norge, betraktet dem som farlige og var nærmest redd dem, og trakk seg som oftest unna når det oppsto uoverensstemmelser. Som frontkjempere hadde de sine spesielle privilegier og forlangte å få være vakt over russefangene som de nærte et ubeskrivelig hat til. Særlig var de opptatte med å oppspore og tilintetgjøre de offiserer og kommisærer som skjulte seg blant de andre russefangene.

Frykt blant tyskerne

Selv om tyskerne hadde oss nordmenn som fanger og gisler, fryktet de likevel alliert bombeangrep mot selve flyplassen. Derfor var de nærmest hysteriske for hurtigst mulig å få plassert de fleste av flyene i sikker dekning mellom trærne ute på jordet, utenfor selve flyplassen. Men det lå ennå en del snø på jordet som måtte måkes bort først, noe tyskerne brukte russefanger til. De tyske vaktene holdt et fryktelig bråk for å få dem til å arbeide hurtigere. En morgen hørte vi en av russefangene skrike og jamre seg noe forferdelig. Vi skjønte at noe spesielt brutalt var hendt, og lurte på hva det kunne være.

Svaret på det fikk jeg først om kvelden da jeg på tur til ute-do traff en av russefangene, en høy, kraftig mann med tresko på føttene – som var tullet inn i filer, som skulle tjene som sokker. Han virket noe oppskaket og nervøs da han spurte om jeg hadde et kart over området fram til grensen mot Sverige. Nei, noe kart har jeg ikke nå, svarte jeg av gammel vane, for det kom så uventet på meg og jeg måtte ha betenkningstid, og spurte hva han skulle gjøre med det? Han fortalte at han het Ivan og var offiser i Den Røde Arme og måtte flykte. For den tyske vakten, som han mente var gal, hadde skutt en av hans fangekamerater i magen og lot han ligge i snøen og skike til han døde med voldsomme smerter, som en skrekk og advarsel til oss andre om hva som kunne hende om vi ikke arbeidet hurtigere. Ja, arbeidet dere hurtigere da, innskjøt jeg. Nei, det går ikke an å la seg skremme av tyskerne, da blir de bare enda verre mot oss. For vi som tilhører det russiske arbeidende folk, har intet annet å arve hvis tyskerne og deres medløpere skulle vinne krigen enn den triste skjebnen til våre forfedre som av tsartidens mektige godseiere ble betraktet og behandlet som kveg.

De som våget å henvende seg til Tsaren for å klage – eller be om arbeid, ble halshogd, hengt eller slått i hjel av mennene hans, og stablet ombord på en flåte som så drev med strømmen langs hele Volga til skrekk og advarsel for andre som våget å ha noe å klage over. Det er ikke bare dere nordmenn som er plaget av quislinger og angivere. Vi har også *våre* quislinger som med sine aner og arv tilbake fra tsar-tidens egenmektige jord-adel, arbeider blant oss som spioner og angivere for Gestapo. Men når den dagen kommer at de ikke lenger er beskyttet av de tyske bajonettene, da skal vi selv ta oss av dem. Josef Stalin har ikke gjort sin del av arbeidet godt nok, noe som vi nå må lide for. Vi er to fanger til som trolig er angitt til tyskerne – for å skulle være offiser og kommisær, og da er det ikke lenge til vi blir hentet inn til forhør hos Gestapo, og derfra kommer sjelden noen med livet i behold.

Derfor er jeg nødt til å flykte hvis jeg skal berge livet. Men Norge er for oss et fremmed land, og med så mange høye og ville fjell at vi kan ikke finne veien fram til grensen uten å ha et kart å gå etter, sa han, og nærmest kjæreba meg om å skaffe ham et. Nei, jeg har dessverre ingen kart, og det er vel håpløst i min situasjon å kunne skaffe det nå, gjentok jeg for å vinne mere tid. Vi hadde jo alltid hørt om Stalins grundige utrenskninger av de upålitelige i tsartidens borgerskap

(quislinger), noe som mange nordmenn nå hyllet han for, så det virket litt uforståelig å høre at han ikke hadde gjort sin jobb godt nok. Men i tysernes fotefar kom det mest utrolige fram, og med det jeg selv hadde erfart og sett, skjønte jeg at han trengte hjelp.

Jeg hadde et kart som jeg hadde tenkt å skulle bruke selv, men jeg var redd for å gå i ei felle. Den lange tiden som fange, og det jeg hadde opplevd – hadde skremt meg. Man kunne jo aldri vite hvem som var forræder. Og det å ha hjulpet en russefange til å flykte var den visse død om det ble oppdaget.

Men på den andre siden var det jo den russiske soldat som hadde tatt det tyngste taket med å slå tyskerne, og dermed en mulighet til frihet for ordmenne. Så jeg ville ikke få fred i min sjel om jeg ikke skulle hjelpe ham med et lite kart til å berge livet i en vanskelig situasjon. Et kart jeg kanskje ikke kom til å bruke selv, for vi hadde det jo relativt bra nå og krigen var snart slutt. Slik tenkte jeg fram og tilbake – veiet for og imot. Noe som endte med at jeg tok kartet med neste dag for å gi ham det. Men det gikk flere dager før jeg fant en passende anledning til å stikke det i frakkelommen hans så ingen så det, for som sagt, det kunne koste meg livet om det ble oppdaget av tysk-vakten, for de var ikke å betrakte som normale mennesker.

To dager senere kom Ivan og stakk en tobakksdåse i jakkelommen min som takk og betaling for kartet. Tobakksdåsen var laget av aluminium med inngravert landskapsmotiv på lokket og med stjerne, sigd og hammer under bunnen. Det var utrolig hvor nevenyttige og flinke de var som kunne skape noe under slike forferdelige vanskelige arbeidsforhold og som oftest med bare en spiker som verktøy. Men fikk de tak i en fil og en kniv kunne de utføre alt. De ville så gjerne betale for seg, men hadde jo ingen penger, så utallige var de tobakksdåser, utskårne trefugler, ringer og smykker, og ikke å forglemme alle de kunstferdige sigarerttmunnstykkene de laget av gamle tannbørsteskaft og ga til alle som hjalp dem med mat, klær, strømper og votter. Det var bare så synd at det som var helt nytt, det tok tyskerne fra dem og brukte selv, siden det meste av deres utstyr var blitt sendt til fronten og gått tapt der. Så russefangene ville helst ha gamle og brukte klær.

Jeg torde ikke beholde tobakksdåsen, men gjemte den i ei steinrøys bak brakken, i tilfelle noe uforutsett skulle hende og tyskerne gjorde sine husundersøkelser. Da kunne det være farlig hvis de fant noe som bevis for at jeg hadde hatt kontakt med russefangene.

Siden fikk jeg vite at to russefanger var blitt hentet fra leiren av to SS-soldater som vakt, for å transporteres til Vollan til forhør hos Gestapo. Som en følge av den strenge bensinrasjoneringen, måtte de gå til fots, noe som selvfølgelig ikke gikk fort med to russefanger i tunge tresko, og med en velbegrunnet angst for det som skulle komme og at dette var deres siste reis var de klar over – om ikke noe hendte. De to russefangene gikk svært langsomt – tross at tyskerne prøvde alt for å jage på dem for å få opp farten.

Veien var lang og turn tok sin tid, så de to tyskerne ble både tørste og sultne. Da de kom fram til en bondegård hvor det bodde to jenter som tyskerne kjente, gikk en av dem inn og ba om å få kjøpe litt melk og drikke. Ja, sa bonden, som så de to utsultne fangene. Dere skal få både mat og drikke, men bare på den betingelsen at vi også får gi de to russefangene noe å spise. Det gikk tyskerne med på.

De to jentene, som tilhørte Hjemmefronten, la det slik til rette at mens de spiste så de to fangene anledning til å ta hver sin kniv – uten at noen av tyskerne så det. Etter at alle hadde spist seg mette, gikk de videre. Mens de to russefangene gikk med planer om at nå måtte noe gjøres før det ble for sent, og betraktet landskapet og forholdene nøye, gikk de to tyske SS-vaktene ved siden av og ante fred og ingen fare. Men da de kom fram til et skogholt – sprang plutselig de

to russefangene på tyskerne og skar over både strupen og blod-pulsåren på begge håndleddene – for å sikre seg at de ikke skulle livne til. Så tok de geværene, pistolene og all ammunisjonen deres – samt strømper og støvler som de kledde på seg før de løp alt de orket opp mot fjellene, og videre østover mot svenskegrensen for å få det nødvendige forspranget på tyskerne.

Da tyskerne kom til og fant de to SS-soldatene liggende i en blodpøl sammen med russefangenes tresko, ble det som vanlig et fryktelig oppstyr for å ta de to rømte fangene. Flere bevæpnede tyskere satte etter dem med store blodhunder som de slapp løs på sporet for å innhente dem. Men de to russefangene fulgte kartet nøye for å holde seg utenom de tyske sperringene, og utnyttet best mulig det gunstige terrenget, og skjøt hundene etter hvert som de innhentet dem og gikk til angrep. Og tyskerne holdt de på behørig avstand til de var kommet over grensen i sikkerhet.

Men Gestapo gikk til blodige represalier – ved å gjennomføre razzia i fangeleiren og skjøt alle de russefangene som var i besittelse av kniv.

Det fløt mye blod, smerte og angst i tyskernes fotefar. Og quislinger og svikere av flere nasjoner og kategorier benyttet også anledningen til å falle sine landsmenn i ryggen med utspekulert hevn, for å rydde av veien de av sine landsmenn som sto i veien for dem. Dette for å kunne få innfridd tyskernes løfte om stor karriere, bondegård og sitt tapte arvegods, gjorde at all form for hjelp nærmest var håpløst vanskelig. Jeg var allerede blitt skremt av den vestlige åndskulturen slik tyskerne praktiserte den, og fant det forståelig når de som tilhørte en annen kultur ble livredde og skremte, og i sin fortvilte situasjon benyttet seg av voldelige midler for å flykte til sikkerhet i Sverige.

Jeg ble jo også etter hvert klar over at nazismens bruk av vold og utspekulerte djevleskap ikke bare kan bekjempes med hat og straff når dette ragnarokket er over. Derfor vendte alltid de samme spørsmålene tilbake: Hva kan være *årsaken* til all den grusomme brutaliteten av de som er et av vestens mest kristne kulturfolk? Er det noe ved den kristne åndskulturen som gir næring som motiverer til all den umenneskelige grusomheten? Det ble vel ennå lang tid før jeg fikk noe svar. Om det i det hele tatt var noe svar å få.

Vi ble forflyttet

Lenger ut på forsommeren ble vi flyttet til en annen brakke som lå plassert i øverkanten av flyplassen, der tyskerne hadde transportbiler og de fleste av flyene sine plassert. Det het at vi skulle være de tyske sjåførene behjelpelig med vask av bilene, men jeg merket jo snart at tyskernes *egentlige* hensikt med plasseringen var å ha oss som gisler og et vern mot allierte bombeangrep mot fly- og bilparken. Noe tyskerne fryktet ville komme etter de allierte rekognoseringsflyenes natthlige interesse for Værnes og Trondheim.

Både de tyske sjåførene og vaktene var stort sett vennlige og korrekte mot oss, så vi hadde ganske stor frihet innenfor området, og gjorde det mulig for oss å følge med på nært hold hva tyskerne egentlig foretok seg som soldater her i landet. Noe som i og for seg kunne være meget interessant.

Det ble stadig mindre matrasjoner til oss, men vi merket også at matrasjonene til de tyske soldatene ble mindre og mindre, så vi kunne ofte høre at de nå klaget over for lite mat. Men jeg hadde også lagt merke til at flere av de tyske sjåførene med brennevin klira til seg litt av hvert som var spisende. Hver kveld luktet det deilig av stekt kjøtt fra kjøkkenet, så de sultet visst ikke så mye at det gjorde noe. Men det de fleste tyskere ikke var oppmerksom på, var at det var de nordmenn som ikke unnså seg for å levere dem katt som hare, dødfødte kalver og ellers alle slags selvdøde, forulykkede husdyr som de stjal eller fikk gratis hos bonden, og leverte til tyskerne for å klire til seg brennevin og tobakk. Ofte kunne meget av det være halvraffert, men det gikk som regel bra – bare kjøttet holdt seg så noenlunde fast til benene.

Skjære og kråke ble ribbet og solgt som rype og høns. De mest initiativrike ungene fant eller fanget fugl i skogen eller rundt om på gårdene, og byttet til seg sukkertøy (bong-bong) hos tyskerne. Det var utrolig hvor oppfinnsomme de ble når de fant ut at tyskerne var altetende. Men det hendte også at tyskerne oppdaget det, og da gikk det ikke fullt så bra.

Da var det en fordel å ha en fluktvei klar.

Ja, det var utrolig hva noen turte for å skaffe seg brennevin og tobakk når den tildelte rasjoneringskvoten ble for liten til å dekke behovet. Det eneste som kunne rettferdiggjøre en slik handlemåte var at tyskerne selv var skyld i å ha skapt en slik situasjon.

Tidlig en søndagmorgen ble vi kommandert ut for å spyle og vaske sand og lort av bilene. Den tyske underoffiseren som var vakt, var i et særlig dårlig humør, så vi måtte bare arbeide og si minst mulig. Men vi holdt på med det – kom en mann, tydelig i bakrus sjanglende inn porten med en katteskratt i et gråpapir under armen – som han sa var en snørefanget høgfjellshare av beste kvalitet og ville bytte (klire) til seg ei flaske druesprit for å reparere etter nattens rangel. Men tyskeren, som hadde vært lurt før av god reklame, ropte bestemt: Ikke mer kattepus!! Ikke mer kattepus!! og hadde i bitter erindring da hans søte og snille norske venninne (tysktøs) ble hysterisk da hun oppdaget at hun hadde spist kattekjøtt. Hun klorte og freste i vilt raseri.

Tysktøsen sprang ut og slengte døra igjen etter seg så den store tyskbrakka skalv på grunnmuren som om det var jordskjelv- og forsvant sporløst. Etter dette tålte den tyske underoffiseren ikke å se katter, hverken med eller uten skinnet på, så han tok resolutt vannslangen og rettet den kraftige vannspruten mot mannen så han falt på rygg, mistet pakken, og for i spinn ut porten – men kom seg opp på beina og løp sin vei.

Da tyskeren så at det var en stor, gammel dau kattmons som var i gråpapiet ble han rasende, freste mot monsen og ropte: Jeg skal arrestere den fordømte lasaronen!! Og løp etter ut porten – lette og så overalt i nabolaget uten å finne mannen – han var som sunket i jorda.

Men høyt oppe på husmønet satt den søkkvåte og halvfulle mannen og holdt seg krampaktig fast omkring røykpipa – i visshet om at det siste en tysker så, var opp mot himmelen.

Rottene var tyskenes følgesvenn

Det var her som over alt ellers der tyskerne holdt til, – det vrimlet med storrotter. Særlig plagsom var de rottene som hadde bol og holdt til under brakkegulvet der vi bodde, for de grov og gnaget overalt hele natten til de fikk seg et hull inn til oss – på jakt etter noe å ete. De tyske sjåførene eide en grå-svarte grønlundshund som jeg tidligere hadde sett var på kjøkkenet og fikk kjøttbein. Men etter som det var blitt lite mat til tyskerne, ble det selvfølgelig også mindre mat til hunden som gikk ned havalper – og trengte mye mat. Den ble derfor nødt til å ete rotter. Og da den først fikk smaken på dem, ble den en ubarmhjertig rottedreper som ikke ga dem noen sjanser til å komme seg unna. Den kunne for eksempel grave en hel dag for å få tak i ei rotte som hadde gjemt seg i et jordhull. Den gravde seg også inn under brakkegulvet vårt, hvor den gjorde rent bord for rottebol, og laget sitt eget bol hvor den nedkom med tre rødflekkede hvalper.

En av hvalpene ga tyskerne bort, mens de selv beholdt de to andre som de var veldig snille med og ga dem mye å spise. Dessuten lærte hvalpene snart av mora å ete rotter, så de ble både store, lubne og feite som to små griser. De var noen viltre krabater som fangene også hadde stor moro og glede av i en ellers ensformig tilværelse.

Men det gikk ikke lenge før den siste hvalpen forsvant. Vi lurte på hvor det blitt av den, og spurte alle om noen hadde sett – eller visste noe.

Hans, som fortsatt arbeidet på tysk kjøkkenet, kunne fortelle at en av de tyske sjåførene var kommet til kjøkkenet med noe fårekjøtt som han ville at kokken skulle steke og lage til noe ekstra godt til avskjedsfesten for de av sjåførene som skulle forflytte. Dette lovet kokken å gjøre, men da han pakket ut kjøttet og fant hundehår på det, ble han rasende og kastet kjøttet ut av vinduet, og jaget den tyske sjåføren ut døren – med den bemerkning: «Skal dere ha stekt hundekjøtt, så får dere gjøre det selv. For det er ikke en tysk soldat verdig å spise hundekjøtt». Den tyske sjåføren plukket så opp kjøttet, tok det med seg og gikk, uten å si ett ord.

Det ble stekt og brasert på sjåførens eget kjøkken, til en lystig fest som varte hele natten – med kvinner, vin og sang. Bare den tyske underoffiseren gikk ensom ute rundt tyskbrakken med et trist minne og angst for hva som kunne komme til og hende hvis de fine damene (tyskertøser) oppdaget at de spiste hundekjøtt. Vi fikk ikke sove på grunn av alt bråket før alle de halvvilde tysktøsene var reist tilbake til byen hvor de kom fra.

Da jeg langt ut på formiddagen hørte to av de tyske sjåførene som sa til hverandre, i sin begeistring over en vellykket fest: «Det hundekjøttet smakte særlig godt!»

Spiste dere virkelig hundekjøtt? innskjøt jeg spontant. Ja! svarte den ene litt brydd. Noe måtte vi jo ha å servere til våre norske damer, for ellers ville de ikke komme hit til avskjedsfesten. Tyske soldater må lære seg til å spise alt mulig hvis de vil overleve som gode soldater. For det er det vi spiser og lever av som skaper vår moralske holdning som gode germanere. Dessuten blir alle mer opplagt når man lager sin egen selskapsmat.

Hadde det ikke vært for at tyskerne selv hadde sagt det, ville jeg ikke trodd at de spiste noe så simpelt som hundekjøtt. Vel hadde jeg lest om polfarere som hadde vært nødt til å spise hundene sine for å overleve, men ellers har vel hundekjøtt aldri stått høyt på nordmenns meny. Med meg selv tenkte jeg at hundekjøtt var et passende måltid til avskjed for tysktøser og tyskere. Desuten så var det vel bare en forsmak på «Bjørøyemenyen»

Allierte bombefly kommer

Selve krigen og våre allierte fra vest så vi lite til. Bare noen spredte nattlige besøk av fly som speidet etter aktuelle bombemål, minte oss om at vi ikke var glemte, men at de fortsatt arbeidet og trente seg opp *til det avgjørende slaget*. For det var en større risiko for de som måtte over havet for å ta et oppgjør med tyskerne.

Det var bare russerne som kom fra øst og snart banket på Norges grensedør for å jage tyskerne videre ut av landet som ikke behøvde å reise over havet.

En klar formiddag – mens vi fanger var satt til å arbeide på flyplassen, ble luften fylt av en uvant, fyldig og kraftig flydur som ikke lignet på de tyske flyene vi etterhvert var blitt så vant å høre. Jeg så meg omkring i luften, men det var ingen fly å se. Bare en mørk skoddedott som kom inn fra horisonten i vest og beveget seg langsomt mot oss, og jeg tenkte: Nå kommer endelig våre allierte vi har ventet på så lenge. Men vi kunne ikke søke dekning, og en blanding av begeistring og frykt grep meg. Vi var jo innenfor et tysk-militært området – som kanskje var deres bombemål akkurat nå.

Da «skodda» kom nærmere – viste det seg å være flere store allierte bomblefly (tyve – tretti i tall) som fløy i formasjon, og i to høyder. De bakerste var høyest. Med sine kanoner lignet de på noen flyvende festninger. Tyskerne var som lamslåtte av det uventede storbesøket som kom for å hilse på dem. Bare tre tyske jagerfly fløy som sinte vepser til angrep på bombeflyene. Vi hørte bare noen dunk! dunk! fra kanonene da de nærmet seg formasjonen, og to av de tyske jagerflyene ble skutt ned med en gang, og flagret som døde kråker mot bakken. Det tredje holdt seg på behørig avstand og bare betraktet de store flyene som var så farlig for dem, mens de rolig og sikkert fløy i formasjon inn mot Trondheim hvor de slapp bombelasten på den tyske ubåtbasen der.

Vi kunne høre noen voldsomme drønn og se store ild- og røyksøyler stige opp mot himmelen, var det nok en alvorlig hilsen tyskerne fikk før de allierte i ordnet formasjon fløy tilbake den samme veien de kom, og forsvant bak horisonten i vest. Luften dirret lenge etter de store motorene.

Tyskerne stod bare og måpte, trodde liksom ikke sine egne øyne – at noe sånt kunne skje. Det var sikkert et sjokk for dem. Men vi fanger følte en ubeskrivelig stolthet over å se en sånn demonstrasjon av teknikk og styrke fra våre egne. For dessverre så det ut for at tyskerne bare tok hensyn til – og bøyde seg for styrke og makt. Noe annet var nytteløst.

Men da tyskerne kom seg over sjokket, var de klar over at det ville ha vært en katastrofe for dem om det allierte raidet hadde bombet flyplassen med alt som var plassert der på et lite område. De fikk nærmest panikk. Alt som var mulig skulle flyttes og spres mest mulig blant den sivile bebyggelsen. Til og med en provisorisk sykestue ble i all hast plassert i en berghule under en fjellhammer, for å være klar i tilfelle bombeflyene kom tilbake.

Vi ble flyttet til en brakke på Stjørdalstangen, der vi ble beordret til å innrede den gamle nedlagte kalk- og teglsteinsfabrikken til beboelsesrom for soldatene i den tyske militære staben. Men de tyske offiserene rekvirerte fabrikk-eierens private teglsteins-villa som lå i bakkeskråningen like ved, og flyttet inn der med sine ting. De torde trolig ikke bo i de vanlige brakkene som var for lette å lokalisere fra luften.

Det var vi fanger som fikk den utakknemlige oppgaven å være med å flytte tyskerne inn i et norsk privathus. Det er et ordtak som sier at det er ingen som vet hva han har før han flytter. Men det er heller ingen som vet hva naboen har, før den dagen han hjelper hammed å flytte. Det jeg særlig la merke til, og som virket skremmende på meg, var at de fleste av tyskerne, foruten Bibelen, også hadde sin Krusifiks-statue med Jesus på korset, og en menneskekranie, som de personlig tok fromt og omhyggelig vare på, og plasserte det enten på sitt nattbord eller skrivebord. Der kunne det være lett tilgjengelig for deres beundring, gi inspirasjon, styrke og tro på at deres kamp var riktig og skulle lykkes til slutt,

men også være til skrekk og advarsel for dem som måtte være av en annen mening. Derfor symboliserte det den mest primitive og farligste form for tenkning – hvor det ene stod i et nøye forhold til det andre med en rotfestet tro på offer, pine og død som sin frelse, for å helliggjøre overfall, innesperring, tortur og drap.

Den tyske løytnant Seitz som hadde fått oss utlevert av Gestapo og således hadde ansvaret for oss, satte Arnold meg og til å innrede et rom til seg under selve inngangstrappen, der han kunne få være alene med sin venninne. Han var gift og hadde kone og barn hjemme i Tyskland, som han sa, men hadde nå funnet seg en høy lys norsk venninne. Et riktig prakteksemplar av den ariske rase som han tydeligvis satte større pris på enn sin tyske hustru.

Vi ble stuert sammen på et rom i en brakke, med to tyskere som vakt og arbeidsleder. De bodde i et rom ved siden av vårt. I et rom i den andre enden av brakken hadde de grisebinge og et røykeri hvor de røykte kjøtt og fisk.

De to tyskerne var det man vil kalle for germanere – høye og lyse, og var utlært slakter og pølsemaker. Foruten å passe på oss, drev de med matauk. De hadde sin private villa-gris, og drev en utstrakt svartebørshandel for å få tak i mest mulig av det som kunne spises, for å supplere den tiltagende knappe rasjonen.

Det var utrolig hva de fikk tak i for brennevin, tobakk og penger. Fisk og allslags kjøtt som ble laget til den fineste rull og pølser, røkt og delt ut som pålegg til offiserene og deres venninner, ved festlige anledninger. Så de hadde etter alt å dømme ingen nød.

Men svartebørshandel var en lyssky forretning som i hovedsak foregikk i mørket og flere ukjente som mellommenn og det var vanskelig for tyskerne å bedømme varenes ekthet og kvalitet. Alle var jo ute etter noe å spise, så hendte det ofte at en fåreskrott underveis kunne bli ombyttet med en hundeskrott eller en kaninskrott med en reveskrott. Selvdød høns og andre bedervede husdyr var heller ikke noen sjelden vare. Men de to tyskerne var fagfolk og lot seg ikke lure til å bruke slikt til menneskeføde, men kastet det i bingen til villagrisen som reiv det sundt og åt det i en fei.

Den skulle jo hurtig bli både stor og feit, så da måtte intet gå til spille. Den før så godslige grisen ble, etter hvert som den åt rått kjøtt, et farlig rovdyr som man gjorde klokest i holde seg på behørig avstand fra. Og ikke gjøre som tyskeren gjorde da han ved en feiltagelse kastet noe kjøtt inn til grisen han skulle ha selv, og gikk så inn i bingen for å hente det. Men da gikk grisen som et vilt rovdyr til angrep, og hadde han ikke vært så snar og kommet seg ut av bingen, hadde grisen revet han i stykker.

Man hadde hørt at bjørnen var godslig og ufarlig så lenge den bare spiste gress og bær. Men når den fikk smak på kjøtt og blod, ble den et farlig rovdyr (slagbjørn) og rovdyrinstinktet kan vekkes hos en hund ved å gi den rått kjøtt. Men at menneskenes levesett gir næring og holder liv i et slumrende rovdyr, er lite trolig. Når det gjelder tyskerne, er instinktet trolig vekket for å utføre sin oppgave i det bildet det er skapt.

Vi fikk etterhvert større frihet og kunne gå nesten fritt over alt bare med den følelse av at alle våre bevegelser ble skygget. Vi fikk også tillatelse av løytnant Seitz til å gå ut på Stjørdalstangen og bade i det deilige klare sjøannet, noe som vi selvsagt satte stor pris på.

Dessuten kunne vi ta imot besøk og det benyttet mange av kvinnene i bygda seg av for å komme med noe ekstra å spise til oss. Så det var mang en brødskeive og spann med deilig kjøttsuppe som ble båret inn i leiren. Ja, de som var så snille og besøkte oss og hadde mat med, vil nok aldri fullt ut forstå hvor mye det betydde for oss å få føle oss mette. Og vi hadde deres sympati, noe som betydde uendelig for oss i ei vanskelig tid. Ja, vi kunne i fellesskap ta dem i favn og løfte

dem til himmels som belønning, hvis det var mulig. Men de vil nok heller ikke få den belønning som de gjorde seg fortjente til, hvis de ikke som vi så r belønningen i det å få et fritt og selvstendig Norge igjen. Vi var bare noen alminnelige menn som på flere ulike områder hadde gjort vår plikt og innsats i kampen mot de tyske okkupanter, men hadde tapt i en ulike kamp for å beskytte det norske folk – mot tyskernes overgrep. Noe som for meg syntes å være blitt mer nødvendig etter å ha sett tyskernes behandling av jøder, russere, jugoslavere og for øvrig alle de som ikke tilhørte den germanske rasen.

Oppløsning på frontene

Krigsfrontene syntes å være kommet i oppløsning. Aksemaktene rystet for alvor i sine sammenføyninger, tyskerne ble slått hurtig tilbake overalt, og krigen så ut til å nærme seg den endelige slutten, noe som gjorde de fleste tyskerne meget urolige. En liten mann, som snakket nordnorsk med innslag av amerikansk aksent, jeg kom i prat med kunne også fortelle at stadig flere tyskere deserterte – nektet å utføre ordre, ble degradert og fratatt alle sine utmerkelser for taper innsats og så transportert fra fronten til øde områder og øyer, hvor de ble mishandlet på det groveste av sine egne. Det er så voldsomt at man kan ikke snakke om det til hvem som helst, bemerket han.

— Mens de tidligere har marsjert, sunget, heiet og heilet sammen, er det vel lønn som fortjent når de ikke lenger ville være med på de grusomheter de så begeistret var med og startet. Dessuten når tyskerne er opptatt med sine egne, får kanskje andre fred. For dere har det jo bra her som fanger nå. Vi som arbeider i hjemmefronten, må følge nøye med hva tyskerne foretar seg, og ellers alt av betydning som måtte foregå i landet vårt, sa han, og fortalte i hurtig rekkefølge en del om det som foregikk utenfor Norge, og som han mente vi burde vite før han forsvant like hurtig som han kom. For det å snakke lenge sammen vakte lett tyskernes oppmerksomhet.

Jeg måtte medgi at vi hadde det bra, men hvor lenge det ville vare var et åpent spørsmål, og lurte på hvem han var og hvorfra i Finnmark han kom. Men det å spørre hvor de kom fra? Hva de het? Og hvor de skulle, var ingen god tone i et okkupert land, hvor de som arbeidet illegalt, helst ville være navnløse personer som for det meste opererte under flere dekknavn i et forsøk på å holde seg unna Gestapo.

Det var en merkbar nervøs stemning hos tyskerne. Noe ekstra var på gang som gjorde at de to tyskvaktene klamret seg til håpet om et hemmelig våpen, og at det var Tyskland som oppfant det. Og et hemmelig rykte fortalte om at en kjempebombe var under fremstilling i Tyskland og at den sammen med deres VI-rakettbombe skulle gi Aksemaktene en hurtig og endelig seier over de allierte, bare de hadde vilje og krefter til å holde ut til den ble ferdig og kunne tas i bruk. Det hendte at de i all fortrolighet spurte fangene hva vi trodde om det. Trolig hadde de erfart og blitt lurt så mye av den tyske propagandaen at de ikke lenger stolte på den. Men det å uttrykke noen formening om sannheten var noe vi hverken ville eller turte snakke med tyskerne om.

Men så meget forsto jeg at *helt* umulig var det vel ikke, slik som det på begge sider ble satt alt inn på å fremstille nye og mere effektive våpen. Det var bare å håpe at våre allierte med sine uthvilte ingeniører og teknikere lå foran Aksemaktene, som var overarbeidet og trøtt med liten evne til å fornye seg. Men det turde jeg ikke si til den tyskvakten som var så livende redd for at russerne skulle få tak i han. Derfor sa han ganske overbevist: Hvis Tyskland taper denne krigen, så husk at en tysk soldat har sagt at det går ikke lang tid før England og Amerika kommer og vil ha Tyskland med seg i krig mot Russland. Men da skal de få gjøre det alene – fordi de ikke ville hjelpe oss nå. Men vær også klar over en ting: *Selv om Tyskland taper krigen, vil nazismens idé og ånd fortsatt leve videre.*

For det blir aldri noen varig fred før all kommunisme i verden er knust, og alle kommunister og mindreverdige folkeslag ser slik ut som dette kraniet, sa han og slo hånden så hardt i skrivebordet at det skranglet i tennene på det tørre kraniet – som en bekreftelse på at det han hadde sagt, var sant. Selv om jeg syntes å kjenne han – ble jeg redd han var sint, og for meg var og ble en tysker alltid en tysker.

Men jeg kunne likevel ikke la være å le til slikt nazi-tøv. For ingen av de allierte ville vel noen gang ligge på kne for Tyskland og be om deres hjelp for å bekjempe den av sine allierte som hadde hatt de største tapene, og som de hjalp til på alle måter med krigsmateriell for at de skulle holde ut kampen til tyskerne var slått. Jeg hadde jo hørt om de mange store konvoiene av skip med krigsmateriell som Amerika og England sendte til Russland som hjelp, og om de store og fryktelige drama som utspiltes oppe i Nordishavet, hvor også mange norske skip og sjømenn gikk tapt når konvoiene ble angrepet av tyske fly, ubåter og krigsskip. Hensikt var å stoppe de alliertes transporter over havet, og dermed lamme motstanden.

De store tapene av skip måtte derfor hurtig erstattes med å bygge nye hvis ikke tyskerne skulle lykkes.

All mulig tilgjengelig arbeidskraft måtte utnyttes maksimalt. Derfor arbeidet gårdbrukere og landarbeidere i det vidstrakte Amerika under uthvilte og idérike ingeniørers ledelse, med å bygge deler til skipene. De tjente gode penger på delene som ble transportert over lange avstander til samlesteder ved sjøen, hvor de så ble sveiset sammen til de såkalte Liberty-skip. Skipene var lettbygde og enkelt utstyrt, beregnet på engangsbruk. Så ble de lastet med korn og krigsmateriell og sendt i konvoi over Atlanterhavet til England, og videre til Russland hvor bare et fåtall av dem nådde fram. Særlig farlig og hensynsløst var det store tyske slagskipet «Tirpitz» som ikke sparte *noen* med sine ubarmhjertige angrep, men senket alt den kom over – og gjorde rent bord på havet. Noe måtte selvfølgelig gjøres med det, så det ble sendt flere veltrenede etterretningsfolk oppover som skulle følge nøye med alle skipets bevegelser og rapportere dem til London som et ledd i å berge konvoier og last fram til Russland. Det var et farlig arbeide – og mange ble tatt av tyskerne.

Men i England ble det i all hemmelighet konstruert og bygget noen spesielle dverg-ubåter som ble fraktet med skip nordover - hvor de påførte det store slagskipet betydelige skader, men ikke så store at det sank. Tyskerne svarte med å sende et større antall av sine VI rakettbomber mot London. De falt tilfeldig ned overalt i byen, og med sine store sprengladninger sparte de ingen der de traff, så vår Konge og statsminister Nygaardsvold var sikkert i stadig fare der, noe som bekymret meg mye. For av de jeg satte høyest og som hadde min største tilitt – var Kongen, statsminister Nygaardsvold og general Fleischer. De hadde med sin besluttomhet og korrekte opptreden overfor tyskerne, vist at de var til å stole på. Dessuten var de frie menn som kunne ta avgjørelser på et fritt grunnlag – uten å være truet av Gestapo eller kjøpt for penger og store løfter fra profitører og quislinger som samarbeidet med tyskerne.

Det var ikke bare tyskerne som var blitt nervøse nå når de store hoder følte seg truet, men også de i vest. Dess nærmere de kom en løsning på sin hemmelighet, desto mer nervøse ble de for at tyskerne var kommet lenger med sin løsning, noe deres interesse for det tyskerne bl.a. foretok seg på Rjukan tydelig viste.

Det var like interessant og spennende hver gang en av våre egne tilfeldigvis tok kontakt med oss, og fortalte litt om det som foregikk ute. Men man satt alltid igjen med en usikker følelse av hva det endelige utfallet av krigen ville bli. En krig der alle slags våpen ble tatt i bruk – fra den mest effektive dverg-ubåt til den mest fryktede VI-rakett-bomben, som hver for seg kunne tvinge sine motstandere i kne. Dessuten et topphemmelig våpen. Hva nå det måtte være, eller bli?

Med alle de usikre muligheter var det ingen gitt å kunne spå hvem som til slutt kom til å vinne. Spå!! Ja, kanskje nettopp det å spå var det hemmelige våpenet som de ville ta i bruk når de store våpnene ikke lenger dugde til å ramme den av sine motstandere de så gjerne ville bli kvitt. For det er vel ikke alltid de største bomber og mest voldelige midler som gir det ønskede resultat? Ofte er det det usynlige, som er så lite og uanseelig at folk vanligvis ikke legger merke til det, som både begynner og avslutter en krig uten at menneskene er blitt klar over hva som egentlig har foregått.

Det var utrolig hvor mye de to tyskerne som skulle passe på oss fikk tak i av kjøtt, egg, kylling, smør, fløte og laks på svartebørsen, nå når ikke bare nordmenn, men også mange av de tyske soldatene sultet og spekulerte på hva de skulle spise. De to tyskerne hadde nok penger, noe som selvfølgelig gjorde det svært vanskelig for de som hadde lite til å kjøpe for.

De to tyskerne kokte maten sin selv, for som de sa, det går ikke å spise militærkost fra kjøkkenet for den som skal elske med norske damer. Jeg hadde aldri sett slik stor og feit laks som den tyskerne hadde flekt, røkt og hengt opp til tørk. På grunn av lite og mager kost følte fangene en ubeskrivelig trang etter fett. Derfor tok vi den risikoen og skar ei bred remse på hver side av den feite fiskebuken og spiste, når tyskerne ikke så det.

Hver helg fikk tyskerne besøk av sine norske «damer» (de såkalte tysktøser). Det var ikke vanskelig å se at noen av dem var «fine fruer», som både før krigen og nå var vant til å ha nok av *alt*, og derfor hadde stukket fra både mann og barn for å feste med tyskerne og få seg noe godt og spise. De kom som oftest med buss fra byen, og var så vidt kommet seg innafor brakke-døra og fått klærne av, før det begynte å knake i sengene.

Så ble det stekt kjøtt, flesk og egg m.m. Vi kunne bare lukte den gode steikosen som trengte seg inn til oss – gjennom den tynne brakkeveggen. Sultne som vi var – var det ikke rart at vi da ble irriterte. Det å gå i seng med tyskerne var betalingen de forlangte av dem for den gode maten de fikk å spise.

Det var en vanlig oppfatning blant oss i det norske militæret at det ble brukt litt saltpeter i maten for å dempe litt på soldatenes trang til seksuell utfoldelse. Men *hva*, og *hvor meget* tyskerne måtta ha blandet i maten *vår*, var ikke godt å vite. Vi var blitt som gamle menn som sov, spiste og arbeidet lik slaver som lengtet etter den friheten hvor vi kunne leve og utfolde oss slik det var normalt for menn i vår alder. Men om det ville lykkes, var noe bare tiden ville vise.

De to tysk-vaktene drev visst også enslags velferd, for da noen av deres kamerater skulle forflyttes (kanskje til fronten i nord, eller kanskje hjem for å forsvare selve Tyskland) slaktet de velfødte villa-griser for å gjøre istand en ekstra avskjedsfest for dem før de reiste.

Det var bare offiserene som fikk laget til festmat på kjøkkenet. Vaktene måtte lage til maten selv, men de var flinke til og hadde allerede lang erfaring i sånt. De skulle servere svinestek med potetboller og surkål til. Til det gikk det mye potet, så vi ble satt til å skrelle potetene, og fikk dermed mulighet til en ekstra smakebit av steken.

Den ene av tyskerne kokte, stekte og smakte det til med krydder, for som han sa, det må jo smake ekstra godt til alle de fine damene som skal komme. Den andre tyskeren blandet og mikset til brennevinet. Han var i ekstra godt pratehumør, og sa, vi tyskere kan det å mikse brennevinet så godt til at damene blir ekstra kåte og villige når det er fest. Men noen av dem er etter hvert blitt noen store svin – fulle av lus, skabb og annet smittsomt svineri. Så kommer noen av dem til festen, blir de og alle bastardene kastet ut! For nå når krigen snart er slutt, kan ikke tyske soldater ta den risiko å komme hjem og besmitte sin fruer og barn, så han bestemt, og var svært opptatt av den germanske rases overlegne fortrefelighet.

Tyskerne fester

Når tyskerne festet, gikk det sjelden rolig for seg. For festens størrelse, og om den var vellykket, måltes i hvor mange kopper og glass som ble knust og hvor mye møbler og annet inventar som var blitt knust og kastet ut. Men tyskerne likte også å bruke fotoutstyret ved slike festlige anledninger, hvor de under festens høydepunkt fotograferte sine festdamer i alle slags intime situasjoner og stillinger for å ha det som et synlig bevis og et minne fra sin storhetstid som herrefolk som kunne more seg. Og bevis for at de var elsket og hadde nærkontakt med sivilbefolkningen i de landene som de holdt okkupert, og at de ikke var så uønsket og forhatt som den norske regjeringen i London ville ha det til. Når tyskerne hadde sine fester, sov vi lite om natten på grunn av alt bråket.

Da jeg tidlig en søndagmorgen skulle gå til tysk-kjøkkenet for å hente dagens brødrasjon, satt en av tysktøsene utenfor festbrakkka og klødde og skrubbet seg, for alle slags utøy og svineri fulgte trofast de som pleiet for intimt samvær med tyskerne. Den dårlige B-såpa klarte ikke alene å holde de rene, så den fikk nok også ta sin del av skylda.

Hun hadde nok engang vært pen. De innsunkne kinnene som stakk fram under det bustete lyse håret, minte om engang å ha vært rund og frisk. Hun var blek, og frøs der hun lente seg til brakkeveggen for å fange inn varmen fra morgensola mens hun ventet på at bussen skulle kjøre tilbake til byen. Hun var under festens høydepunkt blitt kastet ut, sammen med en del av inventaret som lå knust omkring henne. Hennes arie-blå øyne som hadde vært hennes sikre inngangspass til de tyske festene – holdt ikke lenger.

Vi kunne se på tysktøsene at krig og okkupasjon hadde vart lenge, og at de hadde fått lønn som fortjent. En hadde vel litt for lett forå glemme at de som var ute også hadde sine problemer og vanskeligheter med å skaffe hus, mat og klær til alle de hadde ansvar for. Da jeg kom nærmere, så hun litt forlegen på meg med et par dunkle, blå øyne, og sa med hes stemme: Dere som er fanger, synes vel at det er rart at vi som er norske kvinner kommer hit for å feste sammen med tyskerne? Men det er så lite mat å få kjøpt i byen, og det lille som er å få på rasjoneringskort, er ikke mer enn barna spiser.

Ikke så mye som en skikkelig såpe til å vaske seg ren med, er å få kjøpt. Så vi som ikke har familie eller kjente på landet, eller selv har anledning til å drive matauk med å ha villa-gris, høns eller kaniner, er faktisk nødt til å reise hit for å kunne få spise oss mett hos tyskerne én dag i uka om vi skal kunne overleve til denne forbanna krigen er slutt. Og for de som begynner å spise og drikke hos tyskerne, er det nesten ingen vei tilbake.

Det er nærmest fortvilt for de av oss som ikke har penger til å kunne kjøpe seg noe mat på svartebørsen, for våre menn seiler i den allierte konvoitjenesten. Det er en meget farlig seilas, så vi vet ikke om de kommer hjem til oss i livet, og hvilken forfatning de er da. Fire slitsomme år er tross alt lang tid i menneskets beste år. Mange gutter sitter arrestert, mens andre er flyktet over grensen til Sverige eller over havet til England, mens noen er gått i dekning i skauen for å kunne bistå de allierte med hurtig hjelp og viktige opplysninger.

Mest synd er det på alle de unge jentene som er vokst opp i ei så vanskelig tid, er blitt voksen og kommet i den alder hvor de føler et sterkt behov og lengsel etter den kjærlighet som skal vekke og gjøre dem til modne og bevisste kvinner. Uerfarne som de er, er de et lett bytte for de gifte tyskerne med stor erfaring i å utnytte dem maksimalt. Det er ikke vi kvinner som har begynt krigen. Vi er bare blitt et *offer* for den, som er truet med straff og forvisning for ikke å ha fulgt de store herrers spilleregler. Det er ikke så vanskelig for de frigitte og lite romantiske kvinner å holde seg borte fra tyskerne. Men de er som oftes fattede på kjærlighet, og eier ikke fra vugge til grav, ett vennlig ord i sin munn og derfor dårlig egnet som hustru for en mann, sa hun, stoppet sin noe lange tale,

og ventet på mitt svar. Ja, rart kan det kanskje være noen som synes det er, når dere fester med tyskerne. Men hvis ikke dere selv synes at den prisen som dere må betale er *for* stor, er det noe vi fanger ikke bryr oss om, svarte jeg, for liksom å være litt forsiktig, man kunne som sagt aldri vite.

Men hun skjønte hva jeg mente, og svarte ironisk: Skal vi som har festet med tyskerne, snauklippes og sendes til Bjørnøya når krigen er slutt, så vet jeg av mange fine fruer som også skal bli med! Da tror jeg «de store herrer» skal bli noe betenkt, og snart skifte mening, når de blir klar over hva deres fine fruer har vært med på. Så tok hun forsiktig fram fra barmen, noen bilder av deltakerne på de tyske festene, og holdt dem som bevis fram for ansiktet mitt så jeg kunne se deres mest intime samvær med tyskerne. Men jeg kjente jo ingen, og hadde derfor liten interesse av å se norske damer omfavne tyskerne som hadde gjort oss så mye vondt, med sine brutale slag, spark og hardt arbeid, bære stein under løpende tempo for å slite så mange nordmenns krefter helt ut, før de til slutt tok deres liv.

Noe hun sannsynligvis merket og sa: Dere fanger har det jo så bra her, og enda bedre kunne der ha hatt det hvis dere har hatt sans for å «ordne» dere, og trakk utfordrende sin slitte kjole lenger opp på lårene.

Den knugende sulten rev og slet i min mave, så jeg gikk for å hente vårt tørre brød. Men om det var lite, så var vi ikke nødt til å selge kroppen for å kunne overleve. Men etter samtalen var jeg klar over *hvor* vanskelig det også kunne være for dem som var ute, og at mye av det hun fortalte var riktig. Og det tankeeksperimentet streift meg: Ville vi nordmenn vært noe bedre, hvis landet hadde vært overfalt av tyske kvinner? Men tysktøsene begynte nå å få en mistanke om at krigen ikke lenger gikk i en gunstig retning, og at den dagen ikke var så langt borte da «herrefolket» ble jaget ut av Norge og de måtte stå til rette for det de hadde gjort. Så jeg håpet bare at de ikke laget til noen vanskeligheter for oss.

Vi visste at den tyske løytnant Seitz var veldig opptatt av sin norske venninne som hadde en positiv innflytelse på han. Det medvirket til at han ved flere høve sa at vi skulle bli der til krigen var slutt. Noe vi selvfølgelig glad for.

Løytnant Seitz hadde på en eller annen måte fått vite at jeg hadde en bror, Anton, og en fetter, Johannes, som også satt som fanger i en liten leir på Åsen. Han tok meg med da han skulle kjøre dit for å hente et eller annet, så jeg skulle få besøke dem, satte jeg stor pris på.

Tyskerne hadde lite av bensin og olje, så mye av transporten gikk for det meste med hester. Og de store bryggehestene gikk trutt og sikkert bare de fikk vann, høy og havre. Men etter dem på veien, lå det store hvor tusenvis av spurv hentet føden ved å spise det halvfordøyde havrekornet.

Jeg hadde ikke snakket med Anton og Johannes siden vi var sammen på Falstad. Det var godt å høre at de også hadde det stort sett bra, og at de hadde fått god kontakt med en grenselos i Hjemmefronten. De ville få hjelp til å flykte om det skulle bli vanskelig for dem i krigens slutfase. Ja, vær bare forsiktig så dere ikke går i en felle, var det eneste jeg kunne si til det. For selv om jeg hadde hørt at det var opprettet en sikker fluktrute til Sverige, var jeg alltid meget engstelig for infiltrasjon av naziprovokatører og angivere.

Bedt til bryllup

Da det ble holdt bryllup på en av gårdene i nærheten, ba de fangene til bryllupsmiddag, og løytnant Seitz var selv med som vakt. For som han sa ville han gjerne vise at han som tysker ikke bar hat til oss nordmenn. Derimot hadde han et uforsonlig hat til engelskmennene. Det skrev seg fra tiden etter første verdenskrig, da han som liten gutt var ute og gikk tur sammen med sin gamle bestemor, som han var meget glad i. Da kom noen engelske offiserer stolt ridende på sine hester.

Ingen tysker måtte dengang stå i veien for dem, så jeg sprang unna, men min gamle bestemor som var dårlig til beins, kom seg ikke fort nok unna og ble slått med ridepisker. Det gjorde et så sterkt inntrykk på mitt barnesinn, at jeg lovet hevn når jeg ble stor.

Når det gjaldt det tyske folks uforsonlige hat mot Russland og bolsjevikene var det de engang så store og mektige godseierne i Russland som besørget det med sine mange troverdige beretninger om bolsjevikenes brutale overgrep mot den herskende overklassen. Etter Tsarens fall, ble jaget fra gård og grunn. Mange ble drept eller fengslet, mens andre måtte i all hast forlate sin familie og dra i landflyktighet, hvor de på en endeløs vandring som simple kremmere og skjærslipere gikk fra gård til gård, fra by til by og fortalte om sin triste skjebne. Derfor vil Hitlers bestrebelser for å samle Europa til et bolverk mot kommunismen bare fortsette med andre midler, til det lykkes å knuse all form for kommunisme, og godseiernes sønner får tilbake sin rettmessige arv, om det kanskje ikke skulle lykkes denne gangen, så han med stor glød i stemmen.

Ja, det var mye man skulle få høre av tyskerne som bare var til å le av. Men det er ingenting skrevet – som gjør slikt dypt og varig inntrykk på et barnesinn som selvopplevelser og muntlige overleverte fortellinger, og som blir bestemmende for deres holdning og adferd. Og mintes selv – da jeg som liten gutt satt og hørte på når de gamle fiskerne fortalte om hvordan de mektige russiske godseierne – som under tsartiden drev pomorhandel i Finnmark, behandlet sine arbeidere med uforskammet grov kjeft, slag og spark, lite mat, sekk og filler til klær. Mens de selv hadde nok av alt, til og med store beløp i rubler var plassert i norske banker i tilfelle vanskeligheter i hjemlandet.

Vi hadde også anledning til å kunne gå ut på Stjørdaltangen å bade i sjøen. Der var det ei fin badestrand, så det var ofte vi var der og badet og koste oss når været tillot det. Jeg tenkte ofte da med takknemlighet på den tyske nestkommandanten på Falstad som så plutselig sendte meg ut derfra. Jeg hadde jo fått en hard dom av Gestapo, og lurte like ofte på om det var for å gi meg en sjanse til å redde meg fra å bli skutt? Men tyskerne hadde her, som ellers overalt, lagt ut flere farlige minefelt langs strandasom vi måtte passe oss for ikke å gå i.

En dag da jeg og Arnold hadde vært og badet og var på tur tilbake, hørte vi et kraftig smell, med etterfølgende stor røykutvikling. Tre tyske soldater som skulle fiske for å skaffe seg litt ekstra til den knappe matrasjonen, hadde gått inn i minefeltet. En var drept momentant, den andre lå hardt såret, mens den tredje sto uskadd, men torde ikke røre seg. Men felles for dem alle – var at de var svarte som feiere av den konsentrerte røykutviklingen. Tyskerne turde ikke selv hente dem ut, og ga meg og Arnold ordre om å gjøre det. Det var en meget farlig oppgave for oss å gå inn i minefeltet, som ikke viste hvor minene var plassert. Dessuten var det å redde tyskere ikke noe av det som vi hadde mest lyst til, og protesterte. Men det nyttet ikke for fanger å protestere. Ordre var ordre, så her var gode råd om vi skulle komme fra det med livet i behold. At tyskerne var redde, syntes på den behørlige avstanden de holdt seg.

Jeg hentet en lang stige på en gård i nærheten som vi plasserte i den enden av minekrateret som var det eneste sikre punktet; bygde opp den andre enden med stein, og gikk inn som på ei bru. Faren ved det var at stigen kunne brekke og vi ville falle ned på minene. Men den holdt, og det gikk greit å bære dem ut fra minefeltet.

Tyskerne var meget imponert over den hurtige og effektive redningsaksjonen vår, og ga ordre til at flere kraftige stiger skulle lages – til bruk om andre skulle forville seg inn i minefeltet. Løytnant Seitz takket oss personlig, og sa fornøyd: Dere nordmenn er noen uredde og flinke menn og jeg vil gjøre alt for at dere kan bli her. Det var jo smigrende, men jeg var irritert, og svarte uten å tenke på at det kunne være farlig: Men dere tyskere tvinger andre til å gjøre det som dere ikke tør gjøre selv! Han likte tydeligvis ikke det, og sa i en halvt spøkefull tone: En tysker er så meget mer verdt enn en fange er. Han slo meg ganske hardt, med hånden på nakken som på en advarsel – om at jeg måtte passe meg for hva jeg sa.

Det var nok enda ikke kommet så langt at det var tillatt å fornærme «herrefolket», og jeg tenkte: Tysker er tysker, og det at den ene synes å være noe bedre enn de andre – er bare en tynn ferniss utenpå så lenge de selv har fordeler av det. Det er godt det snart er slutt og vi blir kvitt alle tyskerne.

Få dem tilbake til Tyskland – der de hører hjemme! Men selvfølgelig først etter at de har ordnet skikkelig opp etter seg, bygget opp igjen det de har brent og revet ned, tatt opp alle de farlige minene som ligger nedgravet i de mange minefeltene, samt fjerne all piggråd, bunkerser, skyttegraver og kanonstillinger tatt opp alle miner i sjøen, ubåtnett og hevet alle skip de har senket og som ligger og sperrer norske havner og skipsleier. For det er jo en gammel og god skikk at den som ulovlig går inn på naboens eiendom og ødelegger noe – må bygge opp og sette det i den stand det var, og rydde skikkelig opp etter seg. Det er den mest brukbare medisinen for å ta bort lysten til hærverk og hindre gjentagelse, hvis man ønsker det.

Krigen hadde vart lenge og tyskerne hadde nå lite olje og bensin, så de kjørte mest mulig med hest og vogn. De store bryggehester var grådige å ete havre, så det vrimlet tusener av spurv langs veiene og pirket det halvfordøyde havrekorn ut av hestelorten. Vill-kattene som lå på lur i veigrøftene, ble både store og fete av alle de spurvene de fanget og spiste. Da var det mindre med mat til den tyske soldat som begynte å knurre over de små matrasjonene.

Tysker på spurvejakt

En morgen fikk jeg se en tysk soldat som med en liten rifle, var ivrig opptatt med å skyte på spurvene som holdt til på veiene. Det var nok av dem, men som rimelig var – lærte de også fort å passe seg for tyskere som skjøt på dem. Små som de er – var de vanskelig å treffe, irriterte selvfølgelig og det han som hadde fått ordre om å skyte flest mulig. Da han langt om lenge kom tilbake, hadde han et knippe med atten stykker dinglende etter en hyssing. Jeg kjente han, og spurte hva han skulle gjøre med alle de småspurvene? Jo, de venter besøk av en høyere tysk forsyningsoffiser, og da skal kokken koke og servere spurvesuppe til han. Ikke for det at de ikke har annen mat å servere til en slik høy herre. Men det er vel for å vise – og berolige oss som får lite å spise at en tysk soldat ikke behøver å være engstelig for å sulte ihjel så lenge det finnes en spurv igjen i Norge, så han irritert, og marsjerte med taktfaste skritt mot kjøkkenet og leverte sin spurvefangst.

Ja, spurv var det mye av, men jeg håpet jo at tyskerne var kommet seg ut av landet før den siste spurven var spist.

De skulle møtes i Berlin

Russerne som allerede hadde lidd kolossale tap, hadde flere ganger bedt sine allierte om å opprette en annen front mot selve Tyskland for å avlaste dem. Men de allierte ville gå i land på Balkan – trenge nordover for så å gå sammen med russerne inn i Tyskland – fra øst. Russerne mislikte det, og de ble enige om at vestmaktene skulle gå inn i Tyskland fra vest – og møtes i Berlin. Vi fikk også av tilfeldige kontakter vite at de allierte hadde gjort invasjon i Normandie på franskekysten og kjempet seg fram mot den tyske grensen for å ivareta sine interesser i Europa.

Det tyske felttoget over Europa, hadde jo artet seg som et gigantisk røvertokt, hvor bl.a. kunstgjenstander av uvurderlig verdi var røvet og tatt med til Tyskland, og nå skrev alle nazipamper nå skalv under drønnene fra de store kanoner. Bare Hitlers «stedfortreder» Rudolf Hess satt trygt borte i England og bare ventet på at hans oppdrag å skape en åpen konflikt mellom de allierte, skulle lykkes i tolvte time.

Fra øst presset russerne stadig på, og da den russiske armé rykket fram mot den polske hovedstaden Warzava – slapp amerikanerne ned fallskjermssoldater i byen og utløste den polske militære undergrunnsbevegelsen til et åpent opprør mot de tyske okkupantene et nytt forsøk fra amerikanerne på å komme russerne til hjelp. Men det var ikke det de var blitt enige om, russerne stoppet fremrykningen ville ha ryggen fri og ønsket ikke et amerikansk-militært-bruhode bak sin frontlinje. Trolig var det et utslag av den mistro som Hess hadde skapt mellom de allierte med sin sensasjonelle flukt til England. Så opprøret i Warszava ble et fryktelig blodbad da de lovte luftforsyninger vestfra uteble, og tyskerne slo det ned med all sin umenneskelige brutalitet. De forsto ikke at det kunne være en forsonende håndsrekning til dem, og et varsko til russerne om at de allierte ikke var så alliert når det virkelig kom til stykket. Det måtte uvilkårlig skape mistro og stor bekymring hos russerne som konsekvent ikke ville forhandle med Hitler og de andre tyske forbryterne som hadde påført folk og land slike kolossale lidelser og store ødeleggelser. De forlangte en betingelsesløs kapitulasjon av tyskerne, noe de andre allierte også gikk med på.

I nord sto russerne «endelig» ved den norske grensen klaer til å gå inn i Finnmark for å knuse den tyske motstanden og befri oss fra et tyranni som hadde vart i over fire år.

Med vinden fra øst kunne vi i Norge se røyk og kjenne lukten av brent jord, så både kristne og ikke kristne bad til Gud om at han måtte gi russerne mot og styrke til å holde ut og kjempe til Hitler var tatt og uskadeliggjort for at han var Satans erkeengel var ingen i tvil om.

Men også over Norge intensiverte våre allierte sin virksomhet, og vi kunne høre allierte fly, som i ly av mørket fløy inn over de øde fjellvidder og slapp ned våpen og spesialtrene kommandosoldater som instruktører til «gutta på skauen».

Dette førte også til at tyskerne ble svært oppskaket og nervøse. De visste jo ikke til hvilken av frontene de kunne bli sendt. Russerne var de livredde. Jeg hadde inntrykk av at de fleste av dem ønsket nå bli sendt hjem til Tyskland og videre til fronten i vest, hvor de ved første anledning ville overgi seg til amerikanerne. Men det som bekymret dem var at de da måtte med skip over havet, og fryktet for å gå på de mange farlige minene som drev omkring. Dessuten var angsten for å bli torpedert av allierte ubåter meget stor. Så den frykt som tyskerne så rikelig hadde påført andre, slo nå med full tyngde tilbake på dem selv. Det var sikkert en stor påkjenning for mange tyskere å oppdage at slaget var tapt. Og at deres drøm «herrefolk» i Hitlers tusenårsrike – med et Stor-Europa som uinnskrenket tumlepass, ble gjort til skamme.

Men det var også et hardt slag for mange av Quislings embetsmenn, profitører, hirdmenn og frontkjempere m.fl., som hadde satt seg store mål – bl.a. «herrefolket» med feite embeter, store gods og fine gårder som belønning for sin

innsats i kampen for det storgermanske fellesskapet. Og så oppdage at i stedet for belønning risikerte de tiltale, inndraging og straff for misligheter og landssvik, etter gjeldende norsk lov når krigen var over og Kongen og statsminister Nygaardsvoll var vendt tilbake.

Men fire års tysk okkupasjon er lang tid, med rikelige muligheter til å rydde av veien, arrestere og sperre inne uønskede personer. De behøvde ikke gå i dekning i mørke kjellere eller flykte til skogs for å berge livet. Ved hjelp av profitørenes penger kjøpte de seg innflytelsesrike venner – for i fremtiden å kunne gå i sikker dekning bak sitt skrivebord, og derfra fortsette arbeidet med å realisere sin «kongstanke» med andre midler.

Men i første rekke var det nazistenes klippefaste tro på at det ville bryte ut åpen krig mellom vestmaktene og russerne, når de møttes – en vanvittig tro – som hadde gjort det mulig for dem å utfolde en slik brutal terror mot sitt eget folk. Henry Rinnan, den farligste og mest beryktede torturist og etterretningsmann i landet, hadde ikke bare sine menn bak den russiske fronten, men kjente også «trolig» til både de tyske- og vestmaktens planer.

Det var utrolig hvor mye av det som hendte ute – som på ett eller annet vis fant veien inn til oss. Vi var blitt lovet av løytnant Seitz at vi skulle bli her til krigens slutt, noe som selvfølgelig beroliget oss, for her kjente vi og var på talefot med vaktene som besto av ordinære tyske soldater. Dessuten hadde vi dertil gode kontakter ute – om noe skulle hende. Derfor følte vi oss litt mer trygg her enn vi f.eks. gjorde på Sydspissen og Falstad konsentrasjonsleir med de beryktede brutale SS-soldatene som vakter.

Krigen som nå var ført inn på tysk jord var blitt mer hard og brutal etter at tyskerne gikk mann av huse. Gamle som unge, noen var bare for barn å regne, men ville og fanatiske «nazister», i en forbitret kamp for å stoppe russernes fremmarsj, – noe som vakte både forundring og harme blant de russiske soldatene.

Med de allierte i vest gikk det uventet langsomt fram, og russerne som alt hadde lidd slike store tap – var utålmodig – de ville bare ha en snarlig slutt på krigen, og ba derfor flere ganger sine allierte om å intensivere kampen mot selve Tyskland. Det så nærmest ut som de ville at russerne skulle forblø seg, eller hadde planer om det som verre var; å kunne rettfærdiggjøre nazistenes tro på at det de hadde gjort, var det eneste riktige.

Først etter at russerne hadde truet med å ta hele Tyskland – knuse all tysk krigsindustri uten hensyn til de vestlige kapitalinvesteringer – Da de allierte skjønnte at hvis de ikke holdt avtalen om å møtes i Berlin hadde russerne ennå både mot og styrke til det.

Vi skulle sendes til Tyskland

Midt på natten ble vi vekket av hundeglam og bråk fra Gestapo. Hele området var avspærret og brakken vår omringet av tyske SS-soldater i fullt feltutstyr – med gevær og flere store schæferhunder. Det kom brått og uventet på oss, men vi skjønnte jo at noe ekstra var i gjære, og fryktet det verste, så den gamle utrygghetsfølelsen vendte med ett tilbake.

Vi visste jo ikke hva som skulle skje og var meget engstelig. Men etter en stund kom løytnant Seitz litt forlegen bort til meg og Arnold og fortalte at vi skulle sendes til Tyskland. Det følte som en kald dusj, og jeg sa: De sa jo, løytnant Seitz, at vi skulle bli her til krigen var slutt. Ja, – men jeg ringte med en gang, til SD i Trondheim og ba om å få beholde deg og Arnold her. Men vet du hva de svarte? Nei, sa jeg og ristet på hodet. Jo, de sa det var ved en misforståelse blitt sendt en fange fra Falstad hit som skulle ha vært skutt for lenge siden. Så jeg må bare påse at dere blir sendt. – Men det måtte vel bare være en grov spøk, for de vel ingen av dere som har gjort så meget galt? sa han, og så noe tvilende på oss. Jeg kjente bare hvor jeg rødmet over hele ansiktet ved tanken på å bli minnet om dommen jeg bar på. Noe løyL Seitz må ha merket det, for han sa

beroligende: Dere må ikke ha angst, for i Tyskland er det fint og bra å være. Ja, for dere tyskere er det vel bra å være i Tyskland. Men vi er nordmenn, og *Norge* er *vårt* fedreland, svarte jeg kvasst og kjente hvor jeg bleknet i ansiktet av sinne. Skulle til å si mer, men tidde, som vel var det beste i vår situasjon. Ja, men jeg har gjort alt hva jeg kunne for dere, og kan ikke gjøre mer. Dere må pakke sakene og være klare til å marsjere til Stjørdal stasjon når toget kommer, sa han bryskt – for å skjule at mot Gestapo var *også* en tysk løytnant liten. Straks etter stilte vi opp, noen med en utslitt koffert i hånden, andre med bare et knytte under armen med sine sparsomme eiendeler i, for så å marsjere til stasjonen som ikke lå langt borte.

Det tyske SS hadde nå overtatt oss, men det gikk ganske rolig for seg. Det var bare de blodtørstige hundene som slet i halsremmene og glefset etter oss. Da vi kom fram til stasjon, kom toget – et langt sett med ku-vogner som var mer eller mindre fulle av fanger. Vi ble så stuert inn i ei av vognene hvor det fra før av satt noen fanger sammenstuet på noe halm som var strødd utover på en åpen og trekkfull vognbunn, og med en bevæpnet tysker som vakt. Døra ble så stengt utvendig med kjetting og lås. Så der satt vi innestengt og så på hverandre.

Jeg kjente igjen den ene av fangene fra Åsen, og spurte han etter min bror Anton og fetter Johannes, om de også var med i denne transporten? Nei, hvisket han lavt og fortalte at de hadde avlyttet en telefonsamtale mellom tyskerne, og da de fikk vite at de skulle sendes til Tyskland, rømte de om natten. De var nå på flukt innover fjellet – mot svenskegrensen. Men da tyskvakten merket at vi snakket sammen, sparket han i vognsiden og skrek: Hold kjeft! Det er strengt forbudt å snakke her uten tillatelse, og den som prøver på det, blir skutt, sa han, og tok et fastere grep om geværet. Det var tydelig å se at han var nervøs av å være alene tysker, innestengt blant så mange farlige «forbrytere», trolig kunne finne på hva som helst. Det ble pinlig stilt, vi turte knapt puste, bare den monotone knakkingen høres hver gang vognhjulene passerte skinneskjøtene mens loket dro oss med stor fart mot Trondheim.

Det å bli sendt til Tyskland nå i krigens slutfase, var en alvorlig sak, når man hadde en dødsdom med i lasten, så hver tenkte på sitt. Jeg tenkte på dem hjemme. Men tankene var frie, de flakket så vidt omkring. Jeg tenkte på det fryktelige som hendte på Narvik havn 9. april, da panserskipene «Norge» og «Eidsvoll» ble skutt i senk av tyskerne under vår heroiske kamp mot det tyske overfall av Norge. Og på de mange av mine kamerater som hadde flyktet og fortsatt kjempet – på havet, i luften og på land – mot det tyske tyranneriet, og om vi noengang skulle møtes igjen. Verst utsatt var vel de kommandosoldater som fikk de farligste oppdragene, – nå når Hitlers ordre var at de skulle skytes og avlives for enhver pris. Jeg tenkte på Nils som jeg samarbeidet med på Bardufoss, som rømte ut av landet før Gestapo fikk tak på han. Jeg mintes også den tyske krigsretten, og den dødsdommen de ga meg, og ble mer og mer klar over den risiko som den tyske nestkommandanten på Falstad tok da han sendte meg ut derfra for å gi meg en sjanse til flukt, slik han gjorde det med Ekornes. En sjanse jeg hadde forspilt – av hensyn til mine medfanger.

Men skulle det nå gå galt med meg, så håp jeg at Anton og Johannes kom seg velberget over grensen til Sverige. Så kom i hvert fall *de* fra dette tyske-helvete med livet i behold.

Kommet fram til Trondheim stoppet toget på stasjonen – hvor Gestapo hentet noen av fangene ut fra vognene, trolig slike som hadde mindre dommer, anså for å være mindre farlige og derfor kunne slippe fri for å gi plass til de mer farlige fangene – som de hadde samlet fra hele Nord-Norge, stuert inn i stedet. Og flere vogner fulle med fanger ble koblet til. Det var et usedvanlig langt fangetog som rullet ut fra stasjonen og videre sørover mot Oslo, der vi, angivelig, skulle sendes videre med skip til Tyskland.

Det å bli sendt til Tyskland gjorde oss svært engstelige, og det gamle ordtaket «redd for sitt skinn» fikk sin fulle beriktigelse da en sjømann som satt ved siden av meg, fortalte at han hadde hørt fortalt – at der laget de lampeskjermer

av menneskeskinn til sine måneskinnslamper. Særlig ettertraktet var skinn med tatoveringer på, sa han, mens han med en liten glassbit han hadde funnet under halmen på vognbunnen, forgjeves prøvde å skrape bort fra huden noen tatoverte bilder (seilskute, slange og et kvinneportrett, to hender med «True – love» skrevet under) som han hadde på armene. Men å skrape bort sitt yrkesmerke (sjømann) med en glassbit, lot seg ikke gjøre, og han spurte om jeg visste om noen måte å få bort tatovering på. For han *måtte* få den bort, sa han med en fortvilet angst i stemmen.

Å ta bort tatovering – kunne jeg ikke, og for å trøste han (oss) sa jeg at vi måtte ikke tro på riktig alt som ble fortalt. Det var sikkert andre farer som var større nå ved å bli transportert over havet til Tyskland. Vi må vel baare å være optimister, og tro at krigen snart er slutt.

Selv om vi bare hvasket sammen, sparket tyskeren i vognveggen og skrek: Hold kjeft, har jeg sagt! Så var det bare for oss å tie igjen.

Uventet møte

Det store damploket klarte såvidt å dra det lange vognsettet, så det gikk svært langsomt og tok lang tid. Vi ble både sultne og tørste og følte trang til å komme på WC for å gjøre vårt fornødne. Men heldigvis, på en av stasjonene hadde flere kvinner fra bygda møtt fram med flere store transportspann fulle med kjøttsuppe. De hadde fått vite om den store fangetransporten, og hadde bedt tyskerne om lov til å få gi fangene noe å spise. Det hadde de fått. Så vi fikk hver vår store porsjon med deilig kjøttsuppe, og vann til å slukke den forferdelige tørsten med. Dessuten fikk vi tillatelse til å gå på WC av tyskerne, et brunmalt utedo – med plass til to om gangen, så vi stilte opp to og to i kø, strengt bevoktet av bevæpnede tyskere med sine store hunder. Det var som dyrene var kommet på samme nivå, hvor det som det ene tapt underveis – erstattet av det andre.

Ved siden av meg i køen sto en brunbarket kommandosoldat i engelsk uniform. Han hadde håndjern på, og et rundt hull mellom tennene – etter å ha blitt truffet av en geværkule, som hadde gått inn gjennom munnen og ut i høyre kinn, hvor den hadde revet et stort sår.

Det var jo forbudt å snakke sammen. Men da vi kom inn på ute-doet, fortalte han at han var norsk kommandosoldat – kommet med fly fra England til Norge, hvor han ble sluppet ut i fallskjerm for oppdrag. I stedet kom han i kamp med hirdmenn og tyskere. Ble truffet i munnen av en geværkule, hvor anslaget mot tennene ga sånt skroll i hodet at han mistet bevisstheten et øyeblikk, ellers skulle tyskerne ikke ha klart å tatt han levende til fange, sa han, og fortsatte: Du er jo hjemmefrontmann og kan skyte med både gevær og kanon. Jeg skal smyge hendene mine ut av håndjernene, og med det slår jeg raskt ned to tyskere. Du tar deres gevær og ammunisjon, så skyter vi oss over grensen til Sverige. Men det må handles hurtig, sa han bestemt til meg, for i Oslo ligger et skip ved navn «Vestfahlen» klar å føre oss videre til Tyskland, og derfra kommer vi ikke med livet i behold.

Men selv om han snakket korrekt og hurtig, syntes tyskeren som sto vakt utenfor at vi brukte for lang tid, og før kommandosoldaten rakk å frigjøre seg fra håndjernene, sparket tyskeren sund dodøra og skrek som en gal: Heraus!! Heraus!! Mensch!! og sparket til oss mens hunden glefset og beit. Heldigvis holdt tyskeren fast i halsbandet så jeg ikke ble skambitt mens jeg løp tilbake til jernbanevognen. De tyske blodhundene var noen fryktelige dyr når de var i aksjon, det formelig lyste av øynene deres – og de viste en tanngard som kunne rive mennesker i filler hvis de fikk tak i dem.

Da alle fangene var tilbake i vognene og tyskernes tall stemte, kjørte toget videre. Når en har spist seg mett, ser en jo vanligvis litt lysere på situasjonen, så jeg la meg ned i halmen på vognbunnen, og tenkte på det som hadde skjedd.

Det verket i lår og legger etter spark og hundebitt. Men det var jo en håpløs plan, som kunne ha fått et langt mere dramatisk utfall. Jeg var jo ikke trent til en slik aksjon, og undret på hvordan det gikk med kommandosoldaten, som var lagt i jern og hadde det mye vanskeligere.

Det ergret meg mye at det også hadde vært nordmenn med å ta han til fange. Men det måtte vel finnes en paragraf i norsk lov som disse Quislings hirdmenn kunne tiltales og straffes etter for deres samarbeid og hjelp til de tyske okkuperter med å bekjempe, ta til fange norske kommandosoldater som kjempet for å befri vårt land fra fremmed herredømme. Sânt *måtte* straffes, ikke bare for straffens egen skyld, men for å avklare det som har hendt, finne fram til de mer dyptliggende årsaker til at sânt kunne hende, for å hindre gjentakelse.

Gjennom åpninger mellom plankene i vogngulvet kunne jeg se ned på sville-
ne som holdt jernbaneskinnene samlets. Når det var stigning, kjørte toget så langsomt at jeg kunne ha gått ut om hullet hadde vært stort nok. Men når det hellet, fikk toget mer fart vinden blåste opp i vognen og gjorde det trekkfullt og kaldt, så jeg ønsket, tross alt, at reisen snart måtte ta slutt.

Tyskeren hadde plassert seg på en lunere plass – i et hjørne i forenden av vognen, hvor han satt på en kasse og holdt et vaksomt øye med alt vi foretok oss og at ingen snakket sammen.

Når det ble stilt, kom så mange rare tanker for en, – om ting jeg trodde å ha glemte. Vi visste jo ikke riktig hvor det bar hen og hva som kunne hende. Det å komme til en ny tysk konsentrasjonsleir visste jeg av erfaring bød på store vanskeligheter, særlig den første tiden. Tyskerne *så* vi, og visste at de *var* tyskere. Men det jeg fryktet mest, var disse Quislings hirdmenn som ofte fulgte oss som skygger – som en ikke oppdaget før det var for sent og vi var gått i en av deres feller. Med tiden på Falstad i bitter erindring – lovte jeg atter meg selv å ikke si noe eller ta imot å spise noe av det som ukjente fanger ville gi meg, selv hvor sulten jeg måtte bli, og hvor godt det så. Jeg var blitt så mett av all den deilige kjøttsuppen at jeg måtte kneppe opp den øverste bukseknappen – og sendte en stille takk til de norske kvinner som ga oss maten!

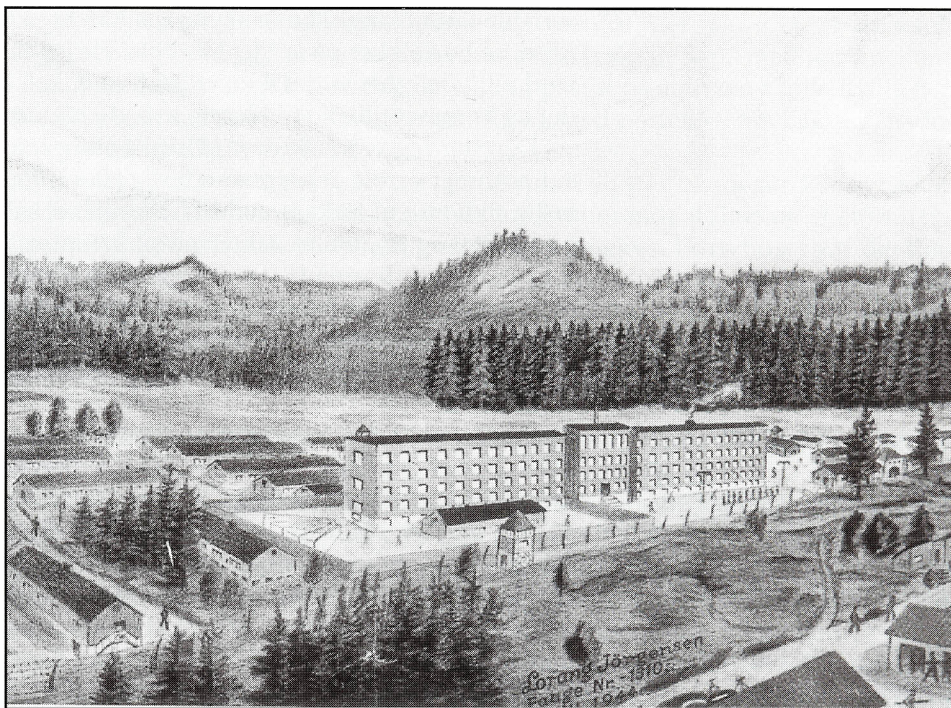
Til Grini

Da vi kom til Oslo, sto flere busser klare til å kjøre oss videre. Men noe måtte ha hendt underveis som hadde fått tyskerne til å forandre sin plan I stedet for å kjøre oss ned til kaien, hvor trolig skipet lå som skulle frakte oss videre over det farefulle Skagerak til Tyskland – kjørte bussene med oss ut fra byen og videre til Grini fangeleir. En av fangene som kom på i Oslo, kunne fortelle at tyskerne i all hemmelighet hadde bestemt seg for å sende tyske soldater i stedet for fanger med skipet «Vesterfahlen» for å sette dem inn i forsvaret av selve Vaterland. De hadde også tatt med noen fanger som gisler for ikke å bli senket av allierte krigsskip.

De fleste var trolig glade for ikke å bli sendt til Tyskland. Jeg tenkte ikke mere på kommandosoldaten. Det var så meget annet å tenke over og være oppmerksom på, så man ikke gjorde noe som kunne medføre ekstra avstraffelser, når man kom til en tysk konsentrasjonsleir. De gisler tyskerne sendte fra Grini sommeren 1942 til Sydspissen fangeleir ved Tromsø, hadde fortalt oss om de umenneskelige forholdene på Grini, og om en tysker ved navn Kunze, en riktig sadist og plageånd som skrek, sparket, slo og plaget fangene der på alle måter. Men det var så lenge siden at jeg håpet han var sendt til fronten, hvor russerne kunne stoppe kjeften hans for godt, og dermed sette en stopper for hans umenneskelige virksomhet. Jeg var ikke så sterk lenger, hadde alt fått en alvorlig knekk og var engstelig for at noe kunne hende som knekket meg helt. Bare de som nettopp var arrestert og ikke kjente til forholdene i de tyske konsentrasjonsleirene, syntes å ta dette med mer humør.

Vårt møte med Grini

Grini, tyskernes største fangeleir i Norge. Toppbelegget ca. 5.400. Henimot 20.000 nordmenn har sittet på Grini under krigen. Den hundre meter lange fengselsbygningen med celleavdelingen til høyre, på midten «fallskjermen» hvor de dødsdømte satt, til venstre kvinneavdelingen med inngjerdet lufttegård.

Bussturen fram til Grini gikk stort sett rolig og greit for seg. Men da vi var kommet innenfor det høye elektriske piggtrådgjerdet hvor noen tyskere var travelt opptatt med å drive straffeekskusjon av fanger, måtte vi stille opp på geledd for at tyskerne skulle telle kontrollere at alle var med. Da så jeg at kommandosoldaten også hadde vært med hit i en av bussene. Han sto alene oppstilt – vis á vis oss, litt til høyre foran meg. Han hadde ennå håndjern på, og på det store skuddsåret på høyre kinn hadde det grodd en tynn hinne av hud, så hele kinnet så nærmest ut som en knust glassrute.

Jeg hadde jo sett mannen før, men i sin engelske uniform og med arret på kinnet og det runde kulehullet i tennene, virket han samtidig så fremmed at jeg kunne ikke huske hvor vi hadde arbeidet sammen. Da kom plutselig en landssviker – en hirdmann i full uniform, gikk raskt bort til kommandosoldaten, som og sa med opphisset stemme: Du, din forbannede jøssing som har rømt fra landet – til England! Hva fanden gjør du her nå? og slo til han i ansiktet med flat hånd så det smalt. Men kommandosoldaten fortrakk ikke en mine, bare så alvorlig på sin svikefulle landsmann. Men slaget i ansiktet var hardt, såret på kinnet revnet og blodet rant i ei rød stripe ned mot haken – der det dryppet ned på marken til en blodpøl.

Det var hjerteskjærende å se at en nordmann skulle slå og rive opp det såret som tyskerne hadde forvoldt. Og jeg kjente at sinnet kokte inne i meg – samtidig som tårene trengte på, for kommandosoldaten var jo en av våre. Han (nazisten) måtte ha godt på beina og gode kort på hånden som kunne vise sånn liten verdighet for sin motstander, på en tid da selv de mest nærsynte måtte se at krigen var tapt for tyskerne – i hvert fall militært. Men da en av tyskerne kom til, slo hirdmannen helene sammen så det smalt, rakte opp hånden og hilste Heil og Sæl! Sammen førte de kommandosoldaten foran seg – bort til ei brakke. Først da han løftet opp venstre fot og snudde seg for å gå oppdaget jeg at kommandosoldaten var Nils – Nils som jeg var så mye sammen med under vårt illegale arbeid på Bardufoss flyplass.

Hva de to gjorde med han der borte i brakken, det er det vel ikke så mange som får vite. Men vi kunne høre en svak jammer derfra – som en undertone til tyskernes skrik og bråk, slik de hadde for vane for å døyve hverandres ugjerninger for oss fanger. Og Hitlers ordre om at alle kommandosoldater (sabotører)

som ble tatt til fange skulle skytes, ga han liten beskyttelse. Jeg så han ikke mere igjen, så helt sikker på at det var Nils, ble jeg ikke. Men det jeg hadde sett, viste med all tydelighet at det ikke ville bli så enkelt for de som hadde flyktet fra landet og kommet tilbake til Norge, hvis de hadde kjempet mot nazismen.

Deretter ble vi innskrevet i Grini's store fangeprotokoll, der hver fange fikk sitt nummer og ble gradert som farlig eller mindre farlig. De som ble ansett som farlig fikk en gul trekant sydd fast foran og bak på jakken. Jeg fikk fangenummer 14580 og to gule trekanter på jakken min. Deretter måtte vi både under en dusj med desinfiserende vann, og klærne ble desinfisert i tilfelle noen hadde lus eller annet utøy med seg. Og det var bra, for det var noen som hadde ligget så lenge i dekning i skauen og i mørke, bortgjemte kjellerrom, var blitt så skitne og lusete at lusa formelig rant av dem under dusjen.

Da vi var ferdige med bading, ble vi anvist til i brakke og fordelt på de rommene hvor det ennå var ei ledig køy. Av brakkesjefen som var en eldre fange, fikk jeg endelig litt tørt brød å spise. Av innemannen på rommet, en munter gårdsdreng fra Hadeland, som ikke tidde med sine meninger, fikk jeg en kort orientering om Grini i sin alminnelighet, og om forholdene her i særdeleshett. Om hva vi måtte gjøre og om det vi ikke måtte gjøre, og en spesiell advarsel om å være forsiktige, og passe oss for tyskeren Kunze, Grinis verste plageånd gjennom flere år, en tysker med et rykte som gikk «foran ham». De eldre fangene hadde hørt om han fra før.

Her på Grini var det bygd en stor brakkeleir på baksiden av et ca. hundre meter langt teglsteinhus i fire etasjer. Det var bygd av de norske myndigheter før krigen, og skulle visstnok brukes til kvinnefengsel. Tyskerne tok det i bruk, og brukte halvparten av det til kvinnefengsel, adskilt med et høyt plankegjerd omkring luftgården.

Den andre halvparten ble brukt til fengsel for menn, hvor de fangene ble satt inn i enecelle når saken ennå ikke var helt oppklart og dom avsagt av Gestapo.

Midt i huset, helt øverst på toppen, var det et stort rom som ble kalt «Fallskjermen». Der satt de fleste fangene som var dødsdømte.

Dessuten var det ei brakke som ble kalt «Intelligens-brakken». Der hadde tyskerne samlet de intellektuelle (prester, jurister, ingeniører, professorer og andre som trolig hadde penger og innflytelse, og derfor gjort seg fortjent til en bedre behandling eller slike som tyskerne og de norske nazistene vil fri til når de så hva utfallet ble av krigen). Han fortalte også at her var en brakke som kaltes for «Kriminell-brakken». Der var det for det meste plassert russere, polakker, nazister og andre kriminelle som hadde samarbeidet med tyskerne, og med det skadet sitt land og påført sine landsmenn store lidelser. Men de oppdaget at det gikk den veien høna sparker, med krigen, gjorde de et eller annet kriminelt for å bli arrestert og sendt hit Grini, for ikke å bli lynsjet av sine egne når krigen var over og tyskerne måtte kapitulere. Ja, her på Grini var det ikke bare gode landsmenn, og det ble gjort forberedelser til litt av hvert. Statsminister Nygaardsvoll kom til å fa mye å ordne opp i når han kommer tilbake fra London.

Men her var også en annen viktig brakke – kjøkken-brakken, som alle rettet nesen mot for å nyte lukten av mat, og håp om at vi får noe å spise. Kjøkkenet var også det stedet der det holdtes et våkent øye med alt som foregikk i leiren. Derfor var det bare de fangene som hadde sittet lenge og var til å stole på som fikk komme dit å arbeide.

«Men du har jo sittet så lenge at du kjenner vel til det meste for å kunne passe deg for tyskerne og andre farlige personer», sa han med et granskende blick.

Alt var fremmed for meg her, så jeg var meget takknemlig for orienteringen, selv om jeg nok syntes at han var svært så åpenhjertig med sine meninger til en fremmed, men det var vel nettopp derfor at de fleste av oss satt som fanger. Men det ga en pekefinger om at noe foregikk. Rundt det hele var det først et

piggtrådgjerde, så et elektrisk gjerde og utenfor der var det et minefelt. Dessuten var det bygd høye vaktårn med store lyskastere på med kort mellomrom, hvor tyskerne gikk vakt dag og natt og passet på at ingen skulle flykte herfra. Den som var kommet innenfor gjerdet og med porten stengt bak seg, hadde ikke mange muligheter til å flykte.

Utenfor porten var det et lavere gjerde rundt en stor bondegård, som tyskerne hadde tatt. Der var det fjøs, grisehus med tilhørende ildhus og et stort drivhus. Så tyskerne hadde både kyr, griser, høns og gjess. I drivhuset var det flere slags grønnsaker og blomster. Alt var selvfølgelig bare til eget bruk for «Herrefolket» tyskerne. Det hele ble plantet og passet av fanger som ikke hadde den gule trekanten på jakken, og derfor nøt den frihet å gå fritt omkring på gårdsbruket.

I brakken hvor jeg skulle ligge, var det fullt av vegglus. Noen store og vel-fødde beist som holdt til i alle sprekker og hull i vegger og tak, så når vi hadde slukket lyset og lagt oss for natten, kom de fram fra sine skjulesteder, krøp inn til kroppen og beit grådig hull i skinnet got å suge blod. Da var det slutt med søvnen for den natta. Jeg som var allergisk for vegglusbitt, hovnet opp og ble spedalsk over hele kroppen. Då det var helt umulig å få sove, det brente som varme og klødde så jeg kunne bli gal. Men det hjalp ikke, så jeg satt oppe det meste av natten. Da innemannen så det, sa han at jeg måtte prøve å få sove. For du som har fått den gule trekanten på jakken, er det viktig at du er uthvilt og opplagt når du i morgen skal stifte bekjentskap med Kuntze. Men det er heldigvis bare en dag eller to det står på, så er det slutt og han tar seg andre nyan-komne, sa han som en trøst.

Om morgenen var det først oppstilling til den vanlige appell hvor tyskerne nøye telte fangene og fordelte dem til arbeid. Deretter tok Kuntze alle de nyan-komne som hadde den gule trekanten på jakken i sitt spesielle straffekompani, hvor alt foregikk i løpende tempo og hopp. Så vi hoppet og løp fram og tilbake under Kuntzes velrutinerte brutale behandling, med høyrøstet kommando, slag og spark. Verst gikk det ut over de av fangene som nettopp var arrestert og ikke kjente til tyskernes hensynsløse behandling av fanger. De prøvde å protestere ved å vise uvilje mot å utføre ordre de syntes var noe ulovlig tull. Men de lærte snart at det nyttet ikke å protestere hvis de skulle berge livet, og sa: Tar ikke Satan Kuntze og de andre tyskerne, gjør han ikke sin plikt, mens vi hoppet og løp for ikke å bli sparket forderva av Kuntzes jernbeslåtte støvler. Vi ble plaget av tyskerne om dagen og vegglusa om natten. Men vi visste at krigen snart var slutt, så det gjaldt å holde ut til den siste appell, og gjøre så godt vi kunne for ikke å være helt invalidd den dagen vi ble satt fri. Mye ugjørt ventet når Norge igjen skulle gjenreises etter krigens ødeleggelser.

Det kom stadig flere fanger til Grini, og de andre i straffekompaniet ble byttet ut med nye fanger etter et par dager. Bare jeg måtte fortsette å hoppe i Kuntzes kompani. Om det var ment som ekstra straff for at jeg ved en misforståelse, ble ikke skutt, eller om det var fordi min bror Anton hadde flyktet, var jeg ikke sikker på. Men helst var det vel begge deler.

Jeg hadde vært under mer voldsom og brutal behandling av tyskerne tidligere på Sydspissen og Falstad fangeleir. Da var de i sin velmakts tid, det å protestere var det samme som døden for en fange. Selv om det var hardt nok i straffekompaniet var det bare spredte krampetrekninger fra det som en gang var.

Det største problemet for meg var vegglusa, for uten søvn var en snart ferdig. Men etter at jeg fant på å legge meg med klærne på, tulle hodet og hender inn i jakken, fikk jeg sove et par timer før vegglusa rakk å kripe inn til skinnet og bite. D gikk det bedre. Dessuten var jeg i bra hold og form, takket være de kvinnene i Stjørdal som hadde gitt oss ekstra tilskudd med mat, jeg sendte mer enn en varm tanke til dem når jeg med tom mage løp og hoppet som en hare fra morgen til kveld under Kuntzes primitive kommandobrøl.

Når Kuntze en enkel gang hadde fr, og en av de andre tyskerne overtok hendte det at han spurte hver enkelt av oss hvor lenge vi hadde sittet arrestert. Da han hørte at jeg alt hadde sittet i over to år, ble jeg jaget bort fra straffekompaniet og over til de andre fangene som arbeidet i noe de kalte for «Kostebinderi». Der var det lite og ingenting arbeid til så mange, noe jeg selvfølgelig ble glad for og håpet skulle vare. For der kunne vi ha det bra, bare man passet seg for tyskerne. Men det var alltid lite mat, og vi gikk med et konstant sug i magen. Jeg hadde inntrykk av at alt som var spiselig ble spist. Fisk og sildeben ble sprøstekt på ovnen og spist, potetskrell ble samlet opp, skåret i småbiter med kniv, og sprøstekt. For det var viktig, en polsk fange døde etter å ha spist meget ustekt potetskrell.

Alle var stadig på leting etter noe å spise og gjorde hva de kunne for å få en matbit. De russiske og polske fangene var særlig flinke til å lage allslags souvenirer, som de byttet til seg en brødsleve, eller et par poteter for, hos dem som hadde noe sånt å avstå.

Men da Kuntze kom tilbake, måtte jeg på ny tilbake i straffekompaniet hans. Det så ut som han hadde lagt sin elsk på å plage meg, noe som føltes meget slitensomt i lengden med lite mat i magen. En ukjent fange kom og ville gi meg litt solbærsuppe fra en boks, han sa var fra en svenskpakke han hadde fått tak i ute på arbeidskommando. Men jeg torde ikke spise noe fra fanger jeg ikke kjente og sa neitakk, selv om jeg var meget sulten. Mannen ble nervøs, og forsvant hurtig bort for at ingen skulle kjenne han igjen. Det hadde de på kjøkkenet lagt merke til. En kveld jeg var særlig utslitt, kom kjøkkensjefen som selv var fange, bort til meg på brakken hvor jeg bodde. Han spurte om jeg ville komme på kjøkkenet og arbeide som kokk, så skulle han prøve å ordne det. På kjøkkenet kommer tyskerne sjelden for å plage oss, sa han. Og du er en av dem som har sittet lengst, arrestert, så hvis du vil, tror jeg det skal gå bra.

Ja, det ville jeg så gjerne, svarte jeg, og var selvfølgelig meget glad for at noen ville hjelpe meg til noe bedre enn å være i Kuntzes straffekompani.

Neste dag fikk jeg beskjed om å gå til arbeid på kjøkkenet. Der var det ingen jeg kjente fra før, bortsett fra Arnold som jeg hadde vært sammen med under hele fangetiden, så vi var godt kjent. Men vår felles skjebne gjorde at vi alle ble snart som en familie.

På kjøkkenet var vi åtte kokker, pluss de to, en tidligere norsk offiser, og en ung mann som hadde sittet i Sachsenhausen konsentrasjonsleir i Tyskland. De to sto for fyringen under kjelene vi kunne konsentrere oss om det som var i kjelene.

Brød og eventuelt pålegg ble fordelt ut fra et kjøkken i hovedbygningen. Hos oss ble det bare kokt middagsmat, som for det meste besto av fisk og potet. Søndagene ble det kokt en slags suppe som i det vesentlige besto av kokt helgryn, malt kjøtt og hvalspekk, samt flere sorter grønnsaker. Alt ble rørt godt sammen, så det ble en riktig kraftig og god suppe, som fikk det velklingende navnet «Blomstersuppe», en suppe som alle satte stor pris på. Noen søndager fikk vi også utdelt litt grynmel-suppe i en liten blekkbolle. I suppen hadde vi en eller to sundkrakkede kokte poteter og vispet den til krem, den såkalte «Grinikrem», den smakte meget godt, og så mettet den så velsiga godt. Ja det var faktisk de eneste gangene at vi følte hvordan det var og bli mette.

Men arbeidet på kjøkkenet var hardt, for det var en anseelig mengde med poteter og fisk, samt suppe som skulle kokes til ca. fire tusen voksne personer.

I enden av brakken, delvis under kjøkkenet var fiskekjelleren, der ble fisken rensset og kuttet i stykker som vi kokte, og veide talte til hver brakke – alt etter hvor mange personer det var der. Det kunne bli to-tre stykker fisk og fem-seks poteter til hver, alt etter størrelsen. Om søndagene en liter blomstersuppe til hver person. Så i og for seg, var det ikke så lite – så fremt det ikke forsvant noe underveis.

Etter bruk måtte de store jerngrytene vaskes og skures mens de ennå var varme så rustflekkene ikke var synlige – når tyskerne kom på inspeksjon. Til det ble det brukt en slags tysk erstatningspulver som utviklet en gass som angrep og ødela slimhinnen i nese og hals, og dette plaget meg mye.

Hvis tyskerne kom inn på kjøkkenet og vi ikke hurtig sto i givakt – måtte vi ned på gulvet å gjøre armbøyninger. Resultatet ble at maten sviddes i grytene og påførte oss ekstra arbeid og det tok lengre tid før middagen ble ferdig.

Bad om arbeidsro

Kjøkkensjefen gikk da til den tyske kommandanten og forela han den uholdbare situasjonen. Skulle vi få maten kokt til riktig tid måtte vi som arbeidet på kjøkkenet få slippe gymnastikk samt slippe å stille opp til de ekstraordinære appellene. Det forsto kommandanten heldigvis, og lovt kjøkkensjefen at vi som arbeidet på kjøkkenet skulle slippe enhver form for avstraffelse på grunn av det store arbeidspresset vi hadde. Det var jo en stor innrømmelse som passet meg godt, for nå kunne jeg i fritiden gå omkring og snakke med de andre fangene. Det var så mange ting som jeg ikke riktig forsto som interesserte meg å få vite mer om, nå når krigen syntes og gå inn i slutfasen. Grini syntes å være blitt et konsentrert senter for fremtidens Norge, hvor politikere og landets fremste intellektuelle motstandsfolk syntes å være meget aktive.

Men tyskerne hadde trolig kjørt kriminelle og quislinger, til Grini – og de fikk dermed også sjanse til å være med på å påvirke Norges framtid. Det var mye som sto på spill for dem, nå når nederlagets time nærmet seg og norsk lov og rett igjen skulle gjelde i landet.

Her var også flere russere, polakker og serbere, m.fl. som før hadde vært i egne leire som tyske krigsfanger. Og jeg undrest meg over hvorfor tyskerne hadde tatt dem bort fra sine kamerater og plassert dem her på Grini. De var jo på en måte blitt dobbelt arrestert. Hva skulle dette bety?

Det var kommet så mange fra Nord-Norge som jeg hadde sett før – og kjente igjen – og som jeg først og fremst hadde lyst å snakke med. Jeg hadde sittet arrestert så lenge at det å høre nytt nordfra var en kjærkommen og stor opplevelse for meg. Da jeg traff igjen ingeniøren fra Ofotbanen som ville hindre tyskerne i å bygge kanonbunkers av jernbanens materiell midt på torget i Narvik, ble jeg klar over hvor vanskelig det var å klare seg ute for den som ikke ville være liten under «herrefolket». Han kom fra Falstad hvor han allerede hadde sittet noen måneder, så jeg fikk bl.a. høre nytt derfra. Til tross for store utvidelser som var siden jeg var der, var leiren overfylt med fengslede nordmenn. Men han var optimist og sa jeg måtte bare komme til Narvik når krigen var slutt, så skulle jeg få fast arbeid på Ofotbanen hvis jeg ønsket det. Det var jeg selvfølgelig svært glad for, for arbeide var jo noe man trengte når man kom ut herfra. Dessuten var det mange intellektuelle og interessante menn her, som hadde sine kulturhistorier om arbeid og opplevelser fra fjerne land.

Mange av fortellingene kunne være både morsomme og givende, men det var også de som jeg syntes var dypt tragiske og skremmende. Som det en russefange jeg kom i snakk med, kunne fortelle da jeg spurte hva han egentlig satt inne for her på Grini. «Jo, det skal jeg fortelle deg som er nordmann», sa han. «Jeg gjorde den dumhet og lot meg overtale til å gå med general Vlassov, generalen som forrædde sitt land, og gikk over til tyskerne og deltok med dem – i kampen for å befri Russland fra kommunismen og all dens gudløshet». Da spurte jeg: «Hvordan kunne du gjøre det mot ditt land, og dine landsmenn?» Han svarte: «Min farfar var under den russiske tsar Nikolai, noe som på norsk kan sammenlignes med en politimester, men han eide dessuten store landområder – med flere landsbyer og kirker. I tillegg rettighet til å drive handel med Norge ved å kjøpe fisk hos de norske fiskerne i Finnmark i bytte med mel og andre russiske landbruksvarer. Han hadde en utstrakt myndighet til selv å

kunne tiltale og avsi dommer like opp til dødsstraff, og egenhendig piske eller avrette den som hadde forbrutt seg. Men da revolusjonen brøt ut, ble min farfar drept av boljevikene, og min far måtte i all hast flykte fra Russland – til Vest-Europa hvor han fikk et nytt identitetssertifikat, det såkalte «Nansenpass», og døde trolig et eller annet sted i Europa som en fattig «landstryker» og «skjærslipper». Jeg er den eneste gjenlevende arving til min farfars penger og store landområder som staten har tatt; en arv som jeg vil hevde min rett til å få tilbake. Tyskerne lovte at jeg skulle få det og alle de tilhørende rettigheter tilbake når krigen var slutt hvis jeg hjalp dem i kampen med å knuse kommunismen.

Men da jeg ikke lenger ville hjelpe – samarbeide med tyskerne – ble jeg arrestert og sendt hit til Grini. Og nå er jeg klar over at jeg har stelt meg ille og nå er for sent til at jeg kan gjøre det godt igjen. Det eneste jeg håper er å slippe og lide min farfars skjebne, men kunne få arve min fars «Nansenpass» og bli i Norge og fortsette hans arbeide til det en gang lykkes.

Det lyktes ikke for oss denne gangen. Derfor vil vi som har samarbeidet med tyskerne heller sitte arrestert her i Norge enn å bli sendt tilbake til Russland for å bli skutt, eller i beste fall å bli sendt til en slaveleir i Sibir for resten av livet. Så for meg ble «tyskerne» og denne krigen en stor ulykke og tragedie, sa han og var dypt ulykkelig over det som hadde gjort.

Jeg begynte etterhvert bedre å forstå sammenhengen i det som hadde hendt, samtidig som interessen for det som kunne komme til å hende, ble større.

I Russland var det ikke så enkelt å bare fjerne den enkelte bonde og gjenskape den gamle jordadel, for der hadde staten tatt hånd over jorda og ansvaret for bonden. Derfor ville han bli igjen i Norge og fortsette det gamle arbeide – med å knuse hele det kommunistiske systemet hvis de som hadde samarbeidet med tyskerne (som angivere og bødler, mot sine egne landsmenn) skulle vinne tilbake de samme rettigheter som deres forfedre engang hadde hatt som store godseiere i tsartidens Russland. Derfor fant de det nå tryggest å være her på Grini. De følte seg ikke lenger trygt beskyttet av de tyske bajonetter, og risikerte å bli tatt hånd om av sine egne fangekamerater og lynsjet den dagen krigen var slutt for det de hadde gjort mot sine egne – med sin nasjonale holdning mot sitt land og folk. Det hadde jo, som sagt, mislyktes denne gangen. Men de ville fortsatt arbeide for å få en ny anledning – i håp om at det da ville lykkes for de å nå sitt mål. De ville aldri gi tapt, som han sa.

Krigen hadde liksom slått hull på den gamle opptrukne sirkel og gjort det bedre å se det som egentlig foregikk.

Men det var ikke bare russere som hadde stelt seg ille. Ganske sikkert var det mange som med vekslende hell hadde prøvd å ta seg egenmektig til rette i ly av de tyske bajonettene. Slik som den spinkle unge gutten som jeg en dag kom i snakk med, og spurte hva han som var så ung kunne ha gjort tyskerne siden de hadde sendt han dit. «Jeg hadde lyst til å bli bonde, og meldte med inn i hirden for å komme til Øst-fronten, for siden når krigen var slutt å kunne få velge meg en stor og fin bondegård som belønning for å ha vært med å knuse kommunismen. Men da jeg var for ung og svak, fikk jeg ikke lov til å dra til fronten, så jeg og to andre gutter fant da på at vi skulle stjele sauer og selge på svartebørsen for å skaffe oss penger.»

Vi tok så en liten lastebil og kjørte til en bondegård. Om natta gikk vi inn i en innhengning, hvor det beitet en del sauer, og skjøt alle som var der, unntatt ett lam som vi synes var så lite – der det sprang omkring og brekte noe uhyggelig.

Da vi hadde dradd sauene ut av innhengningen og i skjul, ned i ei grop ved veien, kom bonden. Vi tenkte først å skyte han også, men da han så at alle sauene hans var borte, bortsett fra det lille lammet som løp omkring ham og brekte, satte han seg ned på en furustubbe – stakk begge hender oppunder hatten og begynte å klø seg i håret. Det var så komisk å se bonden sitte slik mens hans eneste lam løp rundt og skrek, at vi lot være å skyte ham. Men tok i stedet og løftet de ni sauene opp på lasteplanet og kjørte til en garasje for å flå dem. Men

vi ble oppdaget – lensmannen kom – også ble jeg sendt hit til Grini, sa gutten – lo og syntes det hele var riktig morsomt. Du vil vel ikke si at dere hadde tenkt å skyte bonden, sa jeg, og ville liksom ikke tro det gutten fortalte. Jo, så klart, vi hadde gjort det – hvis bonden hadde kommet ned i dalen og funnet oss der med alle sauene sine. Dessuten var det jo en fin bondegård som en av frontkjemperne sikkert ville ha som den belønningen de var lovet for sin innsats i kampen mot de russiske kommunister på Øst-fronten, svarte gutten, som om det skulle være en ufravikelig selvfølge.

Det var dessverre ikke alle som var her som fanger på Grini som hadde stelt seg slik at de kunne få sin frihet – og bli fri den dagen det ble fred i Norge. For var det slik de skulle gå fram for å skaffe gårder som belønning til alle frontkjemperne, og gjenskape den gamle jordadel i Norge, da var det godt for bonden selv og odelsgutten at det ble satt en stopper for denslags framferd. Bonden skulle fortsatt kunne leve trygt på sin gård – om den var stor eller liten.

Konsentrasjonsleir etter tysk mønster

Hver dag ble noen fanger sendt ut på arbeidskommando til Lier, hvor det ble fortalt at tyskerne skulle bygge en stor, moderne fangeleir. En av fangene som var kommet fra Tyskland og hadde lurt seg til å se planen deres, sa at den var en tro kopi av Sachsenhausen fangeleir i Tyskland. Men de som var på arbeidskommando hadde også anledning til å få tak i litt ekstra mat og nyheter. En av dem kunne fortelle oss at «Westfalhen», skipet vi skulle sendes til Tyskland med var blitt senket utenfor svenskekysten. Bare noen få av de fangene og tyskerne hadde berget seg, mens flere var skyllet i land av stormen og funnet død langs stranden.

Om dagen var det ofte oppstilling til appell, det var alltid noe tyskerne skulle ha sagt eller noen av fangene de skulle ha tak i. Så vi var spente og nervøse hver gang for hva tyskerne kunne finne på. Midt på natta ble vi vekket med at tyskerne blåste i fløyta og ropte: Oppstilling til appell! De var meget oppskaket, alt måtte skje så fort at vi fikk nesten ikke klærne på oss, det var lett å forstå at det var noe ekstra uhyggelig i gjære, for oppe i vaktårnet sto den fryktede leirkommandanten. Rasende ropte han ut i natten, til oss: En fange har flyktet fra cella, og det er klart at han har hatt hjelp for å kunne klare det. Hvis ikke den eller de som har hjulpet ham melder seg her straks, blir atten fanger tatt ut og skutt!! Det ble stille, alle var spente på hva som ville hende. Da ingen meldte seg, kom kommandanten ned, og det ble så musestille blant de mange tusen på appellplassen at vi kunne høre et løv falle, for vi var alle nervøse. Ordren var ikke til å misforstå, og ingen kunne vite hvem som ble tatt ut av rekken når kommandanten kom, arrogant, med hendene i kors på ryggen, mens han stirret nøye på hver enkelt av oss, med sitt jernblikk, og de som han pekte på måtte gå ett skritt fram – og stå.

Da han kom med langsomme, men taktfaste skritt langs rekken hvor jeg stod, føltes det som om vi var i et helvete og selve Djevelen kom for å ta ut sitt offer. Da han med sitt kalde blikk stirret meg i ansiktet, torde jeg ikke puste og jeg tror hjertet et øyeblikk holdt opp å slå – av frykt for å vekke mistanken hans.

Vi ble liksom mer og mer redd for livet jo nærmere vi kom freden, den freden som vi hadde lengtet så etter i flere år, få overleve tyskeres siste appell – og en slutt på dette helvetet.

Kommandanten pekte på han som sto ved siden av meg. Han gikk ett skritt fram og sto stille, så stilt som det var – kunne jeg faktisk høre hvordan hjertet hans banket der han sto bare ett skritt fra meg. Jeg kjente ham ikke. Kommandanten gikk videre – og jeg følte meg lettet over enda en gang å ha sluppet unna, selv om det var nær ved. Men når jeg så og tenkte på mine fangekamerater som vilkårlig var plukket ut for å ofres av tyskerne som bærer av

Vestens sivilisasjon. Å se dem stå ensomme igjen på appellplassen, mens vi, ble jaget inn av tyskerne for å sove videre, gjorde at jeg fikk en ubeskrivelig lyst til å gjøre opprør – fortelle tyskerne hva de var for noe. Men jeg, som sikkert mange andre, valgte å tie av frykt for å bli behandlet som en oppvigler som våget å kritisere det germanske overmenneskets kristne livssyn – og lide en voldsom død. Eller i beste fall bli slått invalid eller dømt som gal – og innesperret på enecelle nede i kjelleren på det store tegelsteinshuset. For tyskerne var ikke av de som tålte at noen sa dem sannheten om nazismen.

Da vi kom tilbake til brakken, viste det seg at ingen fra det rommet hvor jeg bodde var blitt tatt ut. Men det var umulig å få sove, vi var alt for oppskaket. Det var ikke bare tyskerne og veggglusene som holdt oss våkne og plaget oss, men våre egne tanker kunne også være plagsomme – med stadig tilbakevend undringer og spørsmål som det var så vanskelig å få tilfredsstillende svar på. Er det noe fundamentalt galt med det den kristne kultur fyller sjelener med til det folket som er bærere av Vestens kristne grunnverdier? Når voksne til årskomne menn viser en slik brutalitet og ringakt for liv og helse, er det vel ikke noe de har tillegnet seg over natten eller ensidig kan beskyldte Hitler for? Men at det hele er et produkt utsprunget av fordommer og trangsyn i den urbane kristne forestillingsverden – hvor offer, spott, pine og drap blir helliggjort som det eneste som kan frelse menneskene. Men for den som lever, blir det jo alltid etter natt - en ny dag.

Det var en dyster stemning for ingen visste sikkert om det var noen blant de atten vi kjente eller arbeidet sammen med, så jeg var spent da jeg gikk til kjøkkenet for å begynne dagen med å koke middagen. På kjøkkenet møtte alle kokkene opp, – unntatt den gamle offiseren som fyrte under kjelene – han kom ikke. På spørsmål om hvor det var blitt av han, ble det svart at han var blitt gal, og at tyskerne hadde sperret han inne på enecelle. Selv om noen og hver kunne bli gal i en tysk konsentrasjonsleir, tenkte hver sitt.

For oss hadde det stort sett vært en privat sak hva slags religion og tro folk til vanlig hadde. Men krigen hadde lært oss at det langt fra er likegyldig hva et folk blir lært til å tro.

Det kom stadig flere fanger til Grini – fra Finnmark i nord til Lindesnes i sør. Mange hadde innehatt både statlig og kommunale verv under Quislings nazistyre, men hadde hoppet av da de forsto at det bar galt avsted. Vi måtte fra nå av arbeide to skift på kjøkkenet for å kunne rekke å få maten kokt til alle. Det ble også stadig vanskeligere å skaffe potet, fisk og grønnsaker til «Blomstersuppen», så den ble både tynnere og mindre porsjon til hver. Det sto alltid en lang kø med sultne fanger utenfor kjøkkenet – med blikkbokser og ville ha fiskeporer og annet mulig spiselig avfall. Særlig syntes polakkene, russerne og de fra kriminal-brakkene å være ekstra sultne, hva nå det kunne komme av?

På kjøkkenet hadde vi en grå og hvitflekket katt som hadde to små kattunger vi lekte og hadde mye moro med i ledige stunder. Men en dag var katten borte, og vi lette og spurte over alt i leiren hadde noen sett den? Til slutt fikk vi vite at polakkene hadde kokt og spist katten. Det var trist, for vi ble nødt til å avlive de to kjæledeggene våre. De var for små til å kunne klare seg uten mor under slike forhold.

Men tyskerne hadde også lite med mat nå, for de slaktet ei stor avlspurke som gikk drektig – med ni ufødte grisunger. De sultne fangene som arbeidet i grisehuset, hadde tilegnet seg gribbenes grådige appetitt på avfallet av grisen. De vasket bare det meste slimet av griseføstrene – delte dem på langs med en kniv og stekte dem på en stor jernpanne – de hadde gemt i ildhuset.

Blant de som sto rundt stekepannen og ventet på å få seg en riktig feit godbit – var også en sulten prest, han stod med foldede hender og messet høyt: Se, kjære brødre, ho ligg formelig og skjelver på pannen! Så slikket han seg om munnen og fortsatte: Er det ikke for galt at vi prester som skulle være ute å forkynde Guds ord for folket må sitte her inne og spise avfall etter tyskerne. Jeg

kunne bli så forbannet. Fikk jeg tak i den falske skurken av en tysker som lot oss tro han var motstander av Hitlers nazistyre ble en venn i huset og sørget for at jeg ble arrestert og sendt hit. Fikk jeg tak i han – kunne jeg med en kvass kniv skjære han i småbiter – og ete ham. Ja, det kunne jeg, sa han med ettertrykk og bitterhet i stemmen.

Du kan ikke være noen ekte og god prest som kan si sånt, svarte jeg. Men det skulle jeg visst ikke ha sagt, for han ble sint og sa ironisk til meg: Du mener vel ikke at tyskerne og alle quislingene etter alt som de har gjort mot oss skal, slippe å bli stilt for retten og få en rettferdig dom og straff for alt de har gjort for å ødelegge ekteskap, liv og helse for mange mennesker, sa han. Han var så sint at det formelig gnistret av øynene. Nei, sa jeg, og prøvde å gjøre han blid ved å være litt kristen for retten bør de stilles, så alle deres brutale overgrep og ugjerninger av alle slag kan bli oppklart og offentliggjort for det norske folk. Men å fullbyrde noen rettferdig dom tror jeg ikke er mulig uten at vi risikerer å bli som tyskerne, og det må vi be Gud bevare oss fra å bli (og tenkte på biskop Berggravs opptreden i Nordmarka – de skjebnesvangre april dagene 1940). Selv om jeg godt kunne forstå en slik holdning, var min innstilling den: For hvert menneske som blir drept – slokkes en verden. Og jeg unte ikke tyskerne den gleden å se at de har vært noen gode læremestre. Men da så «presten» ondt på meg, og nevnte noe om at slike blautfisker som bare ville bidra til at nazister og landssvikerne ville og unnsnippe straff, burde bli igjen på Grini.

Hvís gjeldende norsk lov ikke var klar nok på det punktet, måtte en foreløpig lov kunne benyttes slik at alle landssvikerne kunne straffes etter den, sa han bestemt. Jeg tidde. Likte ikke å bli provosert til å si min mening under slike utrygge forhold når jeg fryktet for at han ikke var en «ekte» prest. Dertil var jeg blitt altfor skremt gjennom snart fem års tysk naziterror. Nordmennene var jo ikke vant med slike ting i Norge før, men tenkte at den som har vært så blåøyd og dum og tatt en tysker til husvenn – er selv skyld i sin skjebne. For en tysker er og blir en tysker. Det må vi ikke glemme.

Jeg gikk videre opp til leiren. Der ble jeg stoppet av Kuntze som spurte hvorfor jeg ikke arbeidet, og tenkte visst å gi meg straffeeksersis. Men da jeg sa at jeg arbeidet som kokk på kjøkkenet, fikk jeg gå videre i fred. Var det noe de tyske vaktene var redd for, så var det å ikke adlyde ordren som kommandanten hadde gitt dem. Så jeg kunne stort sett få gå i fred omkring i leiren – og se mest mulig av det som foregikk i en tysk konsentrasjonsleir i krigens siste fase.

Gestapo var nærmest hysterisk og arresterte trolig folk i fleng for den minste mistanke. Men mange var kommet seg unna – og dratt inn på skauen hvor guttene lå i hardtrening for å være klare til å gripe effektivt inn hvis tyskerne skulle gå til desperate overgrep under det tredje rikets sammenbrudd.

Alt var jo så usikkert – ryktene var mange og motstridende, så alt kunne skje ved det minste feilgrep. Ett «rykte» fortalte at det hadde vært gjort attentat mot Hitler som hadde sluppet fra det med livet. Noen høyere tyske offiserer og embedsmenn som sto bak det mislykkede attentatet var blitt arrestert, dømt til døden, ydmyket og hengt, noen i tykk snor, andre i tynn snor. Hva som var mest pinefullt, er ikke godt å si.

Blant de som ble hengt, var en prest som hadde unnlatt å melde fra til Gestapo om attentatplanen mot Hitler. Han hadde som skriftefar fått kjennskap til den da noen av offiserene hadde vært i kirken og avlagt sitt skriftemål. Det var de som trodde på den nyten at Hitler var beskyttet av den allmektige slik det kunne se ut. Men jeg ville ikke tro på noe mystisk som for alltid ville gjøre Hitler, og det han sto for, udødelig.

Frigjøringsstyrker gjør seg kampklare

Mange av de nordmenn som tjenestegjorde blant de allierte styrker i vest og de norske polititropper i Sverige hadde tatt farvel med sine «krigs»-venninner, og gjort seg klare til innsats for å befri sitt kjære fedreland. Spenning og forventning var stor – alt var så usikkert, ingen visste sikkert hva som kunne hende – alt kunne skje. Så mange undret på hvordan deres kjære hadde det, hun som de i all hast var blitt nødt til å flykte fra. Ville hun ta imot dem like ren og uskyldig som da de dro?

Ved grensen og oppe i fjellene lå de veltrenede norske polititroppene, som var i Sverige, klare til hurtigst mulig å rykke inn i Norge og rette det siste og avgjørende slaget mot de tyske okkupantene hvis de skulle sette seg til motverge, og ikke ville kapitulere. Samtidig ville de forhindre at noen («Berggrav») atter igjen skulle kunne møte opp i Nordmarka med roper og på den måten forhindre gutta på skauen i å avvæpne tyskerne, og nyttiggjøre seg tyskernes kolossale lager av alt mulig vi nordmenn mangler etter krig og fem års tysk okkupasjon.

Tyskerne var nå i realiteten slått på alle fronter, og ble hurtig trengt tilbake den tyske grensen etter at våre allierte hadde opprettet nye fronter i Italia og Frankrike. Det hørtes ut for at det nå gikk raskt mot et tyske sammenbrudd, og med det steg håpet for oss.

Fanger nordfra som nyss var blitt arrestert av tyskerne, fortalte oss at den tapre røde arme hadde knust den tyske krigsmaskinen helt, og jaget dem den lange veien – fra Stalingrad og inn til Tyskland, og hadde dermed ført den blodige og ødeleggende krigen inn på tysk jord, hvor de store og tunge russiske tanksene kjørte fram rystet grunnen, husene svaiet og kopper og kar klirret under den voldsomme kanonadene. Tyskerne som hadde sittet trygt og drømt under sine «måneskinnslamper», våknet brått – og så at det var liv i de «tatoverte» bilder på lampeskjermene ble redde da de hva de hadde holdt på med, og flyktet i panikk for ikke å måtte stå til ansvar for sine gjerninger. De tyskerne som hadde stått rundt Leningrad og beleiret byen i flere år, var nå jaget tilbake gjennom Finland og inn i Norge. Og russerne hadde befridd Kirkenes og store deler av Finnmark fra tyskernes jerngrep.

Det var å ikke vanseklig å forstå at russerne som hadde lidd så mye, ville ha tyskerne så langt bort fra grensen at de kunne føle seg noenlunde trygge for nytte overfall.

Det var jo ikke første gangen de hadde hatt «besøk» av den såkalte «vestens kristne kultur» som hadde formet sitt folk til barbarere med grusomheter ingen grense kjente. De var glade for at de endelig hadde fått både tyskerne og kulturen deres ut av landet.

De fortalte også at tyskerne og de norske quizlingene var nærmest blitt desperate av redsel da russerne gikk over grensen og fortsatte forfølgelsen inn i Norge.

Til tross for vinter snø og kulde beordret tyskerne og quizlingene fullstendig evakuering av befolkningen i Finnmark og Nord-Troms. De jaget sivilbefolkningen hensynsløst foran seg, og bestemte at *alt* skulle *sprenges* og *brennes* etter dem. Dermed begynte en av historiens frykteligste tragedier for et strevsomt folk der oppe i nord. Gamle, syke og barn ble sammen med resten av befolkningen stuert ombord i båter og fraktet sørover. Mens alle deres kjære husdyr ble skutt eller ganske enkelt slått ned for fote. Husene som hadde vært deres hjem og gitt ly for den kalde vinteren, ble satt i brann. Så hele landsdelen sto i flammer til alt var brent og lagt i aske.

Bare dyrekadavrene lå igjen ved de kullsvarte murene og grein anklagende opp mot det flammende nordlyset på den kalde nattehimmelen, mens stank og røyk drev omkring som store uværsskyer. Det var en utrolig ånd tyskerne la for dagen, med «Den brente jords taktikk». Bare kirkene lot de stå igjen.

Mange som fryktet en evakuering, hadde flyktet opp i fjellene og inn på vid-
da, hvor de tilbragte en kald og kummerlig tilværelse i berghuler og jordgam-
mer, eller bare lå under en skinnfell i snøen under åpen himmel i påvente av at
våre allierte venner fra øst skulle komme og redde dem.

Men de russiske soldatene som hadde gått på aske fra Stalingrad hadde
stoppet sin framrykking for å spare vårt land fra å bli brent og lagt i aske. De
mange nordmenn som hadde flyktet opp i fjellet og gjemt seg, og mintes hva de
franske fremmed-legionærene sa: «*Den tysker som ikke er skutt, han kommer tilba-
ke.*»

Det var mange tyskere som hadde nektet å adlyde ordne fra sine desperate
og gale offiserer om å fortsette den håpløse kampen. Noen var blitt skutt på ste-
det, mens andre ble fraktet til et sted i Balsfjord og til øde øy ved Lødingen, vest
for Narvik. Der måtte de under streng bevoktning og umenneskelig behandling
av tyske vakter, oppholde seg dag og natt ute under åpen himmel i den bitende
vinterkulden, hvor bare snøfonnene ga de utsultne og tynnkledde menneskene
litt ly for vinden. De frøs og led noe så fryktelig at selv den argeste «Jøssing» ble
syk av medlidenhet bare ved å se på det, sa han, og ga uttrykk for sterke følel-
ser over det som var hendt.

Ja, det var mye å se og høre for den som øyne og ører med seg i en slik ulve-
tid, både ute og innenfor en tysk konsentrasjonsleir.

Men slik umenneskelige behandling, av mennesker, må uvilkårlig føre til et
alvorlig oppgjør med de ansvarlige, når krigen er slutt.

Tyskerne var særlig grådige etter kjøtt. En dag kom de inn på kjøkkenet med
ei stor og fin premie-ku for å slakte den. At kua snart skulle kalve, tok de intet
hensyn til. Da kua var slaktet kastet tyskerne ut vomma, tarmene og den nesten
fullbårne kalven, og lot det ligge utenfor brakken. Det gikk ikke lenge før de
sultne polakkene var og hentet kalvefostret for å koke og spise det. Men da de
dagen etter kom for å hente vomma og tarmene, måtte vi grave det ned, for vi
fryktet at det kunne være dannet seg giftig gass etter å ha ligget så lenge. Selv
var defor sultne til å tenke på at de kunne bli syke av forgiftning.

Tyskerne ble mer og mer rastløse og betenkte for hvert nederlag de fikk høre
om. Og nakken deres var ikke lenger så rett, og kjeften så stor som den var da
den tyske krigsmaskinen rullet ut over Europa, og fanger nærmest var til, for å
slå i hjel.

Ofte kunne vi nå se tyskerne stå med lutet hode og spekulere på et eller
annet. Hva kunne det nå være de pønsket på? Vi var alltid spent og engstelige
for hva tyskerne kunne finne på å gjøre. Vi kunne bare håpe at våre allierte ven-
ner i vest ville slå så hurtig og effektivt til at tyskerne ikke fikk tid på seg til noe
desperate overgrep mot fangene. En krig tar ikke slutt før okkupantene har ryd-
det av veien eller uskadeliggjort de (den) som kunne hindre at deres politikk ble
ført videre. I så måte var ikke nazismen noe unntak. Men Norge var i den heldi-
ge situasjonen at vi hadde både vår Konge og statsminister i sikkerhet i London.
Jeg hadde stor tillit både til Kongen og regjeringen, og det var godt å vite at de
var trygge og kunne arbeide for Norge fra sin base i utlandet.

Under ørneblikk

Den tyske kommandanten var den som vi fryktet mestnår han sto arrogant oppe i vaktårnet over utgangsporten, og så ned på oss og med sitt ørneblikk – og formelig mønstret hver enkelt fange. *Da* var det knapt noen som torde kremte, for han bestemte over alt liv og død innenfor leiren.

En dag befalte han at alle brakkene skulle renses for veggglus og annet utøy. Vi måtte flytte ut og over til en annen brakke, for to tyske eksperter kom for å blåsyre-røyke. En usynlig og farlig giftig gass ville trenge inn gjennom bord og vegger for å drepe alt som fantes. Etterpå måtte den luftes i flere dager før vi kunne flytte inn igjen.

Men det var effektivt, veggglusa forsvant – og vi fikk sove i fred for den plagen. I stille stille stunder kunne vi nu høre at veggglusene falt dau ned fra vegger og tak og høre svake smell under fotsålen og serøde små blodflekker når vi gikk på gulvet – Men den alltid omtenksomme og flittige inne-mannen hadde nu alltid en kost og vaskefille, for hånden, som han feiet og tørket med så det ikke skulle oppstå pest (tyfus) noe som jo ville være en katastrofe for oss – da tyskerne medisin mot det var en geværkule. Kjøkkenet ble sprøytet med hvitt pulver for å ta knekken på all kakerlakken.

Det så ut som om tyskerne ventet besøk av fremmedfolk. Vi fikk inn flere spann med flytende ølgjær, da mange av fangene led av beeriberi som følge av lite og mangelfull kost. Og alt måtte gjøres i orden – for å gi det beste inntrykk av en tysk fangeleir. Det førte til betydelige forbedringer og til optimisme.

En dag jeg gikk over appellplassen hørte jeg at Kuntze, Grinis mangeårige plageånd, spurte to av brakkesjefene hva de trodde ville bli gjort med han hvis Tyskland måtte kapitulere? Brakkesjefen svarte at han ble vel som de andre tyskerne, behandlet som vanlig krigsfange. Hva Kuntze syntes om svaret, var ikke godt å vite, men han var snar å tilføye: Det er ikke fordi jeg tror vi tyskere taper krigen, det er bare ment som en meningsutveksling, sa han, og brølte som vanlig: vekk, vekk, løp, løp, menneske! Men brakkesjefen løp ikke slik som før, men gikk bare ganske rolig videre – i trass. Kuntze slo ikke slik han hadde for vane, sto bare lenge og så betenkt etter dem. Som et forhistorisk uhyre som har overlevd sin tid og oppdaget å ha tapt sin autoritet som enehersker.

Her var jo, som sagt, ingen radio eller aviser hvor vi kunne hente informasjon eller lese nytt. Det var bare ved personlige kontakter at man kunne få vite noe om det som hendte. Derfor satte jeg alltid stor pris på det som ble fortalt for meg å danne få et bilde av det som hadde hendt, og vår situasjon nå, og hva vi muligens kunne regne med ville hende i fremtiden.

Når det blir lite om mat er det utrolig hvor oppfinnsomme noen kan bli for å klare seg, selv under meget vanskelige forhold. De klarte ikke bare å få inn leiren litt ekstra å spise, men også noe ut til de som hadde det vanskelig der.

En dag kom en jeg kjente fra Vestlandet som arbeidet i grisehuset, bort til meg og klaget over at han hadde så ondt i magen etter å ha spist grøt som han kokte av griseførmel. Han hadde gitt bort sin brødrasjon til en som fortalte at han var prest og holdt på å sulte i hjel – ba så pent om å få brødrasjonen hans.

Han hadde hørt at flere «jössing-»prester som nektet å preke i samsvar med de nye påleggene fra nazistene, var fratatt sin lønn, og derfor hadde bare det som snille mennesker samlet inn og ga dem. Det kunne ofte bli lite til å fø familien med. Derfor syntes han synd på presten. Men da han kom inn på rommet hans i intelligent-brakken for å gi han brødstykket, og så at prestens matskap var fullt av brød, lovet han at *aldri* mer skulle han gi en prest brød, sa han, og var både skuffet og sint. Du må ikke være sint på presten for det, sa jeg. Vi bør heller være glade for at ikke flere av de som alltid har vært vant til å sitte ved et veldekket bord blir gale her av frykt for å sulte i hjel.

Tyskerne slapp en og annen fange fri, trolig slike som hadde sonet den dom de var dømt for (arbeidsnektelse, hamstring eller andre mindre forseelser mot tyskerne) for å gi plass til andre. For daglig kom Gestapo med nye fanger hit – ofte både mann, hustru, slekt og venner, gamle som unge. Kvinnene ble satt inn

på kvinnefengslet, hvor det var kvinner fra flere nasjoner. Mennene ble plassert omkring i brakkene. Så det myldret som i en maurtue av fem – seks tusen mennesker på et lite begrenset område innenfor piggrådsgjerdet. Det var ikke arbeid til alle. De fleste gikk bare rastløs fram og tilbake i en fangedrakt som gjorde oss alle like der vi gikk og lengtet etter frihet og hjemmet, mens noen sendte et blikk over det høye gjerdet og opp mot kvinnefengslet for å få et glimt av en kvinne. Men det var forbudt og farlig, da det lett kunne friste en til å gjøre som en unggutt gjorde. Han kløv over gjerdet og inn gjennom vinduet til ei søt fransk dame, ble oppdaget av tyskerne, banket og sendt til Tyskland.

Det var ikke bare «jössinger» og motstandsfolk som tyskerne hadde plassert på Grini, men også kriminelle, nazister og overløpere fra andre land som var kommet hit i et forsøk på å «vaske» seg ren for de misgjerninger de måtte ha gjort seg skyld i. De hadde vel utsett de tyske konsentrasjonsleirene som sitt beste arbeidsområde. Der alle *måtte* tie – av frykt for livet. Mens de kunne snakke fritt uten å risikere noe.

Vi hadde hørt at det ble holdt møter med foredrag på brakkene, men jeg hadde ikke tort å gå og høre på av frykt for at tyskerne skulle komme. For det ville være naivt å tro at sånt kunne holdes hemmelig her. Men tyskerne og de norske nazistene hadde trolig i lang tid forberedt seg på å kunne utnytte også et militært nederlag til sin fordel ved å skade mest mulig de som oppholdt seg utenfor Norge, og som landssvikene fryktet når de kom tilbake. De brukte derfor sitt mest velsmurte og effektive propagandavåpen, baktale og lyve så åpent og frekt at det ble oppfattet som riktig, ærlig og så troverdig at det ikke falt den godtroende «Ola Nordmann» inn å tvile på at det ikke var sant. Langt mindre å oppdage at de kunne være noen «skurker» som tyskerne, quislinger og profittører i flere år hadde hatt makt og penger til å kjøpe, beskytte og oppbevare som sitt hemmelige «våpen» til bruk for å nå sitt drømmemål: Et mektig Stor-Europa, fri for jøder og kommunister, og med én hel verden som sin tumleplass.

Fem års krig ble for lang tid for tyskerne – for mye ved nazismen ble avklart og motstanden ble for stor for dem. Så de var nok klare over at det var en feil å begynne fra toppen – med krig, vold og terror, og at det ikke gikk stort lenger. Men ville de begynne fra den andre enden? Ta det mer grundig fra bunnen og på lang sikt? Det var et åpent spørsmål.

Vi hadde for lenge siden hørt at tyskerne hadde et hemmelig våpen som skulle sikre dem den endelige seier. Men det var det vel knapt noen som trodde på lenger. I så fall måtte det våpenet være godt kamuflert.

Møter og foredrag

Etterhvert tiltok møtevirksomheten, og da ingenting spesielt hendte av den grunn, ble jeg også fristet til å høre hva de hadde å formidle av kulturhistorie, for det var noe som vi hadde savnet i mange år nå.

Det var nesten utrolig at det blant den ensartede og grå massen fantes så mange intellektuelle og kulturbevisste menn – som holdt foredrag, gudstjenester og fortalte fra sine nære og fjerne reiser, om arbeid og opplevelser i inn- og utland, leste dikt, spilte og sang. Kort sagt, det var alt fra garving av skinn til astronomi som ble fortalt til alle som bare ville og hadde anledning til å høre på.

Jeg syntes det var meget interessant, men jeg var redd og satt alltid ved et vindu og holdt vakt, i tilfelle tyskerne kom. Man kunne jo aldri vite om det var en felle.

En garvemester fra Troms fortalte om garving og beredning av huder og skinn fra gammel tid – fra de første primitive redskaper og metoder – til nåtidens moderne utstyr og kjemikalier. Det ble også fortalt om skinnets betydning for menneskene opp gjennom tidene.

En hundeoppdretter fra Østlandet fortalte oss om hunden, og om de forskjellige rene hunderasers spesielt gode egenskaper – fremfor de urene bastarder og

sa: Skal dere ha en hund til en trofast og god kamerat, så må den behandles som et menneske, og fremfor alt må dere ikke slå den eller behandle den dårlig. Og når en hund skal ha valper, må den ha et så stort pledd å ligge på at det kan deles, så hver valp får et stykke av pleddet med når den selges/gis bort. Hver sin matkopp skal de også ha med. Den som skal anskaffe seg en valp, må ikke kle seg i sine fineste klær og bruke kosmetikk, for valper har så fin luktesans at en stadig skiftende lukt av sin nye eier gjør den urolig, usikker og nervøs. Men dere skal bruke de vanlige arbeidsklærne – så dere har samme lukten som der hunden skal være. Og la valpen velge deg. Det gjør man ved å leke litt med valpene – og den valpen som vil følge deg lengst når du prøver å gå – den tar du, og du kan være sikker på at du har fått den riktige hunden.

En valp må behandles som et lite barn. Matkoppen og pleddstykket er valpens «heimannagave». Det er for valpen det samme som den heimannagaven som mor og far gir sine barn når de forlater hjemmet, så de skal ha noe kjært å verge – et pust fra sitt barndomshjem til å trøste seg med i tunge og vanskelige stunder. Men det var jo hunder jeg skulle snakke om nå, og ikke mennesker, det får vi snakke om siden. Dette sa han med et smil, og syntes å ha god greie på alt.

Etter at vår alles kjære Otto Nilssen og et par tre stykker til holdt konsert for oss, hvor de spilte trekkspill, fele og gitar og sang de nye Grini-sangene og «lille Toril» m.fl. til stor glede og oppmuntring for oss andre som bare kunne lytte til hva våre kulturutøvere hadde å gi oss i en vanskelig tid, ble jeg mer skeptisk. Det gikk jo ikke an å få musikkinstrumenter inn i leiren, og å spille og synge uten at tyskerne kunne vite om det og hadde gitt sin tilatelse.

Jeg var nærmest blitt «sykelig» mistenkelig over alt som tyskerne foretok seg eller tillot, for enten hadde de hatt sin fordel av det eller så forventet de seg et eller annet til egen vinning. Derfor så jeg alt på en helt annen måte, og var langt mer kritisk til det som syntes å være «skreddersydd» for ett bestemt formål.

Krigen hadde liksom slått flere hull på den trange «sirkelen» som hadde omgitt oss og hvor menneskene ble holdt innenfor av usynlige krefter. Krefter som virket sterkere enn den farligste opium – som tåkela, splittet og utnyttet menneskene til å gjøre de mest bestialske ugjerninger uten å føle medlidenhet eller tanke for at det er galt.

Flere av fangene var nå kommet utenfor og så på det som foregikk innenfor den opptrukne sirkel fra en helt annen synsvinkel. Prestene var også blitt svært aktive i sine bestrebelser for å få de frafalne tilbake, og tette igjen de hull krigen hadde forårsaket.

Særlig en skilte seg ut ved sin spesielle måte å tale på. Spesielt når han fremhevet Europas store menn, og sidestilte dem med reformatoren Martin Luther som i sin fryktløse kamp og storreligiøse lidenskap og visshet om sannheten i saken sin, hadde skapt nye, rene tanker hos et folk. Folk som med sine gjerninger hadde samlet og gjort Vest-Europas folk til blodsbrødre i et kristent fellesskap. Derfor plikter vi, sa han, å vise den samme verdighet og kristne mot som vår store kirkens tjener gjorde da han trosset menneskenes verdslige lover og gikk ut på marken og ropte så høyt han kunne gjennom ropet til de unge menn som kjempet der at de måtte legge ned sine våpen og overgi seg. Gud tillater ikke brodermord, og vil kreve dere til regnskap, slik han gjorde med Kain som drepte sin bror Abel. For dere vet at det står skrevet at du skal adlyde Gud mer enn mennesker. For så høyt har Gud elsket oss, han ofret sin eneste sønn Jesus Kristus som han sendte ned til jorden for å bli korsfestet og dø for våre synder, for at menneskenes sjel skulle bli frelst fra Satans evige pine i et helvete fullt av lidelser og plager som langt overgår vår forstand. Ved hans kjøtt og blod (nattverd) får vi syndenes forlatelse, og ved hans sår har vi fått legedom. Derfor plikter vi å tro det Herren sier – at du skal ikke hate din fiende, men når noen slår deg på ditt høyre kinn, så skal du snu det venstre til og tilgi den som har gjort

deg ondt – og snakke vel om han – for at du skal bli frelst, og arve det evige liv. For den fiende som slår i hjel legemet, er ikke farlig. Men den som sier han er vår venn og alliert, og ødelegger vår sjel, han er en virkelig farlig fiende som vi må vokte oss for, sa han med en hentydning som ikke var til å ta feil av.

Da han var ferdig med prekenen og skulle gå, spurte jeg om han som prest virkelig hadde tenkt alvorlig over hva de serverte for folket? Han svarte: Jo, det er klart vi har! Men det må du forstå, unge mann, at det beste for et menneske er å være innenfor og tilhøre det samfunn hvor det er satt til å fungere i. Det er vanskelig for et samfunn å godta det mennesket som setter seg selv utenfor. Derfor må vi gjøre som den trofaste hyrde og samle alle fårene innenfor det trygge gjerdet så ingen farer vill og blir tatt av rovdirene, sa han med en from tone. Det er ikke så vanskelig å forstå hva som er det beste for menneskene, ingen vil jo være utenfor sitt samfunn. Men har krigen, og alt det som har hendt, gjort det så vanskelig for mange å vende tilbake at de blir stående utenfor?

Det er kirken med sine prester som former menneskenes tanker og atferd i samfunnet, og derfor må ta ansvaret for det, slik som f.eks. en skipper må gjøre som seiler sin skute på grunn, eller den ingeniør som lager kortslutning i det kraftverk han er satt til å passe.

Kjøkkensjefen (eller «mannen med kloa» som vi kalte han) var fra Bergen og fortalte at han ved et arbeidsuhell kom bort i sirkelsagen og fikk kuttet bort to fingre og halve hånden, så den ble lik ei klo, (derav navnet). Det var i de harde trettiåra han ble arbeidsufør, og for å kunne livberge seg reiste han til Madagaskar hvor han virket som misjonær blant malagasserne. De var meget vennlige og intelligente mennesker som lett oppfattet og lærte vel så hurtig som vi europeere, bare de fikk kyndig og god undervisning med kristen opplysning i den åndsretning som gjorde dem til lydige og godtroende gudsbarn. Men de led mye under «medfødt» innkapslet venerisk sykdom de for lenge siden var blitt påført fra de første hvite europeerne som kom dit. En sykdom som på grunn av deres frie seksuelle forhold spredte seg hurtig over hele øya og gjorde at de hovnet opp og fikk små «knuter» under knærne når de arbeidet tungt og gikk mye.

Som kjøkkensjef, kjente jeg han godt, og spurte om han ikke trodde de som misjonærer hadde reist hus forbi. Den sorte mann i Afrika skal vel ikke bli så mye opplyst før han oppdager at det er i Europa de virkelig store og farlige hedninger bor som med bibelen i hånd, slår hverandre i hjel. Og da kan den tid komme at den hvite mann blir slått med den samme åndsmentalitet han selv har skapt, og påtvunget den farvede befolkningen i andre land, for slik å kunne gjøre utbyttingen av dem mer effektiv. Ja, den dagen de oppdager det, vil det bli presentert en alvorlig stor regning for den hvite mann. Derfor er det viktigere nå enn noensinne at det gamle «klassiske» kastevesen i India med oppdeling av samfunn i flere «kaster» og underkaster, i prinsippet blir brukt over hele verden. Det er et meget effektivt system som har vist i praksis at det å splitte opp folket, har gjort det mulig for britene å herske også over Indias 340 millioner innbyggere i lange tider, sa han, og var meget urolig for at denne krigen skulle ha ødelagt deres muligheter til fortsatt å kunne utføre sin misjonsvirksomhet med å holde folket borte fra sine mange avguder og farlige medisinnmenn.

Interessant var det også å høre en fortelle om da han og broren gikk i land i Sør-Amerika, med bare fire hundre norske kroner i lommen, for å skaffe seg jord, og med det realisere sin drøm om å bli velholdne farmere – «over there». Der ble de kjent med en dansk farmer som tidligere hadde sikret seg store landområder og gjerne ville ha en nord-boer som sin nabo. Han hjalp dem på alle måter med jord, hus, redskaper og kyr. Dessuten fikk de levere melken til hans private meieri og benytte hans kirke. I kirken kunne man informere de innfødte om at alle mennesker ikke var like og hadde samme behov, heller ikke arbeidet de utførte var like viktig og verdifullt for samfunnet, og kunne selvfølgelig derfor

ikke betales likt. Alt arbeid på farmen ble for det meste utført av innfødte arbeidere for så å si ingen betaling, fordi den norske krone sto så høyt i kurs – der nede. Men for at det skulle kunne gå riktig bra, måtte de før så enige innfødte arbeiderne splittes opp med å få ulik betaling, sette én av dem til formann, stikke en pisk i hånden hans og noen øre i tillegg. Så sørget han for at alt arbeidet ble utført både hurtig og tilfredsstillende. Dessuten oppsporet han eventuelle urostiftere, og de som ikke overholdt bestemmelsene ble plassert nede i et djupt jordhull som var gravd ute på jorde, som straff.

Alt syntes å gå veldig bra. Men uhellet rammet dem da de kom til Spania på reise hjem til Norge for å gifte seg, for da brøt borgerkrigen ut og broren hans ble skutt, mens han selv bare så vidt klarte å komme seg fra det med livet i behold, sa han.

Det var så mange ting som ble fortalt her på Grini. Men selv om noe hørtes utrolig ut, syntes jeg det var både lærerikt og interessant, sammenlagt var det en del av vår historie.

En ingeniør fra Tromsø fortalte om da han som ung, nybakt ingeniør reiste til Sør-Amerika for å arbeide i ei kullgruve i Andesfjellene. Det var veldig spennende for en nordboer å arbeide blant så mange fremmede folkeslag under så fjerne himmelstrøk.

Interessant, sa han, var det også å reise omkring i det veldige landet for å se på den engang så mektige og høyt utviklede indianerkulturen som var gått til grunne og nå lå skjult under jord og skog. Der fant man store hus, fantastiske templer og dype, runde brønner hvor indianerne trolig hadde skurt seg ned gjennom fast fjell på leting etter gull til å støpe sine guder av og smykke sine mange templer med. Bare det å kunne holde vannet borte fra de dype hullene var et uløst problem, selv for dagens ingeniører. Og gull hadde indianerne funnet, for da de første spanierne kom dit med sin Bibel og sine prester som bestemte den åndsretning og mentalitet som skulle følges mot de innfødte, fant de utrolig store mengder med gullgjenstander. Med det øynet de en rikdom som ga dem en mulighet til å dekke sitt hjemlands gjeld, og finansiere nye krig. Det resulterte i en umettelig griskhet og ran av gull og kunstgjenstander, og en grusom forfølgelse og nedslakting av indianerne som de så på som noen rødhudede hedninger som skulle utryddes fordi de ikke ville arbeide som slaver for den hvite mann. De av spanierne som syntes det gikk for vidt, og derfor protesterte mot den åndsretningen og brutale behandlingen av de innfødte, ble arrestert, lagt i lenker og sendt hjem til Spania.

Indianerne satte seg kraftig til motverge med pil og bue. Men mot spaniernes mer moderne skyte våpen, måtte de gi tapt. Deres veletablerte kultursamfunn ble splittet og ødelagt, og de nå så utfattige indianere som klarte å komme seg unna den hvite manns tyranni ved å flykte inn mellom de utilgjengelige fjellene, har valgt å være så fattig og eie så lite at ingen kunne misunne eller ta noe fra dem. Dette som et siste fortvilt forsøk på å overleve.

En mann fra Vestlandet fortalte om Aasmund Olavsson Vinje, leste dikt og prosastykker skrevet av den fattige husmannsgutten som ble en stor dikter og en ivrig målmann med stor interesse for nasjonalholdning, og demokratisk opposisjon mot regjeringen som han kritiserte sterkt for sin unionsvennlige politikk, noe han måtte på Tinget og svare for.

Det var dårlig med skyss den gangen, så han måtte for det meste gå til fots. Derfor kom han sent fram, og møtet var begynt. De på Tinget hadde hørt om den særpregede mannen. Så da de så han komme, lang og slåpen borte i veien, ville de holde litt gjøn med han. De gjemte alle ledige stoler. Så da Aa. O. Vinje kom inn – ba de han sette seg, uten at det var noen ledig stol å sitte på. Vinje så seg rundt, og sa: «Eg ser at her e akkorat som heime hjå fjøset hans far. Det er ikkje fleire båsa enn det e naut». De styrende likte naturligvis ikke den slags bemerkning. Men på en søknad var Vinje så heldig å få seg en sekretærjobb i et

av de mange departement, og var svært glad for det. Men da han uttrykte sin glede med å si: «Jeg er glad for å ha fått meg arbeide i Norges største fehus!» fikk han sparken og måtte gå på dagen. Så det har aldri vært trygt å si noe som støter de som styrer landet, selv hvor *sant* det er, sa den gode forteller fra Vestlandet. Mannen fortalte også om bøndene på Vestlandet som ennå betalte den gamle, såkalte «spurvskatt». En skatt som kirken påla bøndene å betale i uår, for at prestene skulle be om at spurvene ikke skulle spise opp kornet for bøndene.

En fremtidsplan

Blant de mange fangene på Grini, traff jeg Helge og et par andre nordfra som jeg kjente fra før. Folk jeg hadde vært sammen på fiske med før krigen. Helge var så å si fra mitt hjemsted. Han var blitt angitt og arrestert for å ha vært i besittelse av radio – og lyttet ulovlig på «London». De hadde bare vært inne noen måneder og kunne fortelle at ute gikk det en religiøs vekkellesbølge over bygdene. Emissærene hadde hatt glanstid for mange hadde fått kalde føtter etter at de var blitt klar over at tyskerne kom til å tape krigen.

Mange fryktet at russerne skulle komme, så tyskertøser og profitører som knapt hadde satt sine føtter innenfor kirkedøra siden de var konfirmert, hadde nå plutselig fått slik stor interesse for kirken og dens ve og vel.

Bare de mest «hardkokte» holdt fortsatt ut med sine «svikefulle» aktiviteter til hjelp for tyskerne.

«Jøssingene» var travelt opptatt med å slipe saksene og lese Norges lover, for tyskertøser skulle snauklippes, forrædere og profitører skulle tiltales og straffes etter gjeldende norsk lov. Den saken var klar, sa de. Og de som satt inne fordi de ikke kunne vente med et familieoppgjør på «kammerset», og var blitt angitt til tyskerne av sin egen kone, ville nok selv sørge for en passende straff eller forsoning når de igjen møttes på kammerset etter at krigen var slutt.

Men han visste også om de som gjerne ville overta ei «fin» tysktøs, etter tyskerne. Det var gutter som aldri hadde hatt noe hell med kvinner, og som nå øynet en mulighet til å få seg ei kjerring når krigen var over og tyskerne sendt hjem til Tyskland.

Det at jentene fikk tilbake sin «gamle» norsk venn fra England, Sverige eller tysk fangenskap, bekymret dem nok noe. Derfor måtte en listig plan utpønskes om det skulle lykkes å få den tysktøsen de hadde valgt seg ut.

De hadde jo også arbeidet for tyskerne under hele krigen og tjent mange penger. Så de følte et nært fellesskap med tysktøsene. Men hva den listige planen deres var, visste ingen før krigen var slutt.

Det var interessante ting å høre. Men jeg kunne ikke tenke meg til, etter disse fryktelige årene i tysk fangenskap, å fortsette med og klippe håret av jentene for dermed å skape kiv, strid og hat mellom landsmenn. Det var tross alt deres privatsak om de ville være tysktøser. Men når det gjaldt de andre, hadde vår statsminister Nygaardsvold og hans regjering min fulle tillit til at de ville gjøre det som var lovlig og rettfærdig.

I stedet for å pleie hatet, ble Helge og jeg enige om at vi sammen skulle kjøpe oss en fiskebåt når krigen var slutt, og med *den* drive fiske, hvis vi kom fra dette med livet og helsen i behold. Med det ville vi være med å gjenreise norsk næringsliv etter tyskernes raseringer av landet.

Vi hadde hørt at også stortingsmannen Aldor Ingebriktsen fra Troms var arrestert og satt her på Grini. Helge mente at det kunne være en fordel for oss å bli kjent med han hvis vi en gang senere skulle trenge hjelp til lån for å kjøpe fiskebåt. Til sånt trengtes mange penger, men planene og forventningene våre var store. Jeg hadde i snart tre år ikke holdt en penge i hånden, så jeg var spent på om jeg hadde glemt hvordan de så ut. Bare *det* ville bli en fin opplevelse.

Vi gikk for å oppsøke Haldor og få en liten privat samtale og bli kjent med han. Men da vi kom inn til brakkerommet, satt den meget veltalende tingmannen på en stol midt på gulvet, omkranset av interesserte tilhørere som lyttet mens han fortalte sine muntre historier fra Stortinget. Han hadde sittet i flere perioder og han sa at spenningen alltid var meget stor blant oss «gamle representanter» etter hvert stortingsvalg.

En liten, tykk bonde oppe i fra en av dalene var blitt valgt inn på Tinget som representant på Bondepartiets liste for første gang. Vi hadde hørt at bonden skulle være en særdeles kunnskapsrik, energisk og flink stortaler som bøndene hadde stilt store forventninger til. De mente han skulle kunne forbedre deres dårlige kår.

Vi som var gamle på tinget var litt engstelige for at denne mannen skulle bli brysom for oss, så vi la en plan og ble enige om å ta brodden av han – like godt først som sist. Da bonden skulle ha sin første interpellasjon i en viktig sak, fikk vi tak i ei dametruse som vi lurte opp i dokumentvesken hans.

Da han så skulle ta papirene opp av vesken for å fremme sin viktige sak for partiet og bøndene, passet en av de som satt nærmest – på å ta opp dametrusen og holdt den så høyt at alle kunne se den, idet han spurte høyt: «Hva er det for noe du har i vesken din, mann!!? Å, dere kan skjønne, gutter, at det ble latter og fnising! Bonden fikk nesten ikke fram ett ord, og hele «jomfru»-talen hans ble bare en stor fiasko. Og ferdig var han, sa den gamle stortingsmannen og lo, og syntes selv det var en morsom historie.

Det var stygt gjort av dere å ødelegge slik for den mannen som folket hadde valgt og satt sin tillit til, svarte jeg. Han så på meg med overbærende forakt i blikket, målte meg med øynene et par ganger fra hode og ned til føttene, før han utbrøt sint: «Hva tror du, gutt?! Tror du at de som reiser omkring i bygdene og prater skitt for å komme seg inn på Stortinget, kan komme dit og praktisere det? Nei, jeg skal si deg en ting gutt, at det er på tinget akkurat som på alle andre arbeidsplasser. De gamle er eldst, og den som ikke vil underkaste seg dem, han blir ikke gammel der», sa han, og likte tydeligvis ikke å bli irettesatt. Så noe vellykket forsøk på bekjentskap for oss, ble det ikke. Jeg var klar over at jeg var lite diplomatisk, men når jeg oppdaget urettferdigheter, hadde jeg lett for å påtale det.

Men nå skjønte jeg bedre hvorfor så mange dyktige menn og flinke talere ble nærmest stumme når de kom inn på tinget. Det var nesten som om de var avgått med en stille død der. Samtidig styrket det min oppfatning at en stortingsrepresentant bare representerer *gjennomsnittet* av de velgere som har gitt han sin stemme.

En virkelig fare for folket og freden, blir den «smarte» som gir inntrykk av å ha de gamle guder som sin skytsånd og følgesvenn, og lar seg bruke av nazismen til å avvise landets allierte som fiende, for deretter egenmektig å kunne forvalte og legge alt til rette for å selge landet og folkets frihet til fienden som om det var deres egen private eiendom.

Det var som om man kunne frykte for at «overtroen» skulle bli tyskernes mest effektive «hemmelige» våpen.

Vel hadde tyskerne overrasket de allierte med sine «hemmelige» V-1 og V-2 fjernstyrte rakettvåpen som de sendte mot England og gjorde store skader. Mange ble drept. London var ikke lenger noe trygt sted. Vi var nå bekymret for Kongen og statsminister Nygaardsvolds liv eller at de skulle bli skadet på annen måte. Ingen er vel villig til å kapitulere før de største hindringer er fjernet og grunnlaget er lagt for neste etappe. Tyskerne og deres norske lakeier (quislinger) var ikke noe unntak i så måte. Dertil hadde de drevet et for høyt forræderisk spill.

Statsminister Nygaardsvold var virkelig blitt «en folkets mann», som alle hederlige nordmenn så opp til og respekterte. Særlig glad i han var de gamle som etter at han ble statsminister, fikk alderstrygd, en æreslønn for sin samfunnsinnsats, istedenfor å komme på fattigkassen slik de gamle gjorde før. Derfor var mange nordmenn redde for at tyskerne og de norske nazistene skulle se på Nygaardsvold som en hindring for sine planer, og rydde han av veien før de kapitulerte. Dessuten var Nygaardsvold vårt sterkeste kort som vi jøssinger hadde på hånden, og satte vårt håp til.

Gammel overtro

En mann fra Finnmark holdt foredrag og fortalte oss om menneskenes tro, og om deres behov og trang til å ha noe og tro på, fordi mye var vanskelig og uforståelig. Vi fikk høre om alle de merkelige guder de skapte med sin fantasi og laget seg av ulikt materiale og størrelser opp gjennom tidene, og som folket trodde fullt og fast på inntil lederne forandret dem. Guder som menneskene har elsket, fryktet og lidd under. Og som ofte bidro til å gjøre noen fattig og maktesløse, andre rike og mektige med stor makt og innflytelse over folket.

Han fortalte også om guder som *holdt menneskene samlet* i gode og trygge samfunn, ga dem håp og tro, styrke og mot til å holde ut så de kunne overleve i vanskelige tider med uår, krig og nød. I gode år ofret de rikelig til gudene som takk.

Særlig inngående fortalte han oss om samenes mange «guder». Stallo, Noaide og Halde. Stallo var et overnaturlig menneskelignende vesen som var menneskeeter, stjal småbarn, reinsdyr og ødela deres teltplasser, krevde gaver og store skatter.

Noaide var bindeledd mellom ånde verdenen og menneskene, hadde stor makt og var i besittelse av magiske evner, kunne gane og forgifte mennesker og dyr, egenskaper som onde mennesker brukte for å skaffe seg makt.

Derimot trodde de Halde var en slags vette, den gammelgermanske skytsånd, Haldia som trofast fulgte menneskene på deres farefulle vandringer over vidda, og sørget for deres ve og vel, ga gode råd, kunne spå og forutsi deres fremtid, beskytte dem mot nød og farlige fiender.

Det var en gammel primitiv overtro som ble utnyttet, men som etter hvert taper sin makt når menneskene blir opplyste, sa han og var optimist.

En ny statsminister er utpekt

Det var ikke bare vi på kjøkkenet som arbeidet hardt. I vannledningsrøret kunne det høres tikking fra en hemmelig sender, plassert et sted under kjøkkengulvet. Det lå liksom en tintens travelhet i luften, hvor alle arbeidet febrilsk for å møte en forestående tysk kapitulasjon. Det hele virket bare stille før stormen.

En kveld jeg kom sliten fra kjøkkenet, ble jeg stoppet av en liten, tykkfallen og rødusset mann i brakkegangen. Han tok meg i armen og sa at jeg måtte komme inn på brakkerommet og høre på Einar Gerhardsen, han som skal være vår nye statsminister når krigen er slutt. Han er kommet hit fra en fangeleir i Tyskland og skal holde en tale inne på brakkerommet.

Jeg ble forskrekket og utbrøt: Har tyskerne drept vår statsminister Nygaardsvold som er i England? (Og mintes de store V-rakettbombene som tyskerne bombarderte London med).

Nei, svarte mannen med lav stemme. Men de har gjort så mye djevelskap der borte at vi kan ikke ha han lenger til statsminister etter at krigen er slutt. Men sånt kan man ikke snakke høyt om her på Grini, sa mannen, og hastet travelt videre for å få så mange fanger som mulig til å komme og høre på Gerhardsens tale.

Jeg syntes allerede å ha hørt mer enn jeg riktig kunne forstå. Gerhardsen var for meg en ukjent person. Men jeg ville ikke la anledningen gå fra meg til å høre den mannen, som av noen var utsett til et så høyt verv. Kanskje ville han fortelle om forholdene fra fangeleirene i Tyskland? Så jeg gikk inn på brakkerommet, hvor det var kommet flere for å høre på Einar Gerhardsen som snart viste seg å være en mann med en lun humor og uvanlige evner til å fortelle både gamle og nyere historie. Men han kunne også gi løfte om hvor godt alle nordmenn skulle få det, når krigen var slutt.

Spesielt nevnte han at alle fanger sjøfolk og arbeidere som alltid har måttet ta det tyngste tak og når det gjaldt mest. De verken *skulle* eller *måtte* bli glemte sa han, og la særlig vekt på vår flåtes store betydning. Det at vi fanger ikke skulle bli glemte, var noe som ga han stor tilslutning og tillit blant oss.

Det ble uttrykt misnøye over den skipsfartsinteressen de norske myndigheter i London hadde utøvd. Derfor var det så viktig at det ble tatt godt vare på den gamle kulturen og de åndsverdier som hadde slike dype røtter i den vestlige verden. Dessuten var det også meget viktig at det ble tatt skikkelig vare på de store materielle verdier som alltid blir igjen etter en lang krig. Samtidig som det ble å ta vare på og å beskytte alle enkeltpersoner og grupper av mennesker som krigen hadde gått hardest utover. Og det er det bare vi som har vært hjemme og følt på kroppen, som kan gjøre, ble det sagt, med en sterk moralsk appell til oss tause tilhørere. Det at de i London hadde gitt tillatelse til å begå «bigami» hadde gjort at mange som var gift og hadde kone og barn hjemme i Norge, hadde giftet seg i utlandet. Det skulle bli en svært stor belastning for dem.

Dessuten fortalte han at han hadde truffet kjente og hilst på mange gode nordmenn i Tyskland. Blant dem Aanes fra Narvik, som tyskerne hadde plassert i det beryktede og fryktede straffekompaniet, som en ekstra straff fordi han hadde malt hakekors og solkors på en gris. Men vanligvis så tyskerne på oss nordmenn som «germanere» og vi kom i en særstilling i forhold til mange andre nasjoner, mente Gerhardsen.

Det var godt å vite at *den* mannen var i live som tok all skyld på seg for å berge sine arbeidskamerater fra å bli arrestert av tyskerne etter at de hadde malt det tyske hakekors og hirdens solkors på villa-grisen.

Einar Gerhardsen fortalte også fra «Sachsenhausen», hvor en «spåkone» kom til han og spådde at han skulle komme tilbake til sitt fedreland og bli en stor mann! En tilhører fra Finnmark sa da ironisk på sin dialekt: Det var vel den gamle «Halde» som kunne spå så pent åt deg. Gerhardsen stusset litt ved den uventede bemerkningen. Men som en mann med ordet i sin makt, fortsatte han å snakke som om intet var sagt eller hørt. Med den veltalenhet og sitt vinnende vesen, var det klart at han kunne drive det langt, selv om veltalenhet og store løfter aldri har vært noen mangelvare hos politikerne, var jeg klar over at det foregikk noe som jeg ikke riktig forsto. Vi var klar over at ikke alt som var blitt sagt, bestemt eller gjort i England i disse årene kunne være like populært for alle her hjemme. Fem år var også lang tid for dem som kjempet ute. Derfor syntes jeg det ville være uriktig om noen skulle benytte anledningen til å felle statsminister Nygaardsvold og hans menn i ryggen, når man hadde arbeidet i alle år for at også de skulle være velkomne hjem til Norge når krigen var slutt.

Det ble til at jeg var flere ganger og hørte på Einar Gerhardsen når han fortalte sine meget interessante og morsomme historier. Han var en svært god og engasjerende taler som ikke sa noe ufordelaktig om noen og derfor nøt stor tillit, hadde jeg inntrykk av. Men stedet for å være overtroisk og tro på «spåkoner» og gamle guder, ble jeg mer og mer interessert i *hvorfor* han var kommet fra en konsentrasjonsleir i Tyskland og hit til Grini, og fritt holde sine møter og foredrag. Noen hadde til og med utpekt han til å bli Norges statsminister. Det syntes jeg var mer enn merkelig under disse forhold, hvor man knapt torde tenke. Jeg og den unge mannen fra Vestlandet som hadde til arbeid å fyre med kull under de

store kokekjelene i kjøkkenet, ble riktig gode venner. Vi kunne spøke og le og betro hverandre hemmeligheter om vårt illegale arbeid. Han fortalte meg at han og faren ble arrestert av Gestapo og sendt til Sachsenhausen i Tyskland etter at den store Telavågsaken ble opprullet. Saken fikk det tragiske utfallet at mange ble arrestert og hjemmene brent etter at tyskerne oppdaget at de hadde holdt engelske spioner skjult der i lengre tid.

De satt svært hardt i det, og hadde selv liten tro på at de skulle klare å overleve slik tyskerne for fram med fangene der. Men så hendte det underet at en yngre bror var ute på sjøen og fisket, da et tysk jagerfly falt ned i sjøen like ved båten og sank. Men hans yngre bror klarte å redde den tyske flygeren fra å drukne og rodde han til land. Tyskerne så på det som en vennligsinnet og stor bragd. Som belønning for sin redningsdåd, ville tyskerne vise sitt storsinn. Han skulle få oppfylt et ønske om han hadde noe. Da ba han om at hans far og bror – som satt arrestert i Tyskland, måtte slippes fri! *Det* hadde tyskerne ikke regnet med og kom i stor forlegenhet på grunn av storsinnet sitt. For fri ville ikke Gestapo slippe dem! Dertil var de nok tiltenkt en annen skjebne, og Gestapo ville at gutten skulle velge et annet ønske. Men da han sto fast på sitt, ville tyskerne inngå et kompromiss for å berge ansikt. De sa at hvis han ville godta det, skulle de ta faren og broren hans fra Tyskland og hjem til Norge, og lovte at intet ondt skulle tilstøte dem så lenge krigen varte. Det gikk gutten med på. Derfor var han og faren blitt sendt tilbake med fly til Norge. Faren ble sendt videre nordover til en leir på Bardufoss, mens han ble sendt hit til Grini, hvor han nå gikk og fyrte under kjelene på kjøkkenet.

Sammen med dem på flyet var Einar Gerhardsen og en liten tykkfallen jøde. Han var gift med datter til en høyere tysk offiser, som var tilbudt et ønske for sine bragder på øst-fronten. Han hadde bedt for livet til sin jødiske svigersønn.

Dessuten var det en mann til, som han ikke kjente. At tyskerne satte mye inn på å holde løftet sitt, viste det store antallet av tyske jagerfly som beskyttet dem fram til Norge, sa han, og var sin yngre bror stor takk skyldig.

Men hvem tyskerne hadde vist sitt «storsinn» til ved å sende oss et «statsministeremne», var det ingen som visste, så det måtte sikkert ligge på et høyere og mer hemmelig plan. Men han visste at Einar Gerhardsen var arbeiderpartimann, og hadde vært en dyktig og energisk kommunepolitiker i Oslo – med opprykk til ordfører i mai 1940. På Grini hadde han innledet et like energisk samarbeid med representanter fra de borgelige partier – med tanke på en samlingsregjering. Han fortalte meg mange rystende ting fra den tyske konsentrasjonsleiren Sachsenhausen, så jeg unngikk såfremt det var mulig å vaske meg med den tyske B-såpen. Vi var som sagt gode venner som åpent kunne diskutere alle problemer oss imellom når vi følte et lite håp om å overleve slutten på dette marerittet. Han hadde et kristent livssyn og uenige ble vi først da jeg ikke var helt enig med han i synet på avstraffelse av forrædere, angivere, torturister, tysktøser og de som i alle år hadde drevet økonomisk landssvik i stor stil.

Særlig vanskelig var problemet «Tyskland», og vårt forhold til vår store allierte – Russland. Da beskyldte han meg ofte for å være kommunist. Jeg ble som rimelig var, rasende over en slik uriktig beskyldning med en så velbrukt klisje – utsprunget fra Gestapo.

Noe jeg tok meg meget nær av og var dypt skuffet over, var at vi etter et slikt lang-natts-mareritt under tysk okkupasjon, ikke kunne bli enige om hvordan man burde gå fram for å forhindre en gjentakelse, og bevare den så dyrekjøpte freden for oss alle – uten at vi skulle være nødt til å bruke tyskernes egne metoder. Men jeg tilga han så gjerne, da jeg skjønnte at de kanskje hadde vært nødt til å love tyskerne en viss form for jovialt samarbeid for å slippe levende tilbake til Norge. De tyske nazistene var ikke de som lot en slik anledning gå fra seg. Hvordan tyskerne ville ta sitt nederlag som nå uunngåelig nærmet seg, var det ingen som visste. Vi var forberedt på alt, da det gikk rykte om at tyskerne kunne gå til den desperate handlingen å meie oss ned med maskingevær, til siste mann.

Våren kommer

Den lange og kalde vinteren hadde nå sluppet sitt favntak over landet. Våren var kommet og med den nytt håp og undring over det som hadde hendt ute i alle disse årene. Hvordan stod det til hjemme? Hvordan hadde jentene våre oppført seg i denne tiden? Dette opptok oss mye akkurat nå.

En svenske som også satt arrestert, var meget opptatt av de norske tysktøse-
ne som han mente hadde de beste forutsetninger for å bli gode hustruer. Med sin velutviklede varme sans for ømhet og kjærlighet og med sitt vennlige ord-
forråd, ville de bli til stor glede for sine menn. I motsetning til de mange frigitte,
kalde kvinnenemed liten sans for menn og uten ett vennlig ord i sin munn fra
vugge til grav. For dem var det ikke særlig vanskelig å holde tyskerne på
avstand, sa han. Men det var jo en svenskens syn, som jeg ikke uten videre ville
dele.

Når det var anledning til det, gikk jeg ofte bort til piggrådgjerdet. Der kun-
ne jeg lengtende stå og se på grågåsa som fløy høyt over piggrådgjerdet. De
fløy i sin karakteristiske plogformasjon med taktfaste vingeslag mot nord – til
de lange dager og lyse netter. Jeg lyttet til de mange fine fuglelåtene og så på de
skjønne blomstene (løvetann, hanefot og forglemmegei) som vokste innimellom
den rustne piggråden. Når jeg sto der, var det alltid noe nytt å se.
Sommerfugler og bier som fløy inn og ut og de flittige maurene som krøp langs
bakken. For dem var piggrådgjerdet og minefeltet ikke noe hinder.

En dag oppdaget jeg en rev komme ut fra skogen. Han var grå og lurvet i
pelsen og skadet i den ene forlabben. Han hadde trolig kommet for nær og stuk-
ket seg på den tyske piggråd. Det så ut som at både mennesker og dyr som kom
for nær, ble skadet på en eller annen måte. Hver dag kom reven ut fra skogen –
så punktlig at man godt kunne stille klokka si etter den. Han bare så på oss og
nikket, der han på tre ben hinket forbi oss og inn i et skogholt på den andre
siden av en kolle. Det så ut som om reven visste om en hemmelighet inne i sko-
gen han gjerne ville fortelle til oss, men ikke fikk det riktig til. Ofte kunne vi stå
flere hundre fanger å se på når han hinket forbi. Vi spøkte med det og kalte han
for kuréren vår fra «gutta på skauen», og jeg syntes å ha gått glipp av noe den
dagen jeg ikke hadde anledning til å møte opp ved gjerdet til rett tid. For bare
det å se reven var som et friskt pust fra en trygg og våken.

Det hadde vært ganske rolig noen dager. Bare en appell morgen og kveld.

Selv Kuntze – Grinis plageånd – hadde holdt opp med sine plager. Det var
stille før stormen, og nervøsiteten var til å ta og føle på. Ville våre allierte og
gutta i Hjemmefronten klare kappløpet med tiden – før tyskerne rakk å gjøre
noe?

Mens noen gikk rastløst omkring i sine egne tanker, sto et par unggutter i
skjul bak en av brakkene og kommuniserte med jentene sine som sto i skjul bak
de lukkede vinduene oppe i kvinnefengslet. De brukte et tegnspråk som etter
hvert hadde utviklet seg til det nesten perfekte. Det var forbudt – men intet kun-
ne forhindre de unge i å tro på en sommer, kjærlighet og lykke.

Men var det skjønt å høre og se *utenfor* gjerdet, var det desto mer trist *innen-
for*. Jorda var opptråkket og svart etter de mange tusen fangene som gikk og løp
fram og tilbake eller rundt i ring, når de ble jaget av tyskerne eller var på utret-
telig leting etter noe å spise.

Nå når det var blitt vår, kunne jeg ofte se utsultne fanger, særlig russere,
polakker, serbere og tsjekkere som nærmest krøp omkring med en trepinne i
hånden for å grave opp karverøtter med – som de begjærlig spiste. En av tsjek-
kerne fortalte at i karveroten var det mange vitaminer som var god medisin mot
«beriberi». Dessuten var det å rote i jorda en god mentalhygiene for de som
måtte sitte inne også etter at krigen var slutt.

Han bodde på kriminell-brakken hvor brakkesjefen og innemennene var kri-
minelle nazister som stjal av maten, så de ble tykke og fete, mens fangene ble
tynne og lette, sa han på gebrokkent norsk.

Frykt og håp

Sent en kveld flyttet tyskerne inn i leiren, iført feltutstyr med gassmaske og maskingevær. Bare han som sto vakt utenfor kommandantens kontor, ble igjen ute. Mildt sagt – så sto våre nerver på bristepunktet. Det vekslet mellom angst og håp. Vi hadde nylig hørt rykter om at det svenske Røde Kors hadde rukket å kjøre inn i de tyske konsentrasjonsleirene for å evakuere norske fanger til Sverige. Men ville de rekke å hjelpe oss før det var for sent? Vi hadde hørt at Hitler var død. At han hadde kjempet mot bolsjevismen til siste åndedrag, og at hans etterfølger storadmiral Dönitz, hadde sagt at kampen mot bolsjevismen skulle fortsette.

Vi ble svært engstelige for at det vi fryktet mest, skulle skje før noen rakk å forhindre det.

Om morgenen 7. mai 1945 merket vi en stor travelhet overalt. Det var mange ting som måtte gjøres klar. Mye måtte klaffe hvis alt skulle gå bra. Maten skulle kokes, noen stå vakt når meldinger ble mottatt og sendt og forbindelsene måtte holdes. Midt i alt dette virket den velkjente tikkingen i vannkranen på kjøkkenet mer intens enn noen gang tidligere.

Slutten

Plutselig kvakk vi alle til som ved et sjokk, da vi hørte den tyske kommandanten rope i høytaleren, «Alle Gefangene Aufstellung!» Alle løp vi ut til appellplassen. Hva ville skje nå? Bare de som satt innestengt på cellene, ble der.

Med nervene på høykant i angst for hva som skulle hende, så vi alle opp mot det tomme vaktårnet hvor en tysk kommandant i fem lange år hadde stått og gitt ordrer til fangene.

Det vi ikke visste, var at en bil kjørte med stor fart mot Grini. I bilen satt to menn. Den ene meget velkledd i en ny, stripet dress av svensk fabrikat og holdt et papir godt fast i hånden.

Den andre iført en gammel og velbrukt norsk nikkers og anorakk. Han tvinnet nervøst ei alpelue mellom fingrene.

Bilen stanset brått utenfor kommandantens kontor, hvor de ba den tyske vakten om å be kommandanten komme ut! Vakten gikk inn, men kom straks etter tilbake med beskjed fra kommandanten om at de værsgod fikk komme inn til han. Nei, svarte de to i kor. *Nå* er det ikke vi som skal komme inn til kommandanten, *nå* er det kommandanten som skal komme ut til oss! Vakten gikk raskt inn med den noe uvanlige beskjeden. Da den tyske kommandanten kom ut, viste de han telegrammet som den velkledde mannen holdt i hånden, mens han ga den tyske kommandanten ordre om å bli med dem inn i leiren og gi fangene beskjed om å stille opp, for de hadde med en særdeles viktig beskjed til dem!

Tause og musestille sto vi og så på at døren til vaktårnet ble forsiktig åpnet, og inn kom to sivilkleddede men fulgt av den fryktede kommandanten.

Min første tanke var at de to var fra Gestapo i Oslo.

Da sa den ene, som snakket svensk: «Kjære fanger, jeg er doktor Søderman, sjef for de norske polititropper i Sverige. Jeg er kommet hit for at dere skal være *de første* som får vite at krigen er slutt. Tyskerne har kapitulert. *Dere er fri!*» Et øyeblikk var det som om alt sto stille. Men da det gikk opp for oss at det virkelig var sant, ropte vi alle i kor et «H U R R A ! ! !» så høyt at luften dirret og det ljo-met utover landet fra tusen munnar og ga gjenlyd i skogene. Den tyske kommandanten bleknet og trakk seg baklengs ut døren og forsvant, som troll i eske.

Det norske flagget ble heist til topps.

De som satt innestengt på celler, åpnet vinduene og ropte «Hurra!» De vinket og viftet med skjorter, bluser eller det de måtte ha for hånden.

Den andre mannen, som snakket norsk, sa: «Kjære landsmenn! Jeg er høyesterettsjustitiarius Paal Berg og ansvarlig sjef for Hjemmefronten og «gutta på skauen.» Vi har i lang tid stått på vakt, der inne i skauen, sa han og pekte med hånden på den kollen i skogen som selveste Mikkel rev gikk utenom. Og derfra

har vi dag og natt holdt et våkent øye med dere, og i samarbeid med ledelsen i leiren var vi klar til å gå til aksjon for å hefte dere ut fra Grini, hvis tyskerne gikk til noe desperat overgrep mot dere. Men heldigvis ble det ikke aktuelt, og jeg kan bekrefte det som doktor Harry Söderman har sagt. Tyskerne har kapitulert, Men det er ikke formelt i orden før i morgen. Det er dokumenter som skal underskrives, og mange ting som må ordnes. Derfor vil bare noen av ledelsen blant dere her på Grini reise ut i første omgang. De som bor nærmest, kan også reise ut. Så dere må forholde dere i ro her inntil videre, og vise verdighet. Gjør ikke noe overilt ved å ta dere selv til rette. For alt vil bli gjort for at det skal gå riktig for seg. De som har forbrutt seg, skal få sin straff sa han og gjentok: «Vis verdighet».

Så kommanderte han på godt norsk: Rett! Tred av! Den siste appell er slutt.

Marerittet er over

En uforklarlig følelse kom over meg da jeg virkelig ble klar over at krigen var slutt. Jeg hadde stått over tyskernes siste appell. Jeg var fri!

Men når alt dette som hadde hendt i alle disse årene kom for meg, (mine kamerater som stupte og falt underveis og de som lå på havets bunn. De som var forslått, mishandlet og lå skutt i bortjemte graver, noen enkeltvis, andre i store massegraver. De som ofret *alt* og *mest* fortjente å oppleve freden var borte), kjente jeg gråten strømme på. Jeg gikk i skjul bak kjøkkenbrakken. Ingen måtte se at jeg gråt. Der lot jeg gråt og tårer få strømme fritt. Hvor lenge vet jeg ikke, men da jeg kom inn på kjøkkenet var blomstersuppen brent og uspiselig. Det gjorde ikke noe, for nå når det var fred og alle porter var åpnet, kom bøndene med biler inn til Grini med store transportspann fulle med den deiligste kjøtt-suppe. Så det var bare å dele den ut, eller forsyne seg. Alle fikk spise seg mette, noe som de fleste ikke hadde gjort på lenge.

De tyske vaktene så vi ikke noe til, og de av fangene som hadde tilhørt det norske politi bar nå et politimerke på armen, og hadde helt overtatt vaktholdet med å opprettholde ro og orden. Som en ekstra påminnelse ble store plakater påtegnet «Vis verdighet» satt opp flere steder i leiren, så noe overgrep forekom ikke.

Plakaten «Vis verdighet» var som skreddersydd for de som sammen med tyskerne ikke hadde vist noen form for verdighet mot sine motstandere.

Gestapos håndlangere, angivere, kriminelle og overløpere av flere nasjoner som på ulike premisser var kommet inn på Grini for å rensvaske seg, fikk beskjed om å bli igjen når de andre reiste ut.

Den tyske kommandanten hadde flyktet. Hvorhen visste ingen. Trolig hadde han ryddet seg en plass og gjemt seg blant de tyske soldatene i et forsøk på å slippe å stå til rette for sine ugjerninger.

Men på Grinis plageånd – Kuntze – kom trolig kapitulasjonen uventet. For da han ble klar over hva som var hendt, ble han helt fra seg av fortvilelse og løp nervøst fram og tilbake. Ikke torde han å være ute, og ikke torde han å være inne i leiren av frykt for å bli oppbanket eller lynsjet. Til slutt valgte han å gå til ordenspolitiet og ba om å bli arrestert og innsatt på en av cellene hvor han kunne føle seg mer trygg.

Over Nordsjøen er en lang distanse, så det ville trolig ta en tid før Kongen og statsminister Nygaardsvold med sin regjering rakk å komme hjem for å gjenoppta styret av Norge. Derfor måtte de som var utpekt til det, kappri med tiden for hurtigst mulig å komme til Oslo og kaste «ministerpresident» Vidkun Quisling og hans drabanter av taburettene, for å unngå lovløse tilstander i landet. Og selvskrevet til det var selvfølgelig den som hadde ambisjon om en varm taburett, og flittig hadde benyttet sin fangetid til å sale sin «høye hest» for at det som var blitt spådd, skulle gå i oppfyllelse. I tillegg skulle alt gjøres klart til å

kunne ta imot alle de tusen fanger som nå ble sluppet fri. De skulle skaffes husvære, legehjelp og ordnes med hjemreise. Det var en krevende og ansvarsfull oppgave for å unngå kaos og de «lange knivers natt», som det var all grunn til å frykte etter fem års terrorvelde.

8. mai 1945 ble en *herlig* dag, med sol og sommer, oppbrudd og glede. Mange busser kom inn til Grini for å hente oss.

Over landet vaiet det norske flagget. Ingen flaggstang sto naken. Men få tenkte på at under vaiende flagg satt det noen og sprettet «Solkorset» og andre naziemblemer av seg og var bekymret for fremtiden.

Men jeg var opptatt på kjøkkenet med å skrape den brente suppen av kjelen. For kjelen skulle være ren og i orden til de som skulle overta etter oss. Da hørte jeg en stemme i høyttaleren som sa: «Nå snart kjører den siste bussen ut herfra, så alle de som ikke har fått beskjed om å bli igjen i leiren, må straks gjøre seg klar til å bli med ut!»

Jeg kastet skrapen, hentet mine eiendeler og gikk inn i bussen. Glede og forventninger var store etter tre år i tysk fangenskap.

Tilbake i leiren ble de som hadde stelt seg ille, ved å ha samarbeidet med tyskerne. Så kjørte vi med den siste bussen ut fra Grini, hvor folket sto utenfor og viftet med sflaggene. De jublet av glede og ropte «Grini-fanger! Grini-fanger» Hei! Hei! Hei! Det er gutter som har vasket seg! H U R R A!!! Alle virket glade.

Norge var fritt – Jeg var fri.

Lenge leve et fritt Norge!

Oskar F. Kristoffersen	1918	Altafjord
Peder J. Larsen	1916	Stavanger
Leif H. Lehn	1910	Horten
Nils L. Leifsen	1911	Sandar
Odd Lundegaard	1916	Nøtterøy
Martin Lundegren	1918	Voss
Thorleif O. Løvdahl	1920	Bodin
Asbjørn B. Marcellussen	1917	Fløsta
Sigvard M. Marthinsen	1875	Horten
Bjarne J. K. Martinsen	1918	Brønnøysund
Aksel S. Moen	1919	Tønsberg
Einar T. Nilsen	1909	Borre
Nils S. Nilsen	1881	Bergen
Persival E. Nilsen	1918	Vesterålen
Ragnar Nilsen	1915	Tønsberg
Kristian M. E. Nystad	1906	Gloppen
Johan N. Ofstad	1918	Østre Aker
Fredrik D. Oldervik	1920	Kristiansund
Birger A. Olsen	1915	Fredrikstad
Harald O. Olsen	1889	Horten
Jørgen A. J. Olsen	1914	Tromsøya
Oddmar O. P. Olsen	1916	Tromsø
Olav L. Olsen	1905	Høvåg
Sigurd B. Ottervik	1914	Sandnessjøen
Charles J. Pettersen	1914	Bergen
Ole P. Skaret	1888	Horten
Kristian F. Skogsbo	1910	Oslo
Olaf O. Solberg	1917	Spind
Johan Stang	1900	Oslo
Jens G. Steiro	1918	Sortland
Normann Strøm	1911	Borre
Tormund H. Sømnes	1915	Narvik
Edmund J. Taraldsen	1916	Lødingen
Hagbarth A. Thomassen	1919	Skjervøy
Samuel O. Tjensvold	1918	Stavanger
Anders S. Tranø	1917	Kristiansund
Per O. Tyrholm	1918	Nordmøre
Jørgenius V. Valaunet	1917	Rørvik
Elias T. Welsvik	1906	Ålesund
Georg Vestrbø	1913	Horten
Oddmund R. Wiik	1917	Ålesund
Ralph Wilson	1918	Nedre Eiker
John H. Wiulsrød	1918	Slagen

Disse fra EIDSVOLD falt i kampen

Disse fra EIDSVOLD falt i kampen	F. år	Hjemmehørende
Gunnar G. Aafoss	1921	Rjukan
Knut S. Aalefjær	1920	Kristiansand
Olaf Aanensen	1902	Arendal
Bjørn K. M. Aas	1910	Horten
Bjarne O. Aase	1919	Sotra
Borgar Abrahamsen	1915	Porsgrunn
Nils O. Amundsen	1919	Birtavarre
Sverre Amundsen	1919	Sandar
Trygve H. Amundsen	1918	Bø i Vesterålen
Alf Andersen	1892	Horten
Anders J. Andersen	1918	Mo i Rana
Halvard A. Andreassen	1920	Oslo
Jarle A. Andreassen	1918	Sandtorg
Peder A. Andreassen	1920	Mjøndalen
Leif T. Andresen	1915	Horten
Odd. I. Andresen	1918	Oslo
Arnt S. Arntsen	1883	Sandtorg
Kaare A.B. Aronsen	1916	Oslo
Olaf S. Aspen	1913	Kristiansund
Trygve L. Berg	1895	Stokke
Birger Bakke	1907	Skien
Martin O. Bakke	1899	Nøtterøy
Berger I. Bergesen	1918	Bergen
Karl J. Birkeland	1881	Horten
Hans K. Bjørge	1914	Fredrikstad
S. Bjørnsand	1915	Lofoten
Birger Boll	1895	Aa i Lofoten
Tormod J. Brox	1916	Tromsøysund
Willy E. Brynhildsen	1917	Drammen
Torbjørn W. Børresen	1913	Larvik
Helmer I. Christoffersen	1918	Flosta
Tom L. Collett	1917	Vestre Aker
John B. Danielsen	1913	Rjukan
Einar Dyblie	1896	Trondheim
Hans M. Edvardsen	1914	Eydehavn
Johannes K. Eggum	1916	Drammen
Hans T. Eidsvaag	1906	Kristiansund
Johan Eikrem	1918	Bolsøy
Olgar L. Ekornsvåg	1920	Kristiansund
Johannes O. Eriksen	1898	Kristiansund
Trygve H. Eriksen	1910	Borre
Inge Eskeland	1913	Stavanger
Wilhelm M. Fagerland	1914	Vikebygd
John Fink	1916	Skien
Hans Fjeld	1906	Horten
Normann M. Fjæreide	1919	Fjell
Koll L. Foss	1918	Oslo
Konrad Fosse	1915	Bergen
Arthur M. K. Fredriksen	1915	Narvik
Klaus Fristad	1913	Horten
Ole J. Gaarder	1906	Oslo
Erling I. Gabrielsen	1918	Horten
Ivar Gabrielsen	1915	Røyken
Otto Gautesen	1920	Haugesund
Anders A. Gjessing	1893	Horten
Reidar Løfenbom	1898	Oslo
Erling O. Lie	1916	Vestfold
Karl S. Løvdahl	1909	Bodin

Sigurd R. Monsen	1918	Bruvik
Baard Mortensen	1919	Oslo
Eivind Mortensen	1888	Oslo
Arne J. Myhre	1917	Stavanger
Oldman N. Nicolaysen	1917	Narvik
Alf J. Nilsen	1918	Tromsø
Arne N. Nilsen	1906	Bergen
Nils A. Nilsen	1918	Oslo
Gunnar J. Nordberg	1915	Porsgrunn
Arne Noren	1912	Drammen
Trygve Nysæther	1920	Mjøndalen
Henrik Nødtvedt	1904	Fredrikstad
Bjarne A. Olsen	1872	Borre
Erling D. Olsen	1893	Horten
Harry O. Olsen	1918	Hvaler
Harry O. Olsen	1919	Skoger
Johan L. H. Olsen	1921	Oslo
Reidar H. Olsen	1914	Tjøme
Sigurd S. V. Olsen	1907	Horten
Viktor E. Olsen	1908	Oslo
John R. Osberg	1920	Bergen
Harald Ottersen	1897	Oslo
Olaus V. Ottesen	1916	Lurøy
Rudolf W. Paulsen	1897	Porsgrunn
Alf P. J. Pedersen	1918	Lofoten
Gullik M. Pedersen	1910	Skien
Knut L. Pedersen	1915	Fredrikstad
Ove Pedersen	1919	Skjærvøy
Richard I. Pedersen	1919	Skjærvøy
Thorleif Grønn	1914	Sandar
Fritz V. K. Gyring	1898	Horten
Thorbjørn G. Hagen	1916	Oslo
Ingvald W. Halvorsen	1916	Trondheim
Alf A. Hansen	1917	Lødingen
Birger W. Hansen	1919	Hvaler
Edmund H. K. Hansen	1916	Tromsø
Gullik Hansen	1873	Horten
Hans G. Hansen	1918	Horten
Henry M. Hansen	1919	Tromsø
Hilmar Hansen	1912	Larvik
Nils K. Hansen	1916	Lofoten
Thorbjørn Hansen	1912	Larvik
Ole J.G. Hartvigsen	1902	Tromsø
Thoralf E. M. Hauketo	1915	Hamarøy
Olav Helland	1913	Stavanger
Ulf S. Helliksen	1916	Sarpsborg
Erling Henriksen	1910	Oslo
Harry Henriksen	1916	Stokmarknes
Mathias A. P. Holand	1918	Trondenes
Rolf S. Hultberg	1910	Oslo
Bjarne J. Høvik	1896	Oslo
Einar Ingvaldsen	1912	Oslo
Per K. Isaksen	1918	Stavanger
Alf K. Iversen	1899	Oslo
Arne Jacobsen	1909	Haugesund
Sigurd Ø. Jacobsen	1914	Risør
Leif Jansen	1893	Oslo
Carl C. B. Jansen	1910	Tønsberg
Johan Jansen	1899	Grimstad
Olav A. Jensen	1906	Horten
Arne Joakimsen	1918	Tromsøysund
Arthur Johannessen	1903	Arendal

Harald W. Johannessen	1914	Onsøy
Ingulf J.E. Johannessen	1915	Tromsø
Aake G. Johansen	1912	Lillestrøm
Arnold J. Johansen	1917	Oslo
Hans A. Johansen	1918	Skjervøy
Helge J. Johansen	1917	Lier
Johannes Johansen	1914	Tromsø
Ole B. Johansen	1920	Tønsberg
Reidar Johansen	1920	Strømmen
Fridtjof Johnsen	1915	Skjerstad
Haakon A. S. Johnsen	1919	Oslo
Paul O. B. Jørgensen	1919	Tromsø
Petter O. Karlsen	1911	Spydeberg
Eyolf Klæboe	1905	Horten
Per Knudsen	1919	Hurum
Johannes A. Kraft	1885	Oslo
Alf J. Kristiansen	1915	Ås
Govert M. Krisitansen	1915	Lillesand
Reidar Kristiansen	1915	Oslo
Petter I. Kristiansen	1915	Malangen
Sverre Kvande	1901	Sem
Arne D. Larsen	1918	Horten
Birger A. Larsen	1914	Vesterålen
Bjarne H. Larsen	1916	Arendal
Olaf J. Larsen	1918	Tromsø
Ole Larsen	1898	Sørumsund
Alfred O. Lekang	1896	Oslo
Sverre E. Pedersen	1919	Sørreisa
Ivar J. Pettersen	1911	Oslo
Rolf Pettersen	1918	Sandefjord
Jesper S. Rasmussen	1917	Bergen
Godtfred W. Ruud	1902	Horten
Dagfinn T. Røed	1917	Horten
Mathias Salomonsen	1918	Buksnes
Kaare A. Sandberg	1914	Horten
Reidar A. Sandersen	1912	Fredrikstad
Ingar S. Schau	1918	Elverum
Reidar D. Schau	1908	Oslo
Karl J. Seberinsen	1908	Tromsø
Sigurd M. Smith	1918	Narvik
Richard G. Ståhl	1916	Kristians
Asbjørn H. Svendsen	1917	Moss
Reidar Syversen	1918	Oslo
Sigurd J. Sætre	1916	Åsane
Thorvald M. Thomassen	1917	Skjervøy
Knut H. G. Torkelsen	1894	Horten
Haakon T. Thorstensen	1909	Frogn
Ingve Tronstad	1919	Nord-Frø
Joachim K. Tveiteraas	1918	Kyrkjebø
Gunnar A. Tørre	1917	Porsgrunn
Oskar W. Waller	1906	Holmestrand
Edwin T. Wang	1911	Oslo
Odd I. Willoch	1885	Horten
Leif Woldstad	1918	Tromsøysund
Thoralf E. Østberg	1908	Stavanger